

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 17 • પ્રકરણ : 07 • સળંગ અંક : 199

26 ઓક્ટોબર 2011

ડિજિટલ અવતાર - ઓગણીસ

વૃક્ષારોપણ એટલે વિચારોનું વાવેતર

• વિપુલ કલ્યાણી

‘વધારે પડતી ભણેલી, વધુ પડતી દૃઢ, વધારે પડતી યશસ્વી, વધારે પડતી હઠીલી અને વળી કાબૂમાં રાખવા જતાં વધારે પડતી અસહ્ય.’ - સન 1979માં લગ્ન વિચ્છેદ માટે અદાલતે ગયેલા મ્વાંગી માથાઈએ પોતાની ‘માથા ભારે’ વલુ અંગે આવા શબ્દો ઉચ્ચારેલા. કેન્યાનાં જાણીતાં ફોટોગ્રાફર ને લેખિકા, રસના વારાહ, અનુસંધાને, લખતાં હતાં : ‘પાડ માનીએ, આવા ગુણોને કારણે જ આ પાણીદાર, જોરસાવાન તેમ જ હિમ્મતવાન બાઈએ જાગતિક પર્યાવરણ આંદોલન ક્ષેત્રે મજબૂતપણે પોતાનું સ્થાન કંડારી કાઢ્યું છે.’

વાંગારી માથાઈ
(01.04.1940 — 25.09.2011)

તે પછીના લાંબા અરસા લગી, અને તેમાં ય ખાસ કરીને પૂર્વ પ્રમુખ ડેનિયલ આરપ મોઈના એકલથ્યુ સત્તાકાલીન વારામાં આ નોબલ પારિતોષિક વિજેતા, આ કર્મશીલ તેમ જ આ પર્યાવરણીને અનેક નામે ગાળ ભંડાતી આવેલી. નાઈરોબીના ઊલુડૂ પાર્ક ખાતે 60 માળનું મકાન બાંધવાની યોજના સામે, 1990ના દાયકા દરમિયાન, દેખાવો યોજેલા તે વેળા મોઈના ગોઠિયાઓએ એમની ‘ગાંડી બાઈ’ તરીકે વગોવણી કરેલી. આ સૂચિત મકાનમાં ‘કેન્યા આફ્રિકન નેશનલ યુનિયન પાર્ટી’નું વડું મથક પણ થવાનું હતું. માથાઈ અંગે જાહેરમાં બોલતા, વળી, પ્રમુખ મોઈએ કહેલું આ ઈમારતના બાંધકામ અંગે જે લોકો ઊલાપોહ કરે છે તેમના ‘મગજમાં ડુડુ (જીવજંતુ)’ ભરાયાં છે. નાઈરોબી માંહેના આ સૌથી મોટા ઉદ્યાનનો મહદ્ ભાગ આ સૂચિત ઈમારત ભરખી જવાનો હતો. અને તમે માનશો ? તે સમય ગાળાની તે સ્ત્રી-ટ્રેપા તેમ જ ટૂંકી નજરની સંસદે, વળી, વાંગારી માથાઈના ‘ગ્રીન બેલ્ટ મૂવમેન્ટ’ નામે આંદોલનને ‘રાંડી રાંડની ટોળકી’ રૂપે જાહેર કરેલી !

વારુ, આશરે ત્રણેક દાયકાઓ પહેલાં, પર્યાવરણની સાંચવાણ કરવા તેમ જ લાંબા કાળ માટે નભી જાય તેવા માનવલક્ષી વિકાસનો પ્રચાર-પ્રસાર કરવા, ગ્રામવિસ્તારની મહિલાઓ તથા ખેડૂતો વૃક્ષારોપણ કરતાં થાય, તેને સારુ આર્થિક ઉત્તેજન આપવાનો એક કાર્યક્રમ આ ‘માથા ભારે’ વાંગારી માથાઈએ અમલમાં મૂકેલો. આ વીરાંગના માટે ત્યારે આ નકરાં સીધાં ચઢાણ જ હતાં. આ મારગે સતત સક્રિય રહેતાં રહેતાં એમણે ‘ગ્રીન બેલ્ટ મૂવમેન્ટ’નો આરંભ કર્યો. એ સતતપણે માનતાં કે મહિલાઓ આ કાર્યક્રમમાં સક્રિય બની હોવાથી તેમને ખુદ લાગી રહ્યું છે કે ભારે વિશાળ પટ પર બદલાવ લાવવો જોઈશે, અને તેથીસ્તો, લોકશાહીનું વાહન તરીકે વૃક્ષ નીખરી રહ્યું છે. પોતાના વતન કેન્યા ઉપરાંત, આફ્રિકા ખંડ અને હવે જગતભરમાં તે આંદોલન ફેલાતું આવ્યું છે. ઈસ્વી સન 2004માં, વાંગારી માથાઈને, આથીસ્તો, શાંતિ માટેનું નોબલ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવેલું.

આ નોબલ પારિતોષિક સ્વીકારતી વખતે વાંગારીબહેન કહેતાં હતાં : મારી આવી સફળતા બાદ મારા વતન માંહેના સમાજમાં સક્રિયપણે કામ કરવાને સારુ બીજી મહિલાઓને ય ચાનક મળશે. તે સૌને પોતાનો અવાજ રજૂ કરવાનું બળ મળી રહ્યું અને આગેવાનીની મોકળાશ મેળવવાને દરેક સક્રિયપણે કૃતનિશ્ચયી બને, તેવી મને આસ્થા છે.

કેન્યા સહિતના સમગ્ર આફ્રિકા ખંડમાં આશરે ત્રણ કરોડ વૃક્ષારોપણ કરનાર વિશ્વપ્રખ્યાત પર્યાવરણી, પ્રાધ્યાપક વાંગારી માથાઈએ કેન્સર શા રોગ સામે લડતાં લડતાં પોતાની લીલા 25 સપ્ટેમ્બર 2011ના સંકેલી લીધી. કોઈ પણ પ્રકારના પરિણામોની ચિંતા કર્યા સિવાય પોતાની નીડરતા, નીખાલસતાને કારણે વાંગારી સતત સાખતપણે આખાબોલા રહ્યાં, તેને કારણે ય કેન્યાનાં લોકો એમને લાંબા સમય સુધી સંભાર્યાં કરવાના છે.

એમનું ઊઠી જવું તદ્દન કસમયનું બની રહેવાનું, તેમ ‘ગ્રીન બેલ્ટ મૂવમેન્ટ’નું તાજેતરનું એક નિવેદન જણાવે છે. અને તે અલબત્ત સાચું છે. જે કોઈ એમને અંગત રીતે અથવા જાહેર રીતે પહેચાનતા હતા - મા તરીકે,

સગાંસ્નેહી તરીકે, સહકાર્યકર રૂપે, પથદર્શક નમૂનારૂપ, વીરાંગના સ્વરૂપ કે પછી જગતને વધુ જીવવાલાયક, શાંતિમય, તંદુરસ્ત જોવા તનતોડ મંડ્યાં હોય તેવા એ ચાહક આગેવાન - સૌને માટે તેમ દરેક માટે, આ વસમી ખોટ બની રહેવાની છે. વાંજરા અને મુટા નામે બે દીકરીઓ, વાવેરુ નામે દીકરો તથા રૂથ નામે પૌત્રી શેષ પરિવારમાં છે.

વારુ, 28 ફેબ્રુઆરી 1992નો એ દિવસ, હવે, ઘણાને, કદાચ, યાદ ન પણ હોય. ઊલુડૂ પાર્કમાં, પેલા સાઠ માળના મકાનની કુખ્યાત યોજનાની સામે વાંગારીબહેન અને એમના સાથીદારો ભૂખ હડતાળ પર ઊતર્યા હતાં. તે જગાને એમણે જાહેર નામ પણ દઈ દીધેલું : ‘ફ્રીડમ કોર્નર’. ચોથે દહાડે હડાલાકડી શાં લથિયારસજ્જ પોલિસનું ધાડું આવી પહોંચ્યું. આડેધડ વીંઝવાનું તેમણે રાખ્યું અને તેમાં અનેક ઘવાયાં. વાંગારી માથાઈ ભારે ઈજાને કારણે બેભાન થઈ ગયાં. પરિણામે લોકોમાં અરેરાટી ફેલાઈ ગઈ. આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ય આ ઘટનાની કડક આલોચના થવા લાગી, અને છેવટે મોઈ સરકારને વાંગારી માથાઈની માંગણીઓનો સ્વીકાર કરવા આરોવારો આવેલો.

રસના વારાહ નોંધે છે : ઊલુડૂ પાર્ક માટેની લડત કંઈ નાનેરું ને નજીવું

પરાક્રમ નહોતું. જાગતિક તેમ જ રાષ્ટ્રીય ચેતનાને સ્તરે, પર્યાવરણની બાબતને રાજકીય સ્તરે અગત્ય મળવા લાગ્યું. રાજ નીતિમાં ય ગણના થવા લાગી.

નાઈરોબીના ‘કેન્યાટા ઈન્ટરનેશનલ કોન્ફરન્સ સેન્ટર’ ખાતે આગાખાન અને વાંગારી માથાઈનાં તાજેતરનાં એક મિલનનું દૃશ્ય. ફ્રેડરિક ઓન્યાન્ગોએ લીધી આ છબિમાં, અનેકો વચ્ચે, (ડાબે) વડા પ્રધાન રઈલા ઓડિન્ગા, (વચ્ચે) વાંગારી માથાઈ ને (જમણે) આગાખાન દૃષ્ટિમાન છે.

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું ઈન્ટરનેટી માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના વાંચક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે. રસ ધરાવનારાઓએ સત્વરે પોતાનો 'ઈ.મૈલ આઈ.ડી.' મોકલવો જરૂરી બને છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જાહેર દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Holly Cottage',
13 Ferring Close,
HARROW, Middlesex HA2 0AR [U.K.]

e.mail :
vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે સંપર્કનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com
સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

"ઓપિનિયન"નું આ ડિજિટલ અવતરણ છે. અને ગમતાનો ગુલાલ કરવાની દરેકને રજામજા જ હોય.

ગંદા અને ભદ્રા રાજકારણની પર્યાવરણ પર અસર પડે છે અને તેને પરિણામે શાંતિ અને સલામતી પણ જોખમીય છે, તેવી વાત જગતે વાંગારી માથાઈ પાસેથી સમજીને સ્વીકારી લીધી.

સન 1940ના અરસામાં, કેન્યાના મધ્ય પહાડી ઈલાકામાં, ઈહીટે નામે ટ્યુકડા અમથા ગામડામાં, ઉછરતી પેલી કિકુયુ છોકરીને માટે જીવન સીધુંસપાટ તો હતું જ નહીં. ત્યાં ચોપડીઓ નહોતી, ઘરવખરીમાં કોઈ સાધનસામગ્રી ય નહોતી; પરંતુ ચોપાસ હતાં દીપડા, હાથી, ઘાટાં જંગલો, સ્વચ્છ પાણી, ફળદ્રુપ જમીન અને ખોરાક તેમ જ દરેક સારું રોજગારી. ખુદ વાંગારી કહેતાં હતાં : 'અમારે માટે તે સ્વર્ગ હતું. અમારે બીજું કાંઈ પણ ખપનું નહોતું.' લંડનથી પ્રગટ થતાં દૈનિક "ગાર્ડિયન"ના પર્યાવરણ સંપાદક જહોન વીડાલને વાંગારીબહેન કહેતાં હતાં : 'હવે જંગલ નષ્ટ થવા લાગ્યાં છે. જમીનો વ્યાપારી ખેતીકામમાં ફેરવાઈ ચૂકી છે. ચોમેર ચાના ખેતરો જોવા પામીએ છીએ ને તેથી ગરીબાઈ વકરી છે. આ બધાને કારણે આર્થિક વ્યવસ્થાતંત્ર એવી રીતે જડબેસલાક ચોપાસ ગોઠવાયું છે કે લોકો પોતાની આસપાસનું કુદરતી સૌન્દર્ય પામી શકતાં જ નથી.'

વીડાલ લખે છે : માથાઈ નસીબદાર હતાં. તે જે એકાદી સાલ મોડાં જન્મ્યાં હોત, તો એ અને એમનું કુટુંબ માઉમાઉ ચળવળમાં ગરકાવ થઈ ગયાં હોત. ઈહીટેની ચોપાસ આ ચળવળ જોઈ રહી જ હતી અને આ હિલચાલ વચ્ચે એમને કોઈ પણ જાતનું ભણતર મળી શક્યું જ નહોત. વાંગારી માથાઈએ પોતે જણાવેલું : 'આજે તમે મને ત્યાં જ જોતાં હોત. મોટે ભાગે હું ઈહીટેમાં જ વસતી હોત. પરણી ગઈ હોત. બાળકો થયાં હોત. અને ખેતીકામમાં ખૂપી ગયેલી હોત. આજની પેઠે હું વારતા માંડી શકતી જ નહોત, કેમ કે તેને ઠેકાણે, રેડિયો, ચોપડીઓ અને ટેલિવિઝને પલોંઠ લગાવી દીધી છે.'

અને વાસ્તવમાં થયું શું, તે તો જોઈએ : ઈટાલિયન વૈરાગણો (નન્સ) દ્વારા ચાલતી પ્રાથમિક નિશાળમાં કુટુંબે એની ભરતી કરી. ત્યાં એણે દર સાલ ભારોભાર સરસાઈ મેળવ્યા જ કીધી. કેન્યાની કોઈ પણ યુનિવર્સિટીના કોઈ પણ વિભાગના વડેરા પટે કોઈ એક મહિલાને પ્રથમપહેલાં બેસવાનું બન્યું હોય તો તે તક વારાંગી માથાઈને જ પ્રાપ્ત થયેલી. અને પ્રકૃતિ સાથેના એમના ધનિષ્ઠ લગાવને કારણે જ તે શક્ય બનેલું. એ તો ભૂમિનું છોટું હતી. જમીને જ એને પથદર્શન કરાવ્યાં કર્યું હતું અને જિંદગીની વિધીઓ ઉપસાવી આપેલી, તેમ એ ખુદ કહેતા હતાં.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકામાં આગળ ભણવા માટે એમને 1959માં શિષ્યવૃત્તિ એનાયત થઈ. તત્કાલીન રાષ્ટ્રપતિ જહોન કેનેડીના પ્રતાપે 300 કેન્યાવાસીઓને આ રીતે તે સાલ ભણવા જવાનું બનેલું. સાંપ્રત રાષ્ટ્રપતિ બરાક ઓબામાના પિતાનો ય તેમાં સમાવેશ થયેલો હતો. ત્યાર બાદ, જર્મનીમાં ય એમણે ઉચ્ચ અભ્યાસ કર્યો. 1966માં એ વતન પરત

થયાં અને કોઈ પણ આફ્રિકન યુનિવર્સિટીમાંથી પીએચ.ડી.ની પદવી હાંસલ કરનાર એ પહેલવહેલી મહિલા પૂરવાર થયાં. આ સૌને પગથારે એ પછીના ચાર દાયકાઓ એમના માટે તેમ જ દેશના જાહેર જીવન સારું પ્રશ્નબંધ બની રહ્યા. નાઈરોબી યુનિવર્સિટીના પશુચિકિત્સા (વેટરિનરી) વિભાગનું એમણે સંચાલન કર્યું. અનેક વાર જેલ ભોગવી. દેશના પ્રમુખપદ માટે ચૂંટણી લડી. પ્રધાનમંડળમાં પ્રધાન પણ બન્યાં. અને નોબેલ પારિતોષિક મેળવ્યું.

પરંતુ જુઓને, બાકીનાઓથી પણ એ નોખાં પડતાં જ રહ્યાં. સ્ત્રી જમાતના જ નહીં, બલકે સમગ્ર કેન્યાના સમાજના વિકાસને રૂંધતાં કાળગ્રસ્ત ચીજસામગ્રીઓ અને વિચારધારાઓનો, આક્રમક પૌરુષી અભિમાનનો, નવ્ય સંસ્થાનવાદનો તેમ જ જુલમી વલણોનો તથા પ્રણાલિકાઓનો એમણે સતત સામનો કર્યો. રસના વારાહ લખે છે તેમ, નાની વયે જ યુવાનીમાં, એમણે પોતાને મળેલું ઈસાઈ નામ - મેરી જોસેફિન - છાંડેલું; અને બાળપણથી વારસામાં આવેલું નામ - વાંગારી મુટા - ફેર અંગીકાર કરેલું. પછીનાં વર્ષો દરમિયાન, લગ્ન-વિચ્છેદ બાદ, પૂર્વ પતિએ અટક - 'માથાઈ' [Mathai] ત્યાજવાની માંગણી કરી, તો તેનો પ્રતિકાર કરી, આ અટકીએ, વચ્ચે, 'a' દાખલ કરી કાઢ્યો - મગરૂરીથી અટક રાખી, 'Maathai' !

અમેરિકામાં સાથે અભ્યાસ કરવા ગયેલા યુવાન કિકુયુ રાજકારણી, મ્વાંગી માથાઈ જોડે, ઘણું કરીને સન 1969ના અરસામાં, એ લગ્નગ્રંથિથી જોડાયાં હતાં. પાછળથી એમણે, જહોન વીડાલને કહેલું કે તે એક આણધારી આપત્તિ પેદા કરીને રહ્યું. પરંતુ તેની આડપેદાશ તે બની કે મહિલાઓ કાજે એમણે જિંદગીભર સક્રિય કામ કર્યું. એ કહેતાં હતાં : 'મને આ મહત્વાકાંક્ષાની સમજ પડવી જોઈતી હતી. આમે ય આફ્રિકી સ્ત્રીઓ માટે સફળતાની અપેક્ષા ક્યાં રખાતી હોય છે ? આફ્રિકી સ્ત્રી એટલે તે સરસ મજાની આફ્રિકી સ્ત્રી. તે માટેના ગુણોમાં નમ્રતા, શરમાળપણું, આજ્ઞાકિતપણું, અક્ષમતાઓ ઉપરાંત પાંગળી તાબેદારીનો સમાવેશ થાય જ થાય. ખૂબ ભણેલી આફ્રિકી સ્ત્રી, સ્વાભાવિકપણે, પુરુષોને મન, સર્વોપરી, આક્રમક, બિનઅંકુશ તેમ જ અવળી અસરો પેદા કરનારી બનવાની.'

ખેર ! ... પશુચિકિત્સક તરીકે એમને વતનના વિધવિધ ખૂણે જવાનું બન્યું. નિર્ધન વિસ્તારમાં ય જવાનું બનવાથી એમને ઊતરતી કક્ષાનું પર્યાવરણ હૂબહૂ જોવાનું સાંપડ્યું. મોટા ભાગનો ખોરાક પેદા કરનારી મહિલાઓને જે પ્રકારની તાણ અનુભવવા મળતી તેનો ય અંદાજ આવી મળેલો. કેન્યાનાં જંગલો સાફ થવા લાગેલાં. તેને સ્થાને વ્યાપારી ધોરણનું ખેતીકામ દાખલ કરવામાં આવેલું. પરિણામે, અનાવૃષ્ટિનું પ્રમાણ વધી પડ્યું. પ્રાણીસૂચક વિવિધતાને ય હાનિ પહોંચી. વળી, નિર્ધનતા ય વધવા પામી હતી. ગરીબાઈનાં મૂળ તેમ જ પર્યાવરણની પાયમાલી જોવા જાણવાનો એમને નિજી અનુભવ થયો. બંને વચ્ચે

મજબૂત ગાંઠ છે તે ય એમને અનુભવવા મળ્યું અને એમણે આથીસ્તો આનો સક્રિય પ્રતિકાર કરવાનો મનસૂબો ઘડ્યો.

પોતાનાં સાધનસંપત્તિનો નાશ ખુદ કોમ દ્વારા થયા કરે છે તેની સમજણ વારાંગીબહેનને આવા આવા અનુભવોને આધારે થવા લાગી. તેથી તદ્દન છેવાડાના લોકો વચ્ચે સીધીસીધું કામ કરવાનું એમણે નક્કી કરી લીધું. અને એમણે મહિલાઓ સાથે સચોટ દાખલાદલીલો જોડાજોડ કામનો સક્રિય આરંભ કર્યો. તેમાંથી જ 'ગ્રીન બેલ્ટ મૂવમેન્ટ'ની શરૂઆત થઈ. ત્યારે એમને અપેક્ષા કરતાં આસ્થાનો આધાર વિશેષ હતો. વારાંગીબહેન કહેતા હતાં : 'ઈંધણ માટે લાકડાનો અભાવ હતો, પાણીની અછત ઊભી જ હતી, ખોરાક મેળવવાના સાંસાં પડતા હતા, તેમ જ ઢોરઢાંખર સારુ ઘાસચારો ઘટતો જતો હતો. નિર્ધન હોવાને કારણે ગાંઠે પૈસા હોય નહીં અને

વારાંગી માથાઈ

ગ્રામજીવનમાંથી બહાર નીકળી જવાનું તેમને માટે અઘરું ને અઘરું બનતું જતું રહેતું. આમ તે સૌ ગરીબાઈના વિષયકમાં અટવાઈ ગયાં હતાં. વળી, આત્મવિશ્વાસ પણ ખોઈ બેઠાં હતાં. તેમની પાયાની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવાનું આમ તેમને દુષ્કર ને દુષ્કર થવા લાગેલું.'

લોકશાહી મૂલ્યો અને અમનચમનના મુદ્દાઓને આરંભે 'ગ્રીન બેલ્ટ મૂવમેન્ટ'માં સાંકળવામાં આવેલા નહીં. વૃક્ષારોપણની પ્રવૃત્તિને જ એક માત્ર અગ્રતાક્રમ અપાતો રહેલો. પરંતુ વાંગારી માથાઈને તરત જ દીવો થયો : લોકશાહી વિનાના વાતાવરણમાં પર્યાવરણ માટેની તંત્રવ્યવસ્થા ઊભી કરવી મુશ્કેલ બનવાની છે. આમ કેન્યામાં લોકશાહી પ્રસ્થાપિત કરવાના તેમ જ મોટા પ્રમાણમાં થતી રહેલી શાસકીય ગેરરીતિઓ, લાંચરુશ્ચતની બદી તથા પર્યાવરણ લક્ષી ગેરવ્યવસ્થા સામેના આંદોલનને સારુ વૃક્ષ અગત્યનું પ્રતીક બનીને રહ્યું. અંતરાત્માના અવાજને રજૂ કરવાને ખાતર કેદમાં ગયેલા તમામને છોડી મૂકવાની માગણી તેમ જ લોકશાહીના શાંતિમય સ્થિત્યંતર સારુ નાઈરોબીના પેલા સુખ્યાત ઊલુડું પાર્કમાં એમણે, સેંકડો લોકો જોડાજોડ, વૃક્ષારોપણ કરવાનું રાખ્યું. પરંતુ જેમ જેમ એ બોલકાં અને સક્રિય બનતાં ગયાં તેમ તેમ આપખુદી તથા રુશ્ચતખોરી અને હિંસાચારમાં લપેટાઈ ડેનિયલ આરપ મોઈની સરકારે એમને કનડવાનું શરૂ કરી દીધું. કપટપૂર્વક રહેંસી નાંખવાનાં નામોની સરકારની કહેવાતી યાદી પર એમનું ય નામ હોવાની ગંધ 1992માં એમને આવી. લાગલા એમણે જાહેર પ્રતિકાર કરી, સલામતી માટેની ગોઠવણ કરી. ત્યાં ત્રીજી દહાડે પોલિસ ઘરનું બારણું ઠોકતાં આવી પહોંચી. એમની ય ધરપકડ કરાઈ. બીજાં અનેકોને પણ અટકમાં લેવાયા હતાં અને એ સૌ પર રાજદ્રોહ તથા દેશદ્રોહનો આરોપ લાદવામાં આવ્યો. દુનિયાભરમાં, આથી, હાહાકાર મચી ગયો. મરહૂમ સેનેટર એડવર્ડ કેનેડીની આગેવાનીમાં આ સૌને સત્વરે છોડી મૂકવાનું જાગતિક આંદોલન શરૂ થયું, પરિણામે સરકારને સૌને છોડી મૂકવા સિવાય કોઈ જ ચારો રહ્યો નહોતો.

અનુભવોની એરણે વારાંગીબહેનની રાજકીય પાકટતા જામવા લાગી. એમની રાજકીય વિચારધારા પણ સ્પષ્ટ બનવા લાગી. જાગતિક સ્તરે શાસનના જે તંત્રો છે તેની રોજ-બ-રોજ કડક આલોચના પણ એ કરતાં રહ્યાં. તત્કાલીન કેન્યાના રાજકારણીઓ મનમાંથી તદ્દન ઊતરી ગયેલા અને તેમાંથી વિશ્વ બેન્ક, ઈન્ટરનેશનલ મોનેટરી ફન્ડ, ફ્રિટન તથા બીજાંત્રીજ ભૂતપૂર્વ સંસ્થાનવાદી શાસકો અંગે ય એમને નિરાશ ઉપજવા માંડી. દિવસે દિવસે જગત ભરના ગરીબોની તરફેણનાં જ કામોમાં એ ખૂંપી ગયાં. આમ, અલબત્ત, દુનિયાભરમાં પારિસ્થિતિક [ecological] તથા આફ્રિકી લોકશાહી આંદોલનને ક્ષેત્રે એ વીરાંગનારૂપે ઊપસી રહ્યાં.

વારાંગી માથાઈ કહેતાં : 'બુદ્ધિજીવીઓ ઉપદ્રવી લૂંટારાઓ બની બેઠા છે, વળી, તે સ્વાર્થી ય બની ગયા છે અને આમ જનતાની જરૂર પડે ત્યારે જ તે ભાણી ડોકાવાનું રાખે છે. આપણે સૌ કોઈ ક્યારે પણ બરાબરિયા બની શકવાના નથી. પરંતુ આપણે એટલું તો જોવું રહ્યું કે નિર્ધન અને તવંગરની અધિકતા થવા ન જ પામે. કેમ કે કોઈ પણ જાતની બરાબરીના અભાવને કારણે અસલામતી પેદા થાય છે.'

એમનાં છેલ્લાં વરસો દરમિયાન, દુનિયામાં ઠેરઠેર પથરાઈ વ્યાપારી ધોરણોની ખેતીવાડીઓ સામે એમણે આંદોલન છેડેલું. ઈન્ડોનેશિયા તથા મલયેશિયામાં તાડીનાં વિશાળ પાયે થયેલાં આવાં વાવેતરને કારણે જે નુકસાન ભોગવવું પડ્યું છે, તેથી તેમ જ આબોહવામાં આવી પડેલા ફેરફારોનો સવાલ ઊકેલવાને માટે રાજકારણીઓ પર એ સતત દબાણ લાવવા મથેલાં. આની સ્ત્રીઓ પર સૌથી

વધારે માઠી અસર ઉપજે છે, તેમ એ માનતા ય થયેલાં. 'વાતાવરણમાં જે કંઈ ચાલી રહ્યું છે તેનું પ્રતીક સ્વાભાવિકપણે વૃક્ષ છે.' એમ એ કહેતાં. 'સમાજને નવ-સંચારિત કરી બેઠો કરવો હોય તો તેને સારુ વૃક્ષારોપણ પ્રતીક બને છે. પર્યાવરણના અટપટા સવાલોનો જવાબ ખોળવા માટે વૃક્ષારોપણ તો ફક્ત પ્રવેશદ્વાર જ સાબિત થાય છે. દરેક વ્યક્તિએ એકાદ વૃક્ષ વાવવું જ રહ્યું.'

પાનબીડું :

વૃક્ષારોપણ એટલે વિચારોનું વાવેતર. વૃક્ષારોપણ સરીખાં સાદાં સરળ કામનો આરંભ કર્યાથી આપણે આપણામાં તેમ જ ભાવિ પેઢીઓમાં આશાનો સંચાર કરીએ છીએ.

- વાંગારી માથાઈ

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

અબોલા

• વિવેક મનહર ટેલર

આપણું આ હોવું એ બે પળની વાતો ને વાતોના હોય નહીં ટોળા પછી શાને લીધા તે અબોલા ? વહેતા પાણીના પગે ઢોકર વાગીને એ તો ખીલે બંધાઈ થયું લીલ, મોઢું વકાસીને બેઠેલા ભીતરના પડછાયા એમાં નું ઝીલ, લખો, ભૂંસો ને લખાય એવી રેત પર પથ્થરના કેમ પડ્યા ઓળા ? સાવ અમીટ લકીર છે અબોલા ? સમ્રાટાની બાણશય્યા પર પોઢીને સપનાંઓ મૂંગું કરાંજે, વાતનો ઉજાસ લઈ ઊગે એ સૂરજ રાતની આંખોમાં કોણ આંજે? ફાટે ન ફીટે, અબોલા છે તારા કે પાટણના મોઢા પટોળા ? આવા આકરા તે હોય શું અબોલા ?

(૦૬-૦૭-૨૦૧૧)

e.mail : dr_vivektailor@yahoo.com

જ્યારે જ્યારે પં. અજેય ચક્રવર્તીના ઘેરા, રુઆબદાર, અવાજમાં 'જોગી મત જ ...' ભૈરવી સાંભળી આખો દિવસ એમનું સ્મરણ થતું રહે. એ ભજન એમને ખૂબ ગમતું. એ જાતે એ ભજન ગાતા પણ સરસ. એમને મેં બાથરૂમમાં એ ગાતા અનેકવાર સાંભળેલા. એમનો અવાજ ત્યારે ખૂબ દર્દભર્યો લાગતો. એ વખતે એ ભજનનો ભાવાર્થ પૂરો સમજાતો નહોતો પણ એ ગાતા ત્યારે મને એ બહુ ગમતું. આજે પણ મને એ સાંભળાય છે. અમારે ત્યાં જર્મન કંપનીનું રેડિયોગ્રામ હતું. એના પર એલ.પી. પર પંડિત ઓમકારનાથ ઠાકુરના અવાજમાં આ ભજન અનેકવાર વાગતું. એ કહેતા કે એમના કૉલેજના કાર્યક્રમોમાં ગાઈને એ ઈનામો લઈ આવતા. કે. એલ. સાઈગલ અને હેમન્ટકુમાર એમના પ્રિય. મારા મનમાં એમની સ્મૃતિ સંગીત સાથે અવિભાજ્યપણે જોડાયેલી છે. રોજ રાત્રે ઘરમાં શાસ્ત્રીય સંગીત એ વગાડતા. રાગોના કોમળ - તીવ્ર સ્વરો વગેરેનું વિશ્લેષણ ન કરી શકે પણ રાગ તરત ઓળખે. હું વર્ષો સંગીત શીખી પછી પણ રાગો ઓળખવામાં એ મારાથી આગળ. કાન એટલા તૈયાર. એવું કહેતા કે એમને કાનસેન બનાવવામાં પૂણેમાં વીતેલા એમના વિદ્યાર્થીકાળનો મોટો ફાળો હતો. સવાઈ ગંધર્વ, ગંગુબાઈ હંગલ જેવાં સાંભળીને કેળવાયેલો એમનો કાન ભલભલા સંગીતજ્ઞોની બરાબરી કરી શકે એવો હતો. અમારે ત્યાં પ્રત્યેક નૂતન વર્ષનું પ્રભાત સંગીતના સૂરો સાથે જ ઊગતું. એ સાવ સહજ પરંપરા પણ એમના થકી જ. સવારે ચાર-પાંચ વાગે ઊઠી જઈ બધાં નાહી-ઘોઈ તૈયાર થતાં હોય ત્યારે સૌથી પહેલાં એ તૈયાર હોય અને બિસ્મિલાહખાં સાહેબની શરણાઈના સૂરો અને અગરબત્તીની સુવાસ ઘરમાં ચારે કોર પથરાતી હોય. બહાર નવા વર્ષના સબરસ વેચનારનો સાદ પડતો હોય, બોણી લેનાર આવીને ઊભાં હોય, ને એ બધાયને એ મળતા હોય. આ વાત એમણે ક્યારેય કબૂલી નહોતી પણ હું જાણું છું કે હું અહીં આવી રહી પછી એ સંગીત ઓછું સાંભળતા, કદાચ નહોતા સાંભળી શકતા. એવું તો નહીં હોય કે એમના મનમાં પણ સંગીત અને હું એક જ હતાં ?

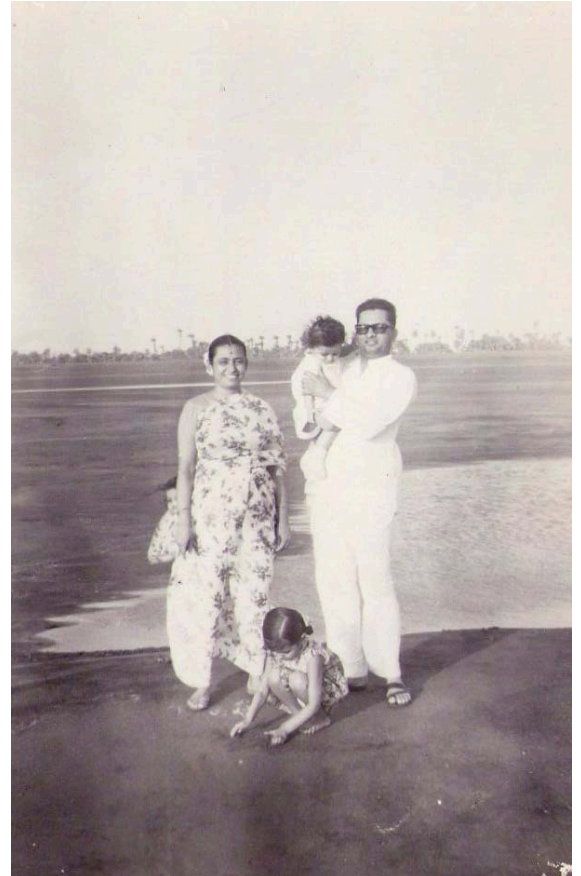
ડૉ. રાજેન્દ્ર ભટ્ટ

એવું કહેવાય છે કે આપણે કોઈના જેવા જ હોઈએ એની સાથે આપણને જલદી આણનાવ થઈ જાય, ક્યારેક એકમેકને આપણે દુઃખ પણ આપીએ. સ્વભાવનું સામ્ય હોય તેથી ક્યારેક આંવું વધુ થતું હશે. મારે ને એમને પણ એવું જ હતું. મતભેદો થતા, હું અબોલા પણ કરતી ને એ પણ એવું કરતા, મારું કહ્યું એમને બહુ લાગી આવતું. છલ્લે અહીં આવીને ગયા ત્યારે પણ એવું થયું હતું, પછી અમે ક્યારેય ડૂબડ મળ્યાં નહીં.

હું ખૂબ નાનપણથી એમની બહુજ નિકટ. અમારા ઘરનો મોટો વરંડો હતો, એના પર એક હીંચકો અને બેઠકો પણ. રોજ રાત્રે જમીને અમે ચારેય થોડીવાર અચૂક સાથે ત્યાં બેસીએ જ, એ વિના અમારો દિવસ અધૂરો. એમનું એક બેઠક પર સ્થાન નક્કી, અને એમના ખોળામાં માથું મૂકી મારું સૂવાનું પણ નક્કી. વાતો કરતાં કરતાં એમનો હાથ મારા માથે ફરતો રહે. આ અમારી યુનિવર્સિટી, જ્યાં જીવનના અનેક પાઠ શીખી, એમ હવે કહી શકું. હજી બરાબર યાદ છે કે હું જ્યારે દસમા ધોરણમાં આવી, લગભગ ત્યારે, મારી કેરિયર વિષે એક સાંજે ચર્ચા નીકળી. એમને મારે માટે બહુ મોટી આશાઓ હતી, બહુ હોશિયાર લાગતી એમને એમની દીકરી. એમણે કહેલું કે હું ઈચ્છું તો જરૂર ડોક્ટર થઈ જ શકું. પણ ત્યાં સુધીમાં મારા મનનો ઝોક એમણે પારખી લીધો હશે, તેથી એ સૂચન કર્યું પણ પછી ક્યારેય એ વાતનું એમણે દબાણ ન કર્યું. હા, ડોક્ટર ન થાઉં તો એમની મહેચ્છા મને બેરિસ્ટર કે આઈ એ એસ ઓફિસર બનાવવાની હતી. એની પણ મેં ચોખ્ખી ના ભાણી ત્યારે એમણે કહ્યું કે કંઈ નહીં તો મારે વિશ્વભારતી જેવી સંસ્થામાં જઈને સાહિત્ય ને સંગીતનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સાવ સાદી-સીધી બી.એ. કે એમ.એ. ડિગ્રીથી સંતોષ ન માનવો જોઈએ

કારણકે હું એનાથી ઘણું વધારે કરી શકું એમ છું. પણ મારે ઘર છોડીને ક્યાંય જવું નહોતું. આ બધી ચર્ચાઓ થતી ને મતભેદો હતા છતાં જ્યારે જ્યારે આ મુદ્દો ચર્ચાતો ત્યારે, એ એક તરફ ગુસ્સામાં હોય તોયે, એમનો હાથ સતત મારા વાળ પર ફરતો.

લગનની વાત આવી ત્યારે પણ એ મારી પડખે રહ્યા. આજે મને સમજાય છે કે મને આટલી દૂર, ઓસ્ટ્રેલિયા મોકલતાં એમને કેટલી પીડા થઈ હશે. તેમ છતાં એમણે જરાય સ્વાર્થનો વિચાર કર્યા વિના મારું ઉપરાણું લઈ મમ્મીને સમજાવી લીધી. એ દિવસોમાં ઓસ્ટ્રેલિયા સાવ વાણખેડ્યો દેશ, આપણા લોકો અમેરિકા અને યુ.કે. સુધી જ પહોંચેલા. ઓસ્ટ્રેલિયાનું નામ પડે તોયે લોકોને નવાઈ લાગતી, ત્યાં જાવ છો? અહીં હું આવી પછી પણ સદાય મને હિંમત આપતા રહ્યા, બધું જ પોઝિટિવ થઈને જોતાં શીખવાડ્યું અને મારું ખૂબ ગૌરવ કરતા રહ્યા. અમારે નિયમિત પત્ર-વ્યવહાર થતો. દર અઠવાડિયે એક એર-લેટરની આપ-લે અચૂક હોય. હું મારા પત્રોમાં દરેક નાની-નાની વિગતો લખું, નાના-નાના પ્રસંગો પણ વર્ણવું. યાદ છે મમ્મી, આપણે અમદાવાદથી પેલો ડ્રેસ ખરીદેલો તે મેં અમુક દિવસે પહેરેલો અને ફ્લાણાએ

દક્ષિણ ગુજરાતના દાંડી ગામને કિનારે, સન ૧૯૬૬-૬૭ના અરસામાં લેવાઈ આ છબિમાં, લેખિકાનાં માતા પ્રમીલાબહેન તથા પિતા રાજેન્દ્રભાઈ ભટ્ટ દૃષ્ટિમાન થાય છે. ભાઈ, પરિતોષને પિતાએ તેડ્યો છે; જ્યારે ખુદ બહેન, આરાધના, બંને વચ્ચે, દરિયાને તીર એક રેતીની ઓટલી બાંધતાં નજરે પડે છે.

એના બહુ જ વખાણ કર્યાં. કે પછી, ગઈકાલે શોપિંગ સેન્ટરમાં ખરીદી કરતા આપણા ઘરે છે ને એવોજ કપ-રકાબીનો સેટ જોયો, બહુ ગમ્યો એટલે લઈ આવી. હવે રોજ સવારમાં એમાં જ ચા પીશ, ત્યાં જ છું એવું લાગશે. મારા પત્રો વિષે એમણે એકવાર લખેલું કે તારો પત્ર આવે એટલે પહેલાં અમે બંને સાથે

ખોવાયેલ છે

જાહેર ખબર

• આશા બુચ

ખોવાયેલ છે :

સ્ત્રી શક્તિ

ઉંમર :

માનવ જાતની ઉત્પત્તિ જેવડી

વાર્ણન :

દુનિયાના દરેક દેશોમાં જેવા મળતી સ્ત્રી સમાન

મળ્યાની જાણ કરવાનું સ્થળ :

નજીકમાં રહેતી બહેનોને

આચરણને યોગ્ય માનતી હશે અને એટલે પોતાના પુત્ર, ભાઈ, પતિ, પુત્ર કે મિત્રને રોકતી નહીં હોય? અને જે

ખરે જ સ્ત્રી શક્તિ આજે ક્યાં છે? 'જે કર ઝુલાવે પારાણું તે જગ પર શાસન કરે', 'યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે તત્ર રમન્તે દેવતાઃ', 'કાર્યેષુ મંત્રી, ભોજને શુ માતા', સંતાનોને જન્મ આપીને ઉછેરનાર, પુરુષને ધાર્મિક કાર્યોમાં સાથ આપનાર, રાજકારણ અને અર્થકારણમાં સમાન હિસ્સે ભાગીદાર બનતી હોવાને કારણે અર્ધાંગિનીનું બિરુદ 'પામે છે', 'દરેક સફળ પુરુષની પાછળ એક સ્ત્રીનું પીઠબળ હોય છે'. આ અને આવા અનેક સન્માનવાચક વિધાનોની અધિકારિણી એ નારીઓ આજે ક્યાં છે, એમ પૂછવાનું મન થાય છે.

૨૧મી સદીની શરૂઆત થઈ નથી 'ને દુનિયા આખીમાં આતંકવાદીઓએ વેરેલો વિનાશ, આતંકવાદીઓને પકડવા બીજાના દેશોમાં વગર પૂછ્યે પદાર્પણ કરનારા માથાભારે દેશો, પારકી થાપણને પોતાની ગણીને ગજવામાં સંઘરીને સો મણની તળાઈમાં સુઈ જનારા બેંકરો અને એ લોકોનાં કુકર્મોને ઢાંકવા ગરીબોની ગોદડી ઝુંટવતી સરકારો - એ બધું જાણે રોજનું નજરાણું થઈ ગયું.

વ્યક્તિગત suicide bombersથી માંડીને એકલત્યુ સત્તાધીશોની ટેંકોએ સામૂહિક ધોરણે નિર્દોષ પ્રજાના જાન લીધા છે ત્યારે સહેજે વિચાર આવે કે એમની માતાઓએ એ માણસોનો (તેઓ ખરેખર મનુષ્ય છે એમ ધારીને કહું છું) એવો તે કેવો ઉછેર કર્યો કે પુત્ર વયનાં તો શું, કેટલાક કિસ્સાઓમાં તો કુમારારથમાં પણ એ નરાધમો હિંસા આચરવા તરફ વળે અને છતાં ય એમને પસ્તાવો ન થાય? એમને બહેનો પણ હશે, જે ભાઈઓને કાંડે રાખડી ન બાંધે પરંતુ એના યોગક્ષેમની દુવા-પ્રાર્થના તો કોઈ ને કોઈ રીતે કરતી જ હશે. અનેક દુરાચારીઓના ઘરમાં પત્નીઓ હશે જે પતિનાં કર્મોની અર્ધોર્ધ ભાગીદાર પણ ગણાય. જગવિખ્યાત રાજકારણીઓ અને સત્તાધીશોથી માંડીને પહાડો અને ગુફાઓમાં સંતાતા ફરતા જેહાદીઓને પુત્રીઓ પણ હશે, જેનાં રક્ષણની જવાબદારી એ પિતાઓ પર છે. તો પ્રશ્ન જરૂર થાય કે સ્ત્રીઓ માતા, બહેન, પત્ની, પુત્રી કે મિત્ર તરીકે આવા ઘાતક

(અનુસંધાન ૩જા પાન પરથી)

એકવાર એ વાંચીએ, પછી બીજી-ત્રીજીવાર અલગ અલગ વાંચીએ. તારો પત્ર આવે તે દિવસે ઘરમાં તું જ આવી હોય એવું લાગે, આનંદ આનંદ થઈ જાય. એમના જવાબો આવતા. પોણો એર- લેટર મમ્મીએ ભર્યો હોય, પા ભાગનો એ લખે. મમ્મી નાના-મોટા બધાજ સમાચાર લખે. કોઈને ત્યાં લગ્ન, જન્મ, મૃત્યુ, પાર્ટી, કાર્યક્રમ. એમનું બધું જ 'ઈન અ નટશેલ', એમનાં પાંચ-છ વાક્યો પણ સ્પર્શી જાય ને યાદ રહે એવાં હોય. આજ સુધી એ પત્રો મારી પાસે સંગ્રહાયેલા છે. બાળકો નાનાં હતાં અને હું અહીંથી તેમને લઈને ત્યાં જાઉં ત્યારે એમનો હરખ માતો નહીં એ હું જાઈ શકતી. કંઈ કેટલુંય લઈ આવે એ લોકો માટે. અને કલાકો એમની સાથે રમે, સાવ બાળક જેવા થઈને. બાળકો સાથે બાળક થઈને કલાકો સુધી રમવાની એમની ધીરજ અને આવડત મને અચરજ પમાડતી. એમનું એ બાળ સ્વરૂપ જેવાની મજા પણ આવતી.

આપણું અતિ અંગત માણસ જાય ત્યારે આપણા અસ્તિત્વનું કશુંક ખરી પડતું હોય છે. પાંચ વર્ષ થયાં એમને ગયે. એ સમય મારે માટે જલદી નથી ગયો, મુશ્કેલીથી ગયો છે. દાઢીમાં ખાડો લઈને જન્મી છું ને, શું થાય. તેમણે આંખ મીંચી તેના ચોવીસ કલાક પહેલાં કરેલી વાત એમણે ફોન પર સાંભળી ન શકતાં જરા અકળાઈને મને કહેવું છેલ્લું વાક્ય - 'મારે ને તારે કોમ્યુનિકેશનનું આવું જ છે' - જયારે યાદ આવે છે ત્યારે એમને કહી દઉં છું, કે પપ્પા, મારે ને તમારે કોમ્યુનિકેશનમાં કશી જ તકલીફ નથી. જુવો, વાતો કરવા હવે મારે તમને ફોન નથી જોડવો પડતો અને તમને સાંભળવાની મુશ્કેલી પણ નહીં જ હોય.

આજે પણ એમનો એ હાથ મારે માથે ફરી રહેલો અનુભવું છું.

e.mail : aradhanabhatt@sursamvaad.net.au

એમ જ હોય, તો પોતે પણ એ રસ્તે પડતી કેમ નથી? જે કે હવે તો બહેનો પણ પુરુષ સમોવડી કહેવડાવવા પોતાની હિંમત બતાવવા ફના થવા નીકળી પડે છે. સમાનાધિકાર શું હિંસક પ્રવૃત્તિઓ કરવાથી જ મેળવી શકાય છે, કોઈ સંગઠનના સફળ સંચાલન કે ઉત્પાદક ઉદ્યોગોને આગળ ધપાવવાથી નહીં?

રસ્તાઓ પર દેખાવો કરવા નીકળેલી પ્રજામાં જૂજ સ્ત્રીઓના ચહેરા દેખાશે. ટોળું હિંસક અને ત્યારે ભાગ્યે જ કોઈ લલના હથોડા, ઈંટ કે પથ્થર ઉપાડીને ધસતી જેવા મળશે. સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે વર્તનનો આ ભેદ કદાચ testosterone અને hormoneના પ્રમાણને કારણે જેવા મળે. આક્રમણ ન કરવું કે હિંસા જાતે ન આચરવાથી જ સ્ત્રી-જાત પુરુષો કરતાં સારી સાબિત થાય ખરી? સંખ્યામાં અતિ લઘુમતીમાં છતાં અસંખ્ય લોકોની સલામતી અને જાનને જાળવવામાં મુકનારા એ આતંકવાદી પુરુષોને ઘર આંગણે આંખમાં આંખ પરોવીને કોઈ દિવસ એની બહેન-માતાએ આવાં દુષ્ટત્યો કરવા પાછળનો એનો હેતુ પૂછ્યો હશે કે એમ કરતાં વાર્યા હશે? અન્યાયી, ગેરકાયદે અને અમાનુષી કૃત્ય કરતાં લોકોને અટકાવવા નહીં એ એવાં કૃત્યો કરવા કરતાં શી રીતે ઓછું ગુનાહિત સાબિત થાય, ભલા? કોઈ કહેશે, મંદોદરીએ રાવણને રામ સામે બાથ ન ભીડવા અને સીતાનું અપહરણ ન કરવા ઘણુંયે સમજાવેલો-વિનવેલો, પણ આવા આતંકવાદીઓ કોઈનું ય ક્યાં સાંભળે એવા હોય છે અને મંદોદરીની વિનંતીઓનું શું પરિણામ આવ્યું? એથી શું સ્ત્રીઓએ મૌન ધારણ કરીને અસહાય બેસી રહેવું કે તેને માટે બીજા અસરકારક પગલાં ભરવાં? ઘણા કિસ્સાઓમાં સ્ત્રીઓની અહિંસક પદ્ધતિથી સંઘર્ષનો નિવેદો લાવવાની દરખાસ્તને ઠુકરાવીને લડાઈ-બોમ્બમારા કરનારા કે કરવાને હુકમ આપનારા પુરુષો અંતે તો અન્યની સ્ત્રીઓ-બાળકોને મોતને ઘાટ ઉતારવા નિમિત્ત બને છે, તો પછી વિનાશ ન રોકી શકનાર સ્ત્રીઓ જ આડકતરી રીતે બીજી સ્ત્રીઓ, બાળકો અને યુવાનોની ઘાતક ન ગણાય?

વિશ્વ આખામાં બનતી વિઘાતક ઘટનાઓમાં સ્ત્રીઓ કેટલી જવાબદાર છે એમ વિચારીએ તો એમ લાગે કે ટ્રોપીદીની જેમ અસંખ્ય નારીઓ દિલમાં વેર, ઘૃણા અને બદલાની ઝંપના સેવતી હશે અને પુરુષવર્ગને હિંસક કૃત્યો કરીને સામા પક્ષને નષ્ટ કરવા પ્રેરતી હશે, નહીં તો વૈકલ્પિક માર્ગે અપનાવીને અહિંસક સાધનો વાપરવા સમજાવે નહીં? કોઈના પ્રેમ પાછળ પાગલ બનીને પિતાનું ઘર છોડતી પુત્રી, ભાઈ સાથે સંપત્તિ બાબત કંકાસ થતાં એના ઉંબરાને ત્યજનાર બહેન, બીજા પુરુષને દિલ દઈ દેવાને કારણે પતિની ગૃહ વ્યવસ્થાને વેરણછેરણ કરતી પત્નીઓ અને પુત્રના પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કરેલ લગ્નથી દુઃખી થઈને એને આંગણે પગ ના મુકનાર માતાઓ શું આવાં અમાનવીય કૃત્યો કરનાર પોતાનાં સ્વજનોનો ત્યાગ ન કરી શકે? પોતાના જ ઘરના લોકો શું વિચારે છે કે અનુભવે છે, એ ન જાણી શકવા જેવી બહેનો અણસમજી નથી હોતી. તો આવું મૌન કેમ સેવે છે? આક્રમક અને હિંસક પ્રવૃત્તિઓનો સક્રિય વિરોધ કેમ નથી કરતી?

એક અદની નારી હોવાને નાતે મારા જેવી લાખો અને કરોડો સ્ત્રીઓ પોતાની નજર સામે આટઆટલો માનવ સંહાર થતો જુએ, પોતાના જ સમૂહના લોકોનાં મૃત્યુનો ઘા સહન કરે અને એને કારણે વિચિછ્ર્ન થતાં જીવનની કઠણાઈઓ ખમે, છતાં કંઈ ન બોલે, એ હવે સહન નથી થતું. જગત ભરના નારી સમુદાયને મૂડીવાદી ધંધાદારીઓ દ્વારા થતી લૂંટથી માંડીને આતંકવાદીઓના હુમલા અટકાવવા માટે ઘર આંગણે આંદોલન જગાવવાનો સમય આવી ગયો છે. 'નારી તું નારાયણી' એ સિદ્ધ કરવું છે કે 'નારી તું નર ભક્ષિણી' બનવું છે? યા તો 'આ બધા આતંકવાદીઓને પેદા કરનાર, નભાવનાર હું છું અને એમનાં કુકર્મોની સરખી હિસ્સેદાર છું' એમ જાહેરમાં કબૂલ કરે અથવા ઈશ્વરદત્ત સ્ત્રી સહજ ગુણો જેવા કે કૃપા, ક્ષમા, સેવાપરાયણતા અને ઉદારતાના બળથી નરપિશાચોને વિનાશ વેરતા રોકે, એવી માગ નારી માત્ર પાસે આજના સમયની છે.

[71 Half Edge Lane, Eccles, MANCHESTER M30 9AZ, U.K.]

અનિલ જ્ઞેશી : આઈડેન્ટિટી ક્રાઈસિસથી 'સ્ટેચ્યૂ' સુધી • ચિરાગ ઠક્કર 'જય'

'જ્યાં ન પહોંચે રવિ, ત્યાં પહોંચે કવિ' એવું ઘણી વાર સાંભળ્યું હતું પણ તેનો સચોટ અનુભવ હમણાં જ થયો. કિશોરવસ્થામાં શાળામાં એક ગીત અવારનવાર સાંભળવા મળતું હતું 'મારી કોઈ ડાળખીમાં પાંદડાં નથી, મને પાનખરની બીક ના બતાવો' અને તે ખૂબ પસંદ હતું. છંદ એટલે શું એ વિષે તો એ સમયે બહુ જ્ઞાન નહોતું, પણ એ ગીતના શબ્દો અને રાગ બંને સ્પર્શી ગયા હતા. જ્યારે ૨૭ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૧ના રોજ, યુનાઈટેડ કિંગડમસ્થિત 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના ઉપક્રમે ગેયટન લાઈબ્રેરી, હેરોમાં યોજાયેલ કવિ અનિલ જ્ઞેશીના કાવ્ય પઠન નિમિત્તે તેમને મળવાનું થયું, ત્યારે મારા એ પ્રિય ગીતના સર્જકને મળીને ભાવવિભોર બની જવાયું. અનિલ જ્ઞેશીનાં કાવ્યો અને ગીતો, તેની પાછળના વિચારો અને 'પરિષદ નહિ, પણ ઉપનિષદ' જેવો માહોલ હૃદયસ્પર્શી હતાં. કવિએ કેટલીયે વાતો એવી કરી કે જેથી જ્યાં રવિ પણ ન પહોંચી શકે તેવા હૃદયના અજ્ઞાત ખૂણે ભંડારાયેલી વાતો, વિચારો અને લાગણીઓ બહાર ખેંચાઈ આવી.

અનિલ જ્ઞેશી

વિપુલભાઈ કલ્યાણીએ કાર્યક્રમનો આરંભ કરતાં અનિલ જ્ઞેશીના ભવ્ય ભૂતકાળને, પોતાની બૃહત્ સ્મૃતિના આધારે, અમારા યુવાનોના વર્તમાન સાથે, જોડી આપ્યો હતો. સાથે-સાથે જ પુસ્તકાલયનાં મહત્ત્વ વિષે વાતો કરીને પુસ્તકાલયમાં યોજાયેલ આ પ્રસંગને પ્રાસ્તાવિક બનાવી આપ્યો. ટૂંકી પ્રસ્તાવના બાદ, તેમણે કાર્યક્રમનો દોરી સંચાર કવિના હાથમાં આપી દઈને શ્રોતાજનોની વચ્ચે બેઠક લીધી હતી.

તાજેતરમાં યુનાઈટેડ કિંગડમમાં થયેલા હુલ્લડના સંદર્ભે અનિલ જ્ઞેશીએ હુલ્લડ ગીતોના પઠનથી કરેલી શરૂઆત સૂચક હતી : 'શેરીમાં ભડકા મેં એટલા જ્યા, કે હવે અગરબત્તીની બીક લાગે, મારો સાયબો તો બીડીનો હરેડ બંધાણી, હવે બીડી કદી ય નહીં માગે.' ત્યાર બાદ બીજા બે હુલ્લડ ગીતો પણ તેમણે રજૂ કર્યાં અને કવિના સંવેદનશીલ માનસ પર ઝીલાતી સામાજિક સૂનામીઓના પડઘમ સંભળાવ્યા.

અભ્યાસકાળ દરમ્યાન 'અભિજ્ઞાનશાકુંતલમ્'ની તેમના મન પર થયેલી પ્રગાઢ અસરને વર્ણવીને અનિલ જ્ઞેશીએ તેમના કાવ્ય 'કન્યાવિદાય'ની વાત માંડી હતી. પછી 'અભિજ્ઞાનશાકુંતલમ્'ની અસર હેઠળ લખાયેલ બીજા એક કાવ્યને તેમણે આધુનિકતાના સ્પર્શથી આલેખ્યું છે. તેમણે વિદાય વખતે શકુંતલાના સંવેદનને પિછાણવાનો પ્રયત્ન એ કાવ્યમાં કર્યો છે. પણ સૌથી વધુ સ્પર્શતી વાત તો તેમણે શકુંતલાની વીંટીની કરી. દુષ્યંતે શકુંતલાને આપેલી વીંટી જ્યારે નદીમાં પડી જાય છે ત્યારે એક આશા તો છે કે એ વીંટીને ગળનારી માછલીને કોઈક માછીમાર તો પકડશે અને છેવટે એ વીંટી ક્યારેક તો દિવસનું અજવાળું જેવા પામશે, જેથી શકુંતલાને તેની ઓળખ પાછી મળશે. જ્યારે અત્યારના સમયમાં જીવતા માનવીની હાલત કફોડી છે. અત્યારના સમયના માનવીની ઓળખની વીંટી તો એક્વેરિયમની માછલી ગળી ગઈ છે અને એ ઓળખ પાછી મળવાની કોઈ આશા જ નથી. 'આઈડેન્ટિટી ક્રાઈસિસ'ની કફોળતાને તેમણે બહુ માર્મિક રીતે પૌરાણિક કથામાં આધુનિક અભિગમ દ્વારા પ્રગટાવી આપી છે.

અમારા જેવા સ્વેચ્છાએ દેશનિકાલ થયેલા લોકોને આ વાત ઊંડી ચોટ આપી જાય છે. વિદેશમાં આવી વસેલા ભારતીયો 'આઈડેન્ટિટી ક્રાઈસિસ'નો ભોગ બનેલા છે અને છતાં તેનાથી અજ્ઞાત હોવાનો ડોળ રાખે છે. જન્મથી માંડીને પચીસ-ત્રીસ વર્ષના થયાં ત્યાં સુધી જે સંસ્કૃતિમાં ઉછર્યાં, જ્યાં જન્મના વધામણાંથી માંડીને મરણિયાં સુધીના ગીતો શીખ્યાં, તેનાથી તદ્દન ભિન્ન મૂલ્યો

અનુસંધાનમાં નિસિમ ઈઝિકીલ નામનાં કવિની 'The Egoist's Prayer' કવિતાની પંક્તિઓ યાદ આવે છે :

વચ્ચે 'બિન નિવાસી ભારતીયો' જ્યારે મૂળ સમેત ઉખડીને બીજા રોપાવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે તેમને ત્યાં પોતાના ગીતો મળવાના છે? ખરેખર એ ક્યાં ય રોપાઈ શકતાં નથી અને આજીવન ઉર્ધ્વમૂલ રહે છે. તેઓ વતનની જમીન પર પણ માંડી નથી શકતાં કે વિદેશના ગળનમાં પાંખ પ્રસારી નથી શકતાં. પોતાની ઓળખની વીંટી ખોઈ બેઠેલા અમારા જેવા આ લોકોના નસીબમાં ચામાચીડિયાની જેમ ડોલર અને પાઉન્ડના વૃક્ષ પર ઊલટા લટકવાનું જ આવે છે. કેલેન્ડરમાં આવતા અને સ્ટેટસ અપડેટ્સમાં ઉજવાતા તહેવારો એ બીજું કંઈ નહીં પણ તમાચો મારીને ગાલ લાલ રાખવાની કલા જ છે. આ વાતના

અનુસંધાનમાં નિસિમ ઈઝિકીલ નામનાં કવિની 'The Egoist's Prayer' કવિતાની પંક્તિઓ યાદ આવે છે :

Confiscate my passport, Lord,
I don't want to go abroad.
Let me find my song
where I belong.
પોતાના એક પ્રખ્યાત નિબંધ 'સ્ટેચ્યૂ'ની રસપ્રદ વાત કરતા-કરતા અનિલ જ્ઞેશીએ પોતાના બાળપણને બહુ લાગણીથી યાદ કરીને બધા શ્રોતાઓને પોતાનું બાળપણ યાદ કરાવી આપ્યું હતું. બાળપણના મિત્રવૃંદને ટણકટોળી નામ આપીને તેમણે વાત માંડી હતી. તેમણે કહ્યું કે તે બધા જ મિત્રો બાળપણમાં ક્રિકેટ રમતાં, પરંતુ તેમની શેરીમાંથી કોઈ ક્રિકેટર પાક્યો નહીં કારણ કે કોઈના ઘરમાં ગયેલો બોલ કદી પાછો આવતો નહીં. છેવટે તેમણે બધાએ સ્ટેચ્યૂની રમત રખાવી. કોઈ એક મિત્ર સાવ અચાનક જ આવીને બીજા બધાને સ્ટેચ્યૂ કહે તો બીજા બધાએ જે સ્થિતિમાં હોય તે જ સ્થિતિમાં એકદમ સ્થિર, એટલે કે સ્ટેચ્યૂ બની જવાનું. આ ટણકટોળીમાં એક તેજીલા તોખાર જેવો મિત્ર હતો ઝીણો ભરવાડ. વૈશાખી વાયરાની જેમ ગમે ત્યાંથી તે અચાનક ધસમસતો આવી ચડતો અને બીજા બધા મિત્રોને સ્ટેચ્યૂ બનાવીને તેમને વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં પૂતળા બનાવી દેતો. ટોળીના બીજા બધા મિત્રો મનોરથ ઘડે રાખતા કે એક વખત ઝીણાને એવો સ્ટેચ્યૂ બનાવવો છે કે આખું જીવન એ યાદ રાખે.

એક વખત બધા શેરીની બહાર રમતા હતાં ને શેરીમાં શોરબકોર સંભળાયો એટલે તેઓ દોડ્યાં. શેરી આખી ગામના માણસોથી ઊભરાઈ ગઈ છે. જગ્યા કરીને બધા અંદર પહોંચ્યા તો આઘાતજનક દૃશ્ય જેવા મળ્યું. લાઈટના થાંભલે પતંગ લેવા ચડેલો ઝીણો ભરવાડ ત્યાં જ કાયમને માટે સ્ટેચ્યૂ થઈ ગયો હતો. બધા જ મિત્રો હબકી ગયાં. ગામના મંદિરે જઈને ભગવાન આગળ બહુ ફરિયાદ કરી કે ઝીણો તો અમને થોડીક વાર માટે જ સ્ટેચ્યૂ કહેતો હતો પણ ભગવાને તો તેને કાયમ માટે સ્ટેચ્યૂ કહી દીધું. એવું કેમ? અને થોડા સમય બાદ તેનો ઉત્તર પણ પોતાના મનમાંથી જ તેમને જડ્યો. ભગવાન જાણે કહેતા હતા કે તમે લોકોએ શું મને અહીં મંદિરમાં કાયમ માટે 'સ્ટેચ્યૂ' નથી કરી દીધો? અને નિબંધ જેવા નિબંધમાં વ્યંજના પ્રગટાવીને તેમણે એક માર્મિક વિધાન પણ કર્યું કે 'પૂજારીને કોઈ દિવસ ભગવાન નથી મળતા.' કારણ કે પૂજારી માટે એ મૂર્તિ ભગવાન નહીં પણ પોતાનો રોટલો છે. અને ફરી એક વખત કવિએ રવિ ન પહોંચે તેવી જગ્યાએ સંવેદનાના તાર ઝંકુત કરી મૂક્યા.

જીવનનાં વલોણાંમાંથી અનુભવોનાં માખણની સફેદીને માથે ધારણ કરનારા વડીલ વર્ગ વચ્ચે અમને પાંચ કાળા માથાના જીવાનિયાઓને જોઈને અનિલ જ્ઞેશીએ લખવા માટે ચાર ટિપ્સ પણ આપી હતી અને લખતા રહેવાનો આગ્રહ કર્યો હતો.

પહેલી ટિપ જે આપી, તે ભાષાશિસ્ત. ભાષામાં શિસ્ત હોવી જરૂરી છે અને તેના માટે તેમણે પિંગળશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાની સલાહ આપી. તેમણે મકરન્દ દેવે સાથે વસંતતિલકા ઇંદમાં અંગ્રેજી પંક્તિ લખવાની મથામણને વાચા આપી હતી અને છેવટે તે બંનેએ વસંતતિલકામાં રચેલી અંગ્રેજી પંક્તિ પણ કહી સંભળાવી હતી : 'We sing song but song do not know.'

બીજી ટિપ તેમણે એ આપી હતી કે જે લખવું તે લોકબોલીમાં જ લખવું, વિવેચકો જેવી અઘરી ભાષા વાપરવી નહીં. લોકોને સ્પર્શવા લોકોની જ ભાષા વાપરવી પરો એ તો વૈશ્વિક સત્ય છે અને અઘરી ભાષાથી વાચકના હૃદયમાં ઊતરી નથી શકાતું.

ત્રીજી ટિપ એ હતી કે કલાકારમાં સંવેદનશીલતા હોવી જોઈએ. પછી ભલેને તે લેખક

હોય, કવિ હોય કે ફોટોગ્રાફર. ઉદાહરણમાં તેમણે કેવિન કાર્ટર અને ઈથિયોપિયામાંના દુષ્કાળના ભૂખ્યા બાળકની તેમની જગવિખ્યાત તસવીરની વાત કરી હતી. ઈથિયોપિયાના દુષ્કાળમાં એક મૃતપ્રાય બાળક ચાલી શકતું ન હોવાથી ઘસડાતું-ઘસડાતું રાહત છાવાણી તરફ જઈ રહ્યું છે અને તેના મોતની રાહ જોતું ગીધ ઉપર ચક્કર મારી રહ્યું છે. એ ફોટો જગવિખ્યાત બની ગયો. તેને કેટલાય પુરસ્કાર મળ્યાં. પણ જ્યારે એક કિશોરીએ તેમને એમ પૂછ્યું કે 'એ બાળકનું શું થયું? શું તમે તેને કંઈ મદદ કરી કે માત્ર ફોટો

પાડીને ચાલી નીકળ્યા?' ત્યારે કેવિન કાર્ટરની સંવેદના પર જાઘાત થયો. તેમને પોતાનું સ્વાર્થી વર્તન અને પોતાની ભૂલ દેખાઈ અને તેમણે ઘરે જઈને આપઘાત કર્યો. સંવેદનશીલતા એ કલાકારની નસોમાં વહેતું લોહી છે અને જ્યારે સર્જક સંવેદનશીલતા ગુમાવી દે છે ત્યારે તેની હાલત ધાર ગુમાવી ચૂકેલી બુઠ્ઠી છરી જેવી થઈ જાય છે.

ચોથી ટિપ તેમણે કવિતા લખતા મિત્રો માટે આપી હતી કે કવિતામાં વ્યંજના હોવી જોઈએ. ક્યાંય કશું સીધું-સીધું કહી દેવું એ કવિતાની રીત નથી. એના માટે નિબંધ જેવા સાહિત્ય પ્રકાર યોગ્ય છે, કવિતા નહીં. કવિતામાં એક રંજક વ્યંજના હોવી જોઈએ, જે તેની રજૂઆતને અસરકારક બનાવે છે. તેના ઉદાહરણ રૂપે તેમણે 'ઉશનસૂ'ના એક સોનેટની વાત કહી. એ સોનેટમાં એક

પુરુષ એવું વિચારે છે કે ઈસુ ખ્રિસ્ત કેટલા મહાન હતા. તેમણે જગતના પાપને ધોઈ નાખવા પોતાના હાથમાં ખીલા ઠોકાયાની અને જીવતા જ કોસ પર ચડાવી દેવાની વેદના સહન કરી લીધી હતી. માટે એ પુરુષ એવું નક્કી કરે છે કે રોજ સવારે ઊઠીને ઈસુ-દર્શન કરશે. તે બજારમાં જઈને ઈસુ ખ્રિસ્તનો એક સુંદર ફોટો ખરીદે છે, તેને મઢાવે છે અને તેને પોતાના બેડની સામે જ લગાવાનું નક્કી કરે છે, કે જ્યોતિ ઊઠતાં જ ઈસુના દર્શન થાય. પછી તે એક સીડી ગોઠવીને તેની પર ફોટો લઈને ચડે છે અને પોતાની પત્નીને બૂમ પાડે છે કે 'ખીલી અને હથોડી લાવ તો!' અને ત્યાં જ સોનેટ પૂરું થઈ જાય છે. આગળ શું થઈ તે ભાવક યથાશક્તિ-યથામતિ કલ્પી લેશે. આમ કવિતામાં વ્યંજના જરૂરી છે તેવું તેમણે આગ્રહપૂર્વક કહ્યું હતું

પૂર્વ આફ્રિકાના અરુશા નામે નગર પાસેના એક તોલિંગ વૃક્ષ, 'આડોબાબ'ની (Adansonia) સન ૧૯૫૪માં લેવાયેલી છબિ. દારેસલામનિવાસી મધુભાઈ કાપડિયાના સદ્ભાવે મળી આ છબિમાં એક શીખ સજ્જનનું દૃશ્ય વિરાટકાય વૃક્ષ પાસે વામન શું જ લાગે છે !

સાથે-સાથે જ ગઝલ લખતાં મિત્રોને તેમણે એમ પણ કહ્યું કે ગઝલમાં એક ખૂબસૂરત લાપરવાહી હોવી જોઈએ. અને તેને સમજાવતા કેટલાક ખૂબસૂરત ઉદાહરણ પણ તેમણે આપ્યાં હતાં. અનિલ જોશીએ રમેશ પારેખ, મકરન્દ દેવે, મનોજ ખંડેરિયા, મનહર મોદી, હરિવંશરાય બચ્ચન, નિદા ફૂલવી જેવા કવિઓ સાથેના પોતાના અંગત અનુભવોની રસપ્રદ વાતો પણ કરી હતી. નિદા ફૂલવી સાથે મુંબઈની 'જહાંગીર આર્ટ ગેલેરી'ના પગથિયે ખાલી ખિસ્સે બેસતા, તેની વાત કરીને કહ્યું કે એવા જ ફાંકામસ્તીના દિવસોમાં 'મારી

કોઈ ડાળખીમાં પાંદડા નથી, મને પાનખરની બીકના બતાવો' રચના લખાઈ હતી. બિગ-બેન પહેલાંના જગતની ઝલક મળતાં કોઈ ખગોળવિદને જે આનંદ થાય, તેવો આનંદ આ ગીત કેવી રીતે લખાયું તે જાણ્યાથી થયો હતો.

નવલોહિયા જુવાનોની સાથે-સાથે માથે સફેદી ઓઢીને બેઠેલા વયસ્કોને પણ તેમણે એકાદ-બે વાત કહી હતી. નવી પેઢી અને જૂની પેઢી વચ્ચે જે અંતર છે તે ઘટાડવા તેમણે વયસ્કોને એક સૂચન કર્યું હતું કે જૂના કન્સેપ્ટ્સની એક્સપાયરી ડેટ હંમેશાં જાણી લેવી. ઉદાહરણ સ્વરૂપે તેમણે એક-બે રસપ્રદ વાતો પણ કરી હતી. તેમણે કહ્યું કે જ્યારે આજના બાળકને 'ચતુર કાગડા'ની વાર્તા કહેવામાં આવી કે ખૂબ ઊંડે રહેલાં પાણીને ઉપર લાવવા તે કાગડાએ એક પછી એક પથ્થર નાખીને પાણીને ઉપર આણ્યું અને પોતાની તરસ છીપાવી.

ત્યારે આજની પેઢીનું એ બાળક બોલી ઊઠ્યું કે ‘એ કાગડો તો ગાંડો કહેવાય. શું બજારમાં એક સ્ટ્રો પણ નહોતી મળતી?’ આમ બધી સદીઓ જૂની વિભાવનાઓ આજના સમયના સંદર્ભે યોગ્ય ન પણ હોય તેમ માનવાની વયસ્કોને સલાહ આપી હતી. તેમણે કહ્યું કે અમારા મનમાં માતાનું ચિત્ર કંઈક આવું હોય: ‘મા એટલે કપાળમાં મોટો ચાંદ્રો કરેલી, સાડી પહેરતી, છાણ વાસીદું કરતી અને કચરો વાળતી સ્ત્રી કે જેના ખોળામાંથી ખાંડેલા મસાલાની વાસ આવતી હોય’. પણ આજની પેઢી માટે આ વિભાવના અને વાસ્તવિક માના ચિત્ર વચ્ચે કોઈ જ સમાનતા નથી. આજની પેઢી કહેશે કે : ‘અમારી મમ્મી તો જિન્સ પહેરે છે, સ્કૂટર ચલાવે છે અને તેના શરીરમાંથી પરફ્યુમની સુગંધ આવે છે.’ માટે વયસ્કોએ જૂના કન્સેપ્ટસના આજને અનુરૂપ વિકલ્પો શોધવા જરૂરી છે.

ગેયટન લાઈબ્રેરીમાં પુસ્તકોનાં સાહિત્યમાં ખૂબ ઓછા ભાવકોની હાજરીમાં ગોઠવાયેલા આ માર્ક વિનાના કાર્યક્રમની પ્રશંસા કરતાં તેમણે કહ્યું હતું કે આ કોઈ પરિપ્ત નથી પણ ઉપનિપ્ત છે. અને અહીંના ‘લાઈબ્રેરી કલ્ચર’ની તેમણે પ્રશંસા કરી હતી. કાર્યક્રમના અંતે કેટલાક ભાવકોએ બે-ચાર સુંદર પ્રશ્નો રજૂ કર્યા હતા અને આ કાર્યક્રમના વ્યવસ્થાપક પંચમ શુક્લની કામગીરીની પ્રશસ્તિ પણ કરી હતી.

કાર્યક્રમના અંતે અકાદમી પ્રમુખ અનિલ કાગળવાળાએ સમાપનના શબ્દો કહેતા-કહેતા અનિલ જોશીની એક કવિતાના મર્મને યુનાઈટેડ કિંગડમમાં બનેલી ઘટના સાથે જોડી આપી સાબિત કર્યું હતું કે સાહિત્યને કોઈ સીમાઓ નડતી નથી. તેમણે ઓસ્કર વાઈલ્ડના એક સુંદર અવતરણ સાથે કાર્યક્રમનું સમાપન કર્યું હતું.

[96, Watford Road, WEMBLEY, Middlesex HA0 3HF, U.K.]
e.mail : chiragthakkar.jay@gmail.com

બુકનો મારગ છે શૂરાપૂરાનો

• દીપક મહેતા

પુસ્તક પ્રકાશનના ત્રણ મુખ્ય માર્ગો છે: પહેલો, લેખક (તેમાં અનુવાદક, સંપાદક વગેરેનો પણ સમાવેશ થઈ જાય.) પોતે તે છપાવીને પ્રગટ કરે તે. બીજો કોઈ વ્યવસાયી પ્રકાશક પુસ્તક પ્રગટ કરે તે. અને ત્રીજો, કોઈ સાહિત્યિક (કે અન્ય પ્રકારની) સંસ્થા કે શિક્ષણ સંસ્થા પ્રગટ કરે તે. આ ત્રણે માર્ગોના લાભ છે, તેમ ગેરલાભ પણ છે. પહેલા માર્ગમાં પુસ્તકના પ્રોડક્શન, તેની વેચાણ કિંમત જેવાં વ્યવહારુ પાસાં પર લેખકનો લગભગ સંપૂર્ણ કાબૂ હોય છે. પણ બીજા બાજુ પ્રકાશન વ્યવસાયની ટેકનિકલ જાણકારી લેખકને ન હોય - અને ન હોય એવું ઘણી વાર બને - ત્યારે ધાર્યું પરિણામ પણ આવે અથવા નાહકનો વધારાનો ખર્ચ કરવો પડે. પણ આ માર્ગની સૌથી મોટી મુશ્કેલી તો છે પુસ્તકનું વેચાણ. લેખકનું નામ જાણીતું ન હોય અથવા વિષય પોપ્યુલર ન હોય તો વ્યવસાયી પ્રકાશકો લેખક-

‘Haa haa! Hilarious’ - ના ઉદ્ગાર સાથે દારેસલામનિવાસી મધુભાઈ કાપડિયાએ, તાજેતરમાં, આ છબિ પોતાના આશક સ્નેહીમિત્રોને મોકલી આપેલી. જુઓ, નખર પ્લેટનું અચરજ ક્યાં ય સમાનું ન પણ હોય ! કહે છે કે આ ગાડીના માલિક અમેરિકાના મિશિગન રાજ્યમાં ડેટ્રોઈટ નજીક વસે છે અને તે કોઈક ગુજરાતી નબીરા હોય, તેવું ય જણાવાયું છે.

વાચકોના મનમાં, આ ચિત્ર અનેક પ્રકારના સંપંદનો જરૂર જગાવીને જ રહે. કોઈ કહેશે : ઉદ્ડ ! ... કોઈક કહેશે : ખૂની ભભકા ! ... કોઈકને તેમાં તૂંડ મિજાજપણું દેખાયે ! ... તો વળી, કેટલાકને ખનખનિયાનો પ્રતાપ લાગશે ! ... કોને ખબર ? ... કોઈક કહેશે આ તો રંગીલા, મોજિલા ગુલ્લુની મોજ છે !! ... વાહ !!!

થાવા દો, જાહેર ચર્ચા અને આલોચના. કવિ કવિતા કરી શકે; વાર્તાકાર વાર્તા માંડી શકે; નિબંધકાર નિબંધ પણ પીરસી શકે અને ચર્ચાપત્રી પોતાનું મન ખોલી વિરાટ મધ્યે વામન પગલાં ય મૂકવાનો યત્ન કરી શકે. - પધારો, દરેકને ઈજન.

- તંત્રી

હોય છે. કાં સંસ્થાઓ પોતાનાં પુસ્તકો વિતરકો સુધી પહોંચાડતી નથી - મોટે ભાગે સ્ટાફના પ્રમાદ કે સંસ્થાના જડ નિયમોને પ્રતાપે - અથવા વિતરકો સંસ્થાકીય પુસ્તકો વેચવા રાજી થતા નથી. પરિણામે ભલભલાં સારાં કે ઉપયોગી પુસ્તકોના ઢગલા સંસ્થામાં વર્ષો સુધી પડ્યા રહે એવું બને.

આ ત્રણે માર્ગમાં જે મુશ્કેલીઓ જણાય છે તેનું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણે ત્યાં પોતે પ્રકાશક ન હોય તેવા પુસ્તક વિકેતાઓનું નેટવર્ક લગભગ છે જ નહીં. અને પ્રકાશક-વિકેતાને પોતાનાં પુસ્તકો વેચવામાં જેટલો રસ હોય છે તેટલો બીજાનાં પુસ્તકો વેચવામાં હોતો નથી. આજે ઘણા લોકો વાતચીતમાં ગ્રંથ, પુસ્તક કે ચોપડીને બદલે 'બુક' શબ્દ જ વાપરે છે. એટલે કહી શકાય કે 'બુકનો મારગ છે શૂરાપૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને!'

ગુજરાતી-મરાઠીનો પરમ ચાહક અંગ્રેજ ગવર્નર

• દીપક મહેતા

આ વાત છે ૧૯મી સદીની પહેલી પચ્ચીસીની. બોમ્બે પ્રેસિડન્સીના નામદાર ગવર્નર સાહેબ ડિસ્ટ્રીક્ટમાં તપાસ અંગે ફરી રહ્યા છે. તેમનો મુકામ એક લશ્કરી છાવણી નજીક છે. સાહેબ તેમનાં તંબુમાં એકલા બેઠા છે. બાજુમાં મરાઠી-ગુજરાતી પુસ્તકોનો નાનો ઢગલો પડ્યો છે. સાહેબ એક એક પુસ્તક ધ્યાનથી જોતા જાય છે. ત્યાં એક લશ્કરી અફસર, નામે બ્રિગ્સ તેમને મળવા આવે છે. પેલાં 'દેશી' ભાષાના પુસ્તકો પર તેની નજર પડે છે. પૂછે છે: આ પુસ્તકોનો ઉપયોગ શો? સાહેબ કહે છે: 'દેશી'ઓને ભણાવવા માટે. બ્રિગ્સ: પણ 'દેશી'ઓને ભણાવવા એટલે તો આપણે માટે સ્વદેશ પાઠ્યા ફરવાનો રસ્તો બાંધવો. આપ નામદાર, ગવર્નર થઈને આવાં કામને પ્રોત્સાહન આપો એ માન્યામાં નથી આવતું. ગવર્નર કહે: ભવિષ્યમાં જે થવાનું હશે તે થશે. 'દેશી'ઓને ભણાવવા એ આપણી ફરજ છે અને ગમે તે સંજોગોમાં પણ આપણે એ ફરજ બજાવવી જ રહી.

આ ગવર્નર તે માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલિફન્ટન. ૧૭૭૯ના ઓક્ટોબરની છઠ્ઠી તારીખે જન્મ સ્કોટલેન્ડના ડમ્બર્ટનમાં. ૧૮૫૯ના નવેમ્બરની ૨૦મીએ અવસાન. ૧૮૧૯થી ૧૮૨૭ સુધી એ હતા બોમ્બે પ્રેસિડન્સીના ગવર્નર. એલિફન્ટને મરાઠી કે ગુજરાતીમાં એકાદ પુસ્તક પણ લખ્યું નથી, અને છતાં આ બંને ભાષાઓ તેના શિક્ષણ, મુદ્રણ લેખન, પુસ્તક પ્રકાશન ઉપર તેનો જબરો પ્રભાવ. બ્રિટિશ પદ્ધતિનું શિક્ષણ, મુદ્રણ, પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્રો હજી જ્યારે પશ્ચિમ ભારતમાં પા-પા પગલી પાડી રહ્યાં હતાં ત્યારે જ એલિફન્ટન ગવર્નરપદે આવ્યા એ 'દેશી'ઓ માટે અને તેમની ભાષાઓ માટે રૂડાં શુકન. ગ્રેટ બ્રિટનમાં બેઠેલા ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના ડિરેક્ટરો માનતા હતા કે હિન્દુસ્તાનના બધા લોકોને ભણાવવાનો ઠેકો આપણે લેવાની જરૂર નથી. સરકારી કામકાજમાં ઉપયોગી થાય તેવા લોકોને ભણાવવા, અને તે ય અંગ્રેજી માધ્યમમાં. બીજા દેશીઓને ભણવું હશે તો તે તેમનું ફોડી લેશે.

પણ એલિફન્ટનનું દૃઢપણે માનવું હતું કે જેમને પણ ભણવું હોય તેમને ભણાવવાની આપણી ફરજ છે એટલું જ નહીં, શિક્ષણનો પ્રસાર વધે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. અને જે આમ કરવું હોય તો 'દેશી'ઓને તેમની પોતાની

ભાષાઓ મરાઠી, ગુજરાતી, હિન્દુસ્તાની, કાનડી વગેરે-દ્વારા જ ભણાવવા જોઈએ. આમ માતૃભાષા દ્વારા અપાતા શિક્ષણનો પાયો તેણે નાખ્યો.

અંગ્રેજી હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા તે પહેલાં પણ અહીં પાઠશાળાઓ અને ધૂળી નિશાળો તો હતી. પણ નવી નિશાળોમાં શીખવી શકાય એવાં છાપેલાં પુસ્તકો 'દેશી' ભાષાઓમાં લગભગ હતાં જ નહીં. એટલે એલિફન્ટને કહ્યું: પુસ્તકો નથી તો શું થયું? આપણે તૈયાર કરાવી છપાવીએ. ૧૮૧૫માં મુંબઈમાં શરૂ થયેલી ધ બોમ્બે એજ્યુકેશન સોસાયટીનો પ્રમુખ મુંબઈનો ગવર્નર જ રહેતો. એટલે એલિફન્ટન પણ તેનો પ્રમુખ બન્યો. પાઠ્ય પુસ્તકો માટે તેણે આ સોસાયટીના જ એક ભાગરૂપે નેટિવ સ્કૂલ એન્ડ સ્કૂલ બુક કમિટીની સ્થાપના કરી. પોતાની અંગત આવકમાંથી તેણે ૬૦૦ રૂપિયાનું દાન આ કમિટીને આપ્યું અને દર વર્ષે બીજા ત્રણ સો રૂપિયા આપતા રહેવાનું વચન આપ્યું! અલબત્ત, આ શરૂઆતનાં પાઠ્ય પુસ્તકો અંગ્રેજીમાંથી અનુવાદ કરેલાં હતાં. પણ તેને પ્રતાપે અર્વાચીન મરાઠી અને ગુજરાતી ગદ્યલેખનનો પાયો નાંખાયો. સતીપ્રથા, બાળલગ્ન, દીકરીને દૂધ પીતી કરવી, વગેરે કુરિવાજોને આ દેશમાંથી કાઢવા જોઈએ એમ એલિફન્ટન માનતા હતા અને એ કુરિવાજોને દૂર કરવાનું સર્વોત્તમ સાધન શિક્ષણ છે એ પણ તે જાણતા હતા. એટલે સમાજમાં પ્રવર્તતા આવા કુરિવાજો વિષે 'દેશી'ઓને કેળવે તેવાં લખાણ પાઠ્યપુસ્તકોમાં હોવાં જોઈએ એમ તે માનતા હતા. એલિફન્ટને સ્પષ્ટ અને કડક સૂચના આપી હતી કે ધાર્મિક માન્યતાઓમાં દબલવીરીરૂપ લાગે તેવું કશું જ સોસાયટીમાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં ન આવવું જોઈએ. એ રીતે તેમણે 'સેક્યુલર' શિક્ષણની પણ શરૂઆત કરી.

પણ માત્ર 'દેશી' લોકોને જ ગુજરાતી-મરાઠી જેવી ભાષાઓ ભણાવવાથી જ એલિફન્ટનને સંતોષ નહોતો. ગ્રેટ બ્રિટનમાં બેઠેલા ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના ડિરેક્ટરો માનતા કે જે અમલદારોને હિન્દુસ્તાન મોકલવામાં આવે તેમને હિન્દુસ્તાની ભાષા આવડે એટલે ભયો ભયો. પણ એલિફન્ટનના ધ્યાનમાં એ વાત તરત આવી કે પશ્ચિમ ભારતમાં કામ કરતાં અમલદારો માટે મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી જેવી ભાષાઓની જાણકારી વધુ મહત્વની હતી. એટલે તેમણે બોમ્બે પ્રેસિડન્સીના સરકારી અમલદારો પૂરતો નિયમ કર્યો કે જે અમલદારો એક કે વધુ સ્થાનિક દેશી ભાષાની જાણકારી મેળવશે તેમને નોકરીમાં બઢતી આપવામાં આવશે. માત્ર ભારત પ્રત્યેના અને તેના લોકો પ્રત્યેના પ્રેમથી પ્રેરાઈને જ મરાઠી-ગુજરાતીનો અભ્યાસ કરનારા અંગ્રેજો પણ હતા જ. પણ ઘણા બધાં અંગ્રેજ અમલદારો આપણી ભાષાઓ શીખ્યા તે એલિફન્ટનને પ્રતાપે. આ બધું કરતી વખતે લંડનના ડિરેક્ટરો જોડે તેમ જ બોમ્બે ગવર્નમેન્ટના અન્ય અધિકારીઓ સાથે એલિફન્ટને સારો એવો સંઘર્ષ કરવો પડ્યો હતો. પણ તેમના વિરોધને બાજુએ મૂકીને તેણે પોતાને જે યોગ્ય લાગતું હતું તે કર્યું જ. આવા એક અનોખા ભારતપ્રેમી અંગ્રેજ અમલદારની યાદ સાચવીને મુંબઈની એલિફન્ટન કોલેજ આજે ય અડીખમ ઊભી છે.

(સદ્ભાવ : 'વર્ડનેટ', "મુંબઈ સમાચાર" 08.09.2011)

e.mail : deepakbmehta@hotmail.com

નિરાંતે મળવું હોય, નિરાંતે જોવા હોય અને પણ ... આમ મળી લઈએ ...

શબ્દ સૂરને મેળે

• રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન'

મળી લેયે ...

તમ્મનેય આમ મળી લેયે મત્રોમત્ર

તમ્મનેય આમ મળી લેયે ...

અમુંઝણ અમ્મારી આભવું ભરાય એક

કોને જઈને હવે કૈયે ? ... વાયદાના વાયરા, ને મેખુંની રેખું,

ને વાવડની વરખાયે વૈ જૈ ...

બોલુંના તોલ હવે યાં છે જ ક્યાં

કે પછી 'હવે કાંઈ બાકી ?' ઈમ કૈયે ... નો આવો, કાંઈ નઈ,

ઠાલા કાં મોકલતા હવેલા માત્ર કાંક તાકી ?

દરશાણનું, જીવાણ, તો થાય તંઈ હાચું
પણ વેણ આમ રાખો કાં બાકી ?
વાટે મંડાઈ મીટ વાટ થેને હળગે
પણ હંકોરવાનું કોને કેયે ... ? ચૂંદડી ચિરાય તંઈ ટેભા ભરાય,
આ તો ચંદરવો ઊભો ચિરાણો
કોરાટી ધરતીયે ફાટ પડે, હમજ્યા
લ્યા ! આભવે તિરાડ ક્યાં જોણી ?
ડુંગરડા કોરા લ્યા હોય કાંક હમજ્યા,
પણ હેમાળે ઝાળ કાંઉ કરીયે ? ...

- કનુભાઈ જાની

ઋષિ તુલ્ય પ્રોફેસરોની, શિક્ષકોની પેઢી હવે આયમી રહી છે. ગણ્યાગાંઠ્યા જે વિદ્યાપુરુષો હજુ ગુજરાતનું સદ્ભાગ્ય બનીને આપણી વચ્ચે છે તેમાંના એક છે કનુભાઈ જાની. અભ્યાસી વિવેચક, લોકસાહિત્યનો એનસાઈક્લોપીડિયા અને ઝવેરચંદ મેઘાણી વિશેની એક જીવંત યુનિવર્સિટી એવા કનુભાઈએ કાવ્યો ઓછાં લખ્યાં છે. (ઓછાં એટલાં ૨ સંગ્રહ થાય એટલાં તો ખરાં જ.) પણ એ પોતાને કવિ નથી માનતા. ખરેખર તો એમની કવિતા, ગીતો કશુંક કહેવાનું અનિવાર્ય બની ગયું છે ત્યારે લયના હિલોળે પ્રગટેલું છે. આજે તેમના એક ગીતની વાત કરવી છે જેને રમણ સોનીએ ગમતીલા વેગવાળું સરસ ગીત કહ્યું છે.

જેને ખૂબ નિરાંતે મળવાનું મન હોય, ખૂબ ધરાઈને જોઈ લેવાની ઈચ્છા હોય, ઘણી વાતો કહેવાની હોય અને છતાં ય એને સાવ ઉભડક 'આમ જ' મળી લેવાનું થાય, મળવું પડે એ કેવી પીડાજનક લાચારી છે. એ ઈશ્વર પણ હોય, આનંદમયી મા અને રમણ મહર્ષિ જેવા સદ્ગુરૂનું સ્મરણ પણ હોય કે પ્રિય પાત્ર પણ હોય. પ્રિય પાત્રના સંદર્ભમાં સૌએ પોતાના ગજ પ્રમાણેની બાથ ભીડવાની હોય છે. પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણેનું પાત્ર સમજવાનું હોય છે.

કવિતાની શરૂઆત થાય છે ... તમને ય આમ હવે મનોમન મળી લઈએ છીએ. કેટકેટલી વ્યક્તિઓને મળવું હશે અને ન મળાયું હોય? એ પણ રૂબરૂ નહીં જ મનોમન. અને એ પણ પેટ ભરીને નહીં, ઉપરછલું, જેમ-તેમ. આ એક જ પંક્તિ કેટકેટલા અર્થો ઉઘાડતી જાય છે. તમનેય આમ મળી લેયે મનોમન.

તમનેય આમ મળી લેયે ...

મનમાં જે અમૂંઝણ છે એ તો આખું આકાશ ભરાય એટલી છે અને જ્યાં તમને ય મનોમન મળી લેવાનું હોય, જ્યારે સાવ એકલા-એકલા જીવી લેવાનું હોય ત્યારે આ આકાશ ભરાય એટલી અમૂંઝણ કોને જઈને કહેવી ?

જે વાયદાઓ આપ્યા હતા એ તો વાયરા જેવા નીકળ્યા. ચાલ્યા ગયા. જે વચનો હતા એ ય જાણે ભૂલાઈ ગયા. ભૂંસાઈ ગયા. જે સમાચારોનો વરસાદ આવતો હતો એ ય ચાલ્યો ગયો. હવે બોલના તોલ શબ્દોના મૂલ્યો ય ક્યાં રહ્યાં છે? હવે બોલવાનું ય ક્યાં રહ્યું છે કે નિરાંતે બધી વાતો કર્યા પછી બોલો હજુ કંઈ કહેવાનું બાકી છે ! એમ કહી શકાય. હવે તો માત્ર મનોમન મળી શકાય છે.

હવે વાત ઠપકાની આવે છે. ના આવો તો કાંઈ નહીં. મન મનાવી લઈશું. જીવી લઈશું. પણ આજ આવીશું, કાલ આવીશું એવા ઠાલા સંદેશા કેમ મોકલાવો છો? ખાલી કરતાં ઠાલાનું મહત્ત્વ વધારે છે. વિશેષ છે. હે જીવાણ! તમે તો જીવ છો અમારા. હવે તમારા દર્શન થાય ત્યારે સાચું. અહીં નિરાશાનો પણ ભાવ છે અને ઝંખનાની તીવ્રતાના સહજ ઉદ્ગારો પણ છે. દર્શન થાય ત્યારે સાચા પણ આમ વચન તો અધૂરા ન રખાય ને ?

વાટે મંડાઈ મીટ વાટ થેને હળગે

પણ હંકોરવાનું કોને કેયે ?

વાટ એટલે રસ્તો. અને વાટનો એક બીજો અર્થ દિવેટ પણ થાય છે. રસ્તા ઉપર જે દૃષ્ટિ પથરાયેલી રહે છે એ કદાચ પહેલા યાદોમાં ભીંજાઈ પણ હશે. પણ હવે તો એ સળગવા મંડી છે. પણ આ સળગવું શીયચોંપી નથી. વાટે મંડાયેલી દૃષ્ટિ વાટ થઈને સળગી રહી છે, દિવેટ થઈને સળગી રહી છે. જે

આવનાર છે એના રસ્તાને અજવાળવા પણ ... ઘણો સમય થઈ ગયો છે, ઘણા વર્ષો વીતી ગયા છે એટલે એ દિવેટ ઉપર, એ વાટ ઉપર મોગરો થઈ ગયો છે. જે લોકો દિવો કરતા હશે એને ખબર હશે કે દિવેટનો જે ભાગ અજવાળું આપતા-આપતા સળગી ગયો હોય અને દિવેટ સાથે જોડાયેલો હોય તેને મોગરો કહે છે. મોગરાનું ફૂલ ભલે શ્વેત હોય પણ અજવાળું આપનાર બળેલી દિવેટના હિસ્સાને પણ મોગરો કહે છે. વર્ષો વીતેલી ઝાંખી દૃષ્ટિની વાટના મોગરાને કોણ સંકોરવા આવે? કોને કહેવું કે સંકોરી જાવ કારણ કે તમને ય મળવાનું તો મનોમન જ રહ્યું છે.

ચૂંદડી ચિરાઈ હોય તો તેને સાંધી શકાય. એને બખિયા લઈ શકાય ટીંભા ભરી શકાય પણ જ્યારે આખો ચંદરવો ચિરાણો હોય ત્યાં શું થાય ? ધરતીમાં ફાટ પડે એ તો સમજ્યા પણ આકાશમાં તીરાડ પડેલી તમે જોઈ છે. અહીં તો ચંદરવો ચીરાયો છે. આકાશમાં તીરાડ પડી છે. પર્વત તો કોરા હોય કે સૂકા હોય તો સમજ્યા. પણ જ્યારે હિમાલય જેવા હિમાલયમાંથી ગરમ જલ્દાળ ઉડતી હોય ત્યારે શું કરી શકાય. તમને ય આમ જ મળી લઈએ છીએ હવે તો.

શેરલોક 2.0 - એકવીસમી સદીનું સંસ્કરણ

• ઋતુલ જોશી

અમુક પાત્રો જ એટલા મજબૂત હોય કે તે પુનઃઅવતાર પામ્યા જ કરે છે. આપણો સૌનો જાણીતો-માનીતો જસૂસ જોઈ જ લો - શેરલોક હોમ્સ અને તેનો પ્રિય મિત્ર ડૉ. વોટસન. છેલ્લા એક-બે વર્ષે શેરલોક હોમ્સના બે નવા સંસ્કરણ મળ્યા. પહેલું સંસ્કરણ બહુ જાણીતું છે, જે 'શેરલોક હોમ્સ' (૨૦૦૮-૧૦) ફિલ્મ તરીકે દુનિયાભરમાં પ્રદર્શિત થયું. જેમાં

બ્રિટિશ શાલીનતાના પ્રતીક, રુક્ષ પણ વિનયી, અંતર્મુખી પણ વિચક્ષણ એવા ઓગણીસમી સદીના શેરલોક હોમ્સને રોબર્ટ ડાઉની જુનિયરે થોડા અસ્તવ્યસ્ત, એલફેલ, ધૂની અને રમૂજ વ્યક્તિ તરીકે ચીતર્યા. જે મૂળ શેરલોક હોમ્સ કોઈ વૈજ્ઞાનિક જેવો લાગતો હોય તો આ છેલ્લી ફિલ્મમાં તે કોઈ કલાકાર જેવો લાગી શકે. આવું લગભગ વિરોધાભાસી પાત્રાલેખન પણ ચાલી ગયું કારણ કે શેરલોક હોમ્સ અને તેના પાત્રાલેખનનાં પાયા મજબૂત છે. જે કે એમ તો કળા અને વિજ્ઞાનમાં પણ તત્ત્વ અને સત્વની રીતે ક્યાં બહુ તફાવત હોય છે!

આજે વાત એકવીસમી સદીના શેરલોક હોમ્સની કરવી છે. આઈફોન પર ટેરવા સરકાવતો, 'Science of Deduction' વિશેની વેબસાઈટ લખી જાણતો, લંડનની ગલીઓ અને ભૂગર્ભ-સંસ્કૃતિનો જાણભેદ, રસાયણ-જીવ વિજ્ઞાનનાં રસિક વિદ્યાર્થી જેવો, જસૂસીની દુનિયામાં નવો-સવો અને પોતાની જાતને 'કન્સલ્ટીંગ ડિટેક્ટીવ' તરીકે સાબિત કરવા મથતો યુવાન શેરલોક અને તેનો સાથી જલ્દોન વોટસન કે જે હમણા જ બ્રિટિશ (નાટો) લશ્કરમાં ડોક્ટર તરીકે સેવા આપીને અફઘાનિસ્તાનથી પાછો ફર્યો છે. 'શેરલોક' એ મિ. હોમ્સથી થોડો અલગ છે. જેમ કે, તે મિ. હોમ્સની જેમ પાઈપ નથી પીતો પણ પોતાના વ્યસનને ખાળવા નિકોટીનના પેચ લગાવે છે, બગીની જગ્યાએ ટેક્સીમાં ફરે છે, જાત-ભાતના ઉપકરણો અને ગેજેટ્સનો ખેરખાં છે પણ જ્યારે ભારે કેસ સોલ્વ કરવાના આવે છે ત્યારે તેની ઉમરથી પ્રૌઢ રૂપ ધારણ કરી લે છે. બાકી બારીક

અવલોકનશક્તિ, વૈજ્ઞાનિક-તાર્કિક સમજ પર વિશ્વાસ, અસામાજિક ગણાઈ જાય તેવી રુક્ષતા, ધૂની વર્તન વગેરે તો મિ. હોમ્સની સાથે બિલકુલ મળતાં આવે છે.

જોહન વોટસન આ ભિજગેપ પાત્રની સાથે ફૂલેટની ભાગીદારી કરતાં-કરતાં તેના જાસૂસી કામ-કાજમાં ભાગીદારી કરવા માંડે છે. સાથે-સાથે તેને અફધાનિસ્તાનના યુદ્ધના સમયથી આવતાં ખરાબ સ્વપ્નાં અને પગમાં સહેજ લંગડાવાની અસર વગેરે કોઈ નવા પરાક્રમનું નામ પડતા જ ગુમ થઈ જાય છે. એકવીસમી સદીમાં વોટસન કેસ-ડાયરી નહિ, પણ બ્લોગ લખે છે. આ સાથે સાથે આપણી સમક્ષ પાછા ફરે છે એ જ જૂના અને જાણીતા - ૨૨૧/બી બેકર સ્ટ્રીટ, મિસિસ હડસન, માયક્રોફ્ટ હોમ્સ, સ્કોટલેન્ડ યાર્ડના ઈન્સ્પેક્ટરો, ચિત્ર-વિચિત્ર ગુનેગારો અને શેરલોક હોમ્સનો જાની દુશ્મન પ્રોફેસર મોરિયાટી - અલબત્ત, નવા રૂપ-રંગમાં. આ વાત થઈ રહી છે બી.બી.સી દ્વારા નિર્મિત 'શેરલોક' નામની ત્રણ જ હપ્તાની એક ટીવી શ્રેણીની કે જે યુનાઈટેડ કિંગડમમાં બીબીસી-૧ પર, અને બાકીની દુનિયામાં 'બીબીસી એન્ટરટેઈનમેન્ટ' પર, જોવા મળે છે અને થોડા સમયે પ્રસારિત થતી રહે છે (આ લખી રહ્યો છું, ત્યારે ત્રીજા હપ્તાનું પ્રસારણ ચાલુ છે!). મૂળ આર્થર કોનન ડોયલની વાર્તા 'અ સ્ટડી ઈન સ્કારલેટ' પરથી આ શ્રેણીનો પ્રથમ હપ્તો 'અ સ્ટડી ઈન પિક' બન્યો હતો. દરેક હપ્તો લગભગ દોઢ-કલાકનો છે એટલે સાડા ચાર કલાકની ક્લિપ્સ જ જોઈ લો જાણે. સમગ્ર નિર્માણ અને લેખનની ગુણવત્તા સારી છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ ૨૦૧૨માં આવનારી સિઝન-૨નો ઈન્ટરઝર રહે છે.

અત્યારના સમયમાં કે જ્યારે મધ્યમ કોટીની કલાનો ઉન્સવ મનાવતો હોય અને સારી ગુણવત્તાનો ઉપલાસ થતો હોય ત્યારે કોઈ પણ ઐતિહાસિક નાયક-નાયિકાઓને નવા પરિમાણ આપવા અડકવું એ પડકારદાયક કામ છે. જાણીતા-માનીતા પાત્રોને નવા સમયમાં, નવા રૂપ-રંગમાં રજૂ કરવામાં તેમના મૂળ તત્ત્વને સાચવી રાખવું અઘરું હોય છે. જે કે આ કામ 'શેરલોક'ના નિર્માતાઓએ સારી રીતે નિભાવ્યું છે. આ શ્રેણીમાં એક તાજગી છે અને રોમાંચ જળવાઈ રહે છે. શેરલોક હોમ્સના કટ્ટર રસિયાઓને નાની-નાની સામ્યતાઓની મજા આવી શકે છે. પણ સતત સરખામણી કે એક-બે ન ગમતાં અર્થઘટન મજા બેસ્વાદ પણ કરી શકે છે. મને મજા એ વાતની આવી કે આ શ્રેણી જોયા પછી મેં બહુ સમય પહેલા વાંચેલી શેરલોક હોમ્સની વાર્તાઓનાં પુસ્તકો ફરી લાથમાં લીધાં, ફરી વાંચ્યાં અને તેની ફરી આ શ્રેણી સાથે સરખામણી કરી. આ બહાને એક જૂના નાયક વિષે કલ્પનાના ઘોડાઓ દોડ્યા અને શેરલોક હોમ્સ મારા મગજમાં એકવીસમી સદીનું સંસ્કરણ પામ્યો.

આ શ્રેણીના અહીં પ્રોમો અને ટ્રેલર જોવા જોવા છે. શેરલોકની 'સાયંસ ઓફ ડિડક્શન' વિશેની વેબસાઈટ અહીં જોઈ શકાશે તો જોહન વોટસનની બ્લોગ અહીં.

છેલ્લે, એક હોમ્સ-વોટસનનો સદાબહાર ટુચકો :

શેરલોક હોમ્સ અને ડૉ.વોટસન પ્રકૃતિના ખોળે વેકેશન ગાળવા જાય છે અને તારા મહેલવી રાત્રે હોમ્સ ધીરેથી વોટસનના વિચારોમાં ખલેલ પાડે છે.

હોમ્સ : વોટસન, આ ખુલ્લું આકાશ જોઈને તને શું લાગે છે?

વોટસન : મને તો આ વિશાળતા જોઈને અંતરીક્ષ સાથે આત્મસાત થવાનું મન થાય છે, જાણે કે કોઈ અનંત ખૂણેથી મને કોઈ સાદ પાડી રહ્યું છે ... લાગે છે કે પેલી પારના વિશ્વને હું સદીઓથી ઓળખું છું ... તને શું લાગે છે?

હોમ્સ : બહુ રસપ્રદ વાત, માય ડિયર વોટસન! પણ મને તો માત્ર એવું લાગે છે કે આપણો જે તંબૂ હતો તે કોઈ ચોરી ગયું છે!
(૧૧ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૧)

<http://charkho.blogspot.com/2011/09/20.html>

કુસંગત અને લપસાણી વય : સમાજને માટે લાલબત્તીની ઘટના

• પિન્કી દલાલ

સુખમાં ભાગીદાર થનારા ઘણા મિત્રો હોય છે, પરંતુ આફતમાં મદદરૂપ બને તેવા કેટલા ?

- શ્રી હર્ષ

છેલ્લા કેટલાક સમયથી આર્થિક, સામાજિક પરિસ્થિતિમાં જે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે તેના જમા-ઉધાર પાસાનું મૂલ્યાંકન થતું નથી. ખાસ કરીને યુવાન વર્ગ સ્વચ્છંદી બની રહ્યો છે. સામાજિક અને નૈતિક મૂલ્યોની તેને પરવા નથી. માતા-પિતાનો તેમના પર કોઈ અંકુશ રહ્યો નથી તેવે વખતે સમાજમાં બનતા બનાવ તમામને માટે આંખ ઉઘાડનારા છે.

મોટર બાઈક ખરીદવા માટે દાદીમાની હત્યા કરવાનો જે બનાવ મુંબઈના ઉપનગરમાં બન્યો છે તે લાલબત્તી સમાન છે. હજુ તો ૧૮ વર્ષ પૂરા થયા નથી તેવા બાપકમાઈવાળા તરુણને મોટર બાઈક ખરીદવી હતી. ખરાબ સંગત અને ચડતું લોહી આ બંને કારણ દાદીમાની હત્યા તરફ તેને લઈ ગયા.

જૂનિયર કોલેજનાં તરુણ - તરુણીઓ ખ્વાબની દુનિયામાં રાચતાં હોય છે. તેમને વાસ્તવિકતાની કોઈ ગતાગમ હોતી નથી. ૧૫ થી ૨૦-૨૧ વર્ષની વય ખૂબ જ લપસાણી હોય છે. આવે વખતે લપસી પડનારને આખી જિંદગી પસ્તાવું પડતું હોય છે. વળી આજે કોઈને કુરસદ નથી એટલે સમાજમાં થતાં બગાડા સામે સુધારણાનું કાર્ય કરવા કોઈ આગળ આવતું નથી.

અગાઉના સમયમાં દાદા-દાદી દ્વારા સમગ્ર કુટુંબનું સામાજિક ઓડિટ થતું હતું. કોણ ક્યારે આવે છે, યુવક - યુવતીની ચાલ કેવી છે, તેના મનોભાવ કેવા છે, શરીરના હાવભાવ વગેરે પરથી મનોવૈજ્ઞાનિક પરિસ્થિતિ વગેરેનો તાગ મળી રહેતો હતો. આજે સંયુક્ત કુટુંબ રહ્યાં નથી અને તરુણો તેમની દુનિયામાં રાંચે છે.

સૌથી વધુ નુકસાન તો ટીવી સિરિયલ અને મારફાડના હિન્દી પિક્ચર્સ દ્વારા થયું છે. આ કહેવાતું મનોરંજન વ્યક્તિમાં નકારાત્મક ભાવ નિર્માણ કરે છે. સિરિયલમાં જે સિફતપૂર્વક મારામારી અને હત્યાની ઘટના દર્શાવાય છે તેવી સહજ રીતે હવે વ્યવહારમાં કરવા કોઈ દોરવાઈ જાય છે.

શિક્ષણના અભ્યાસક્રમમાં ક્યાંય નૈતિક શિક્ષણની વાત જ આવતી નથી. ખોટું ન કરાય, કાયદાના હાથ લાંબા છે કે કુટુંબને બદનામી મળશે તેવા ભય તો આજે ક્યાંય જતા રહ્યા છે. આવું વિચારનાર આજે 'સ્માર્ટ' ગણાતો નથી!! આથી સમાજમાં જે સમસ્યા ઊભી થઈ છે તે હવે અનિયંત્રિત અને કાબૂ બહારની છે. માત્ર તરુણોનો જ વાંક છે તેવું નથી. તરુણીઓ પણ જે 'હિમત' હવે દર્શાવી રહી છે તે નોંધવા યોગ્ય છે. શિક્ષણ સંસ્થાઓ નજીક જાહેરમાં ચેનચાળા કરતી - અભદ્ર ભાષા બોલતી તરુણીઓને જ્યારે જોવા કે સાંભળવામાં આવે છે તેવે વખતે ભીડ વ્યક્તિને લજ્જા થાય છે!! અલબત્ત કોઈ જ મહિલા લેખિકા કે મહિલા સમાજશાસ્ત્રીએ આ બાબને એક હરફ સુધ્યાં ઉચાર્યો નથી!!

માતા-પિતા દ્વારા તરુણોને જે ખિસ્સાખર્ચના પૈસા આપવામાં આવે છે તેનો પ્રસંગોપાત હિસાબ માંગવો જોઈએ. ૧૭ વર્ષની તરુણી કે તરુણને રૂ. બે હજાર દર સપ્તાહે તે રકમ ખાસ્સી મોટી છે. આટલી રકમ શા માટે ખર્ચ થાય છે અને ક્યા હેતુથી તે જાણવું જ જોઈએ. તમામ દૂપણનું મૂળ આ પૈસા છે. તેવી જ રીતે જે મિત્રોની સંગત છે તેના ગોત્ર અને કુળ જાણવા જોઈએ. ઘણીવાર બહારથી સારા દેખાતા મિત્રો કલંકિત કુટુંબમાંથી આવતા હોય છે. ગુનાખોરી - જુગારી ભૂમિકા ધરાવનારા તરુણ - તરુણીઓ સારી વ્યક્તિને પણ બગાડવાનું કાર્ય કરે છે. ખોટી સંગતનાં ખરાબ પરિણામ આવતાં હોય છે. માતા-પિતાએ

કેટલાં વરસ પાછળ જવું પડે? છત્રીસ, પાંત્રીસ? - ના, પૂરાં સાડત્રીસ.

વર્ષોની બંધ બારીને આજ જ્યારે ઉઘાડતો,
આવ, આણ દિશાએથી સૂર એ કર્ણ આવતો.

એ સૂરના સગડ શોધતો, વર્ષોની બંધ બારીને ઉઘાડું છું, તો સામે છે સફેદ ખમીસ અને ખાખી ચડી પહેરેલો એક છોકરો. ગુજરાતી વિષયમાં વધારે માર્ક લાવી, ટકાવારી વધારવા, ચોપડીમાં મોં ખોસીને બેઠો છે. એ નોંધે છે આઈ.એમ.પી. અને મોસ્ટ આઈ.એમ.પી. સવાલો ...

‘બનાવટી ફૂલોને’ કાવ્યમાં, કવિ ‘બનાવટી ફૂલોને’ શું સંદેશ આપે છે?

‘બનાવટી ફૂલોને’ કવિતામાં વ્યક્ત થતો ત્યાગ અને આનંદનો મહિમા વર્ણવો.

અથવા રોકડિયા માર્ક માટે જોડકાં :

‘બનાવટી ફૂલોને’-પ્રલ્લાદ પારેખ. ના, પ્રલ્લાદ જેઠાલાલ પારેખ. જન્મ તારીખ ૨૨/૧૦/૧૯૧૧; સમયગાળો: ૧૯૧૧થી ૧૯૬૨. આઝાદીની ચળવળના લડવૈયા, દક્ષિણામૂર્તિ અને શાંતિનિકેતનમાં અભ્યાસ. ગાંધીયુગના નોંધપાત્ર કવિઓમાંના એક.

આટલી પ્રાથમિક વિગતો પછી, હવે, તૈયાર કરવાના કવિની કવિતાના સવાલોના જવાબ.

એ વખતે કવિતા વાંચી, અર્થ તારવતા એ સ્થિતિ, અને આજની ગુજરાતી ભાષાના વિશિષ્ટ કવિઓ ઉમાશંકર જૈશી, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી અને પ્રલ્લાદ પારેખની જન્મ શતાબ્દીની ઊજવણી ટાણેની સ્થિતિમા ફરક એટલો જ કે નવમા ધોરણમાં પેલા ખાખી ચડીવાળા છોકરાને, એટલે કે મારે, જે ગોખીને યાદ કરવું પડતું હતું એ આજે અનાયાસ યાદ રહી જાય છે.

ભાવનગરના પોરવાડ વણિક જ્ઞાતિના આ કવિની કવિતામાં એવું તો શું છે કે એના કાવ્યો પર નજર ઠરતાંની સાથે સુગંધ, સૂર, સૌંદર્ય એવું સ્પર્શે છે કે આપણી પાંચે ય ઈન્દ્રિયો અપાર ઔત્સુક્યથી એને માણતી જ રહે છે. પછી થાય

**મેં ય પીંધી રજનીકરથી લઈને એક પ્યાલી,
અંગાંગે એ મદ ચડી જતો, આંખડી બંધ થાતી.**

વ્યવસાય અને નોકરી સાથે દર સપ્તાહે થોડો સમય બાળકો માટે રાખવો જોઈએ અને તેમની સાથે ઝીણવટભરી વાતો કરીને સઘળી માહિતી મેળવવી જોઈએ. આ એક પ્રકારનું રોકાણ છે. તેમાં જરાપણ બાંધછોડને અવકાશ નથી. આ બાબત મુશ્કેલ છે છતાં તેનો અમલ થવો જોઈએ. વર્તમાન સમયની સામાજિક વ્યવસ્થા અટપટી બની ગઈ છે. તેમાંથી સારાં તત્ત્વો અદૃશ્ય થઈ રહ્યાં છે. ‘આવું ન કરાય’ એ બાબત જ ભૂતકાળ બની ગઈ છે. એટલું જ નહિ કુળ - ખાનદાન અને બિરાદરીને માટે જે બાબત અસ્વીકાર્ય છે તે આજ આગળ આવી રહી છે.

પૈસા અને મનોરંજન માટેની હલકી કક્ષાની ટીવી સિરિયલ દ્વારા સામાજિક બાબતો સામે પડકાર ઊભો કરવામાં આવ્યો છે અન્યથા કોઈની હત્યા કરવાનો વિચાર કરી રીતે આવે? નજીકના કુટુંબીની હત્યા એ કોઈ સામાન્ય બાબત નથી. અજાણ્યાને ધક્કો મારતાં પહેલા વિચાર આવે છે તો સ્વજન માટે કોઈ અનુકંપા જ નહીં?

તમામ વર્ગના વાલીઓ માટે આવી બાબત આંખ ઉઘાડનારી બની છે. બનવાકાળ બની ગયું તેમ કહીને પલાયનવાદી મનોવૃત્તિનો પણ કોઈ અર્થ નથી. જે બે તરુણો પકડાયા છે તેનું ભવિષ્ય શું રહેશે? સમાજમાં તેમના માટે કેવી છાપ બની રહેશે?

(સદ્ભાવ : “મુંબઈ સમાચાર”, 21.09.2011, તંત્રીલેખ)

**તો ય સૌનો, ઉર મહીં સુણુ આવ આવનો એક સાદ
ના બારી, ના ઘર મહીં રહું, જાઉં એ સર્વ સાથ.**

૧૯૩૧થી ૧૯૪૦નો દાયકો ગુજરાતી કવિતાનો દાયકો; ઉમાશંકર જૈશી લખે છે એમ કેવા કેવા દિગ્ગજિ ... નહાનાલાલ, બળવંતરાય ઠાકોર, ખબરદાર, અને શેખ ! વળી મેઘાણી, સ્નેહરશ્મિ આદિ તો ખરા જ. પણ એ દાયકો સર કર્યો: મનસુખલાલ ઝવેરી, ઈન્દુલાલ ગાંધી, સુંદરજી બેટાઈ, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી, કરસનદાસસ માણિક, રામપ્રસાદ શુક્લ અને ઉમાશંકર જૈશી. આ દાયકાના બીજા નોંધપાત્ર કવિ એટલે પ્રલ્લાદ પારેખ.

અહીં કવિના પ્રથમ સંગ્રહ ‘બારી બહાર’ વિષે વાત કરવા ધાર્યું છે.

પ્રલ્લાદ પારેખને જ્યારે જ્યારે વાંચુ છું ત્યારે ત્યારે મોટા રહી શકાતું જ નથી.

વળી વળીને પહોંચી જવાય છે એ ચડી—ખમીસની વયમાં. ખબર નહિ, એમની કવિતાઓમાં સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામને લગતા શબ્દો નથી એટલે કે કવિતામાં એવા શબ્દો કાનને રુચતા નહિ હોય એટલે? હા, એ વાત નક્કી કે પ્રલ્લાદ પારેખ આઝાદીના લડવૈયા હોવાં છતાં સ્વાતંત્ર્યની ભાવનાઓનું દર્શન એમની કવિતોમાં ક્યાં ય થતું નથી.

ઉમાશંકર જૈશી આ વાત ઉપરાંત નોંધે છે : પ્રલ્લાદ પારેખમાં નવીન પ્રયોગો, ખાસ તો, બહિરંગમાં નવ-કવિઓ દ્વારા થયેલા પ્રયત્નો પણ નથી કે નથી સોનેટ લખવાનો અભરખો.

તો એવું તો બળ્યું શું છે આ કવિની કવિતાઓમાં? લ્યો, આ લાભશંકર ઠાકર જેવા વિદ્વાન કવિ પણ ગમતી કવિતા બાળપણથી ગાણુણે છે તે

સાદ કરે છે, દિલ હરે છે.

રે, મને એ સાદ કરે છે.

સાદના આવે કાન તમારે,

શોર બકોરે જગ ભરે છે સાદ કરે છે.

ને સાદ પણ કેવો? ...

ભણવા ટાણે સાદ કરે છે, નાનકું એક તળાવ.

કામની વેળા રોજ બોલાવે એક છે એવો ઢાળ ... સાદ કરે છે.

આ સરળતા ને લોકલયના કવિને મન તો કવિતા છે શ્લોકબંધ પ્રવાહી પદ્ય! રસની ગહનતા જ એમના કાવ્ય નિર્માણનું અંગ, નહિ કે માત્ર છંદ પ્રયોગ. નથી શૈલીના લટકા કે ભાષાના કાંગરા.

પ્રલ્લાદ પારેખની કવિતામાં માનવ હૃદયની ગૂઢ ઉત્સુકતા, તીવ્ર વેદના, નિસ્તલ નિરાશા અને અમોઘ મુદિતા ઉમાશંકરજીને સહજમાં શબ્દસ્થ થતી પમાઈ છે. પ્રલ્લાદ પારેખની કવિતામાં મને કોઈ વિવેચકની રીતે રસ નથી પડતો કે નથી નિષ્ણાતની ઢબે કવિની સર્જન પ્રક્રિયા તપાસવાની ક્ષમતા. હા, કાવ્ય પ્રવાહમાં વહેતા જેમ નદીમાં ચાલતાં, જેમ પાણીનો સ્પર્શ અનુભવાય, તાણાતાં આવતાં ફૂલ, પાંદડાં, રેતકણ અડકીને પસાર થતાં જાય, પાણીનું તાણુ પમાતું આવે ને માછલીઓની મીઠી કરડ સ્વરવાવે એમ કવિતાઓની વિવિધ ક્ષણ કે મર્મ પકડાય છે. સાથોસાથ કવિની કેટલીક લાક્ષણિકતાઓ પણ ઉઘડે છે.

એમની કવિતાઓમાં ગાંધી વિચાર કે આઝાદીની ચળવળ બહુ રિસ્પોન્ડ થતાં નથી, એમ કદાચ લાગે, પણ એમણે ગાંધીજીના મૂળ અપેક્ષા, છેવાડાના મનુષ્યનો વિચાર કર્યો છે. અદના માણસને તાક્યો છે.

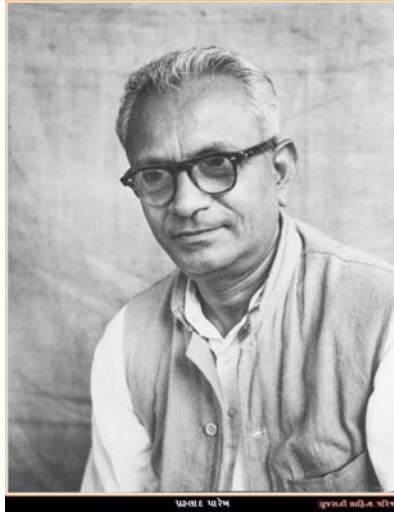
વસ્તરના વણનારા, ખેતરના ખેડનારા,

ખાણના ખોદનારા છઈએ;

એક લંગોટી, એક ભંભોટી, હાથમાં છે એકતારો,

એક મહેનતના હાથને ઝાલીએ,

હો ભરુ મારા, આપણે ભરોસે આપણે હાલીએ.

પ્રલ્લાદ પારેખ

અને 'એ અનનુ ધીસ લાસ્ટ'નું જ્યાં જતન થાય છે, એ આપણી ધરા અને પ્રકૃતિનાં ઉપા, સંધ્યા, રાત્રી, પ્રભાત, વર્ષા, વનસ્પતિ અને પુષ્પનાં કેવડિવાં સરસ ગીતો આપ્યાં છે કવિવરે. અનાયાસ વણાતી આવતી પ્રાસ યોજના અને લયાત્મકતાનું એવું બળુકું કામણ કે આ ગીતો સાંભળતાં કે: ગાતાં બેદા હોઈએ તો ઠેક અને ઊભાં હોઈએ તો ઠેકો લીધા વગર રહેવાય નહિ. વૈશાખથી વર્ષા વિદાય સુધીની કાવ્ય 'સરવાણી' કેવી સરળ લોકગીતની વેલ્યમાં ઊતરી આવે છે.

દિલ હરી લેતાં દિલચરણ ગીતોમાં એક જાતની ઋજુતા છે. બાળસહજતા છે. આ મુલાયમ ભાવો અનુભવવા 'ભારી બહાર' સંગ્રહમાં ખાબકવું પડે. ત્યારે 'માનવકંઠ', 'તારો ઈતબાર', 'અવધૂતનું ગાન', 'મારા રે હૈયાને તેનું પારખું', 'આજ', 'અંધ', અને 'આવશે' એ ગીતોનો સ્વાદ ચાખવા મળશે.

આ ચાખવું એટલે ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય થયું તો, પ્રલ્લાદ પારેખની કવિતાઓ છે પંચેન્દ્રિયે પામવાની કલા! એક બે દાખલા થકી વાત અંકે કરી લઈએ.

અને દિન અમાસને વિધુ વિહિન સિંધુ હસે.

સમીર કેરી લહેરે જ્યારે ફૂલો ધીમાં ઝોલાં પ્યાય.

ભરી મૂઠી વર્ષા વિવિધ તહીં રંગો ઉડાવતી.

ને નાચીરે ત્યાં ગગન ભરીને વિદ્યુત નદી.

કવિ કઈ રીતે ગંધ પાસે વાણીનું કામ લે છે એ સમજવા આ પંક્તિ બસ થશે.

શ્રવણ કદી જો વાત પડશે શ્વાસે

તો કહેશે સકલ કથની એ અનિલને.

ભરી ભરી પ્રસન્નતાની ક્ષણો કેવી ખૂબીથી પકડે છે કવિ? અજાણી બાળાને જોઈને જાગતો ભાવ સહેજ વાંચીએ ત્યારે કવિએ ક્યાંય ન ઉલ્લેખેલો મંદ મલકાટ હોઠને ખૂણે આવી જાય છે.

ભારી પાસે મુજ થઈ જતી, ક્યાંક રોજ સવારે

નાની પાડી પગલી મુખું રાખતી કૈંક ભારે.

બીજી એક સરસ પળ :

એક વાર અમે બન્ને સામ સામે હસ્યાં અને,

પિછાન પૂર્ણ એ લાગી, અમારા બેઉના મને.

પ્રલ્લાદ પારેખની કવિતાનું બીજું લક્ષણ તરવાયું : સરળતા, સાદગી સભર મર્મસ્પર્શિતા.

એક લંગોટી, એક ભંભોટી, હાથમાં છે એકતા;

એક હરિનું નામ છે હોઠે, ગાનનો એક કુવારો;

સાધનું કેવું લસરકે આવેલું સચોટ તાદૃશીકરણ?

ઉરે હતી વાત હજાર કે'વા, કિંતુ નહીં ઓષ્ટ

જરી ય ઉઘડ્યા

મળી મળી નેન વળી જતાં ફરી, અકથ્ય શબ્દે

વઘી વાત ઉરની.

અબોલ રહી વ્યક્ત થતાં હૈયાંની વાત કેટલી સહજતાથી નિરૂપાઈ છે. તો અંધ માણસની વાતાવરણને પામી આગળ વધવાની ક્ષણ.

ઝૂલતો તારે કંઠે તાજાં ફૂલડા કેરો હાર

સૌરભ કેરો આવતો તાજો ઉર સુધી મુજ તાર.

આલીને તાર એ તારો, માંડુ છું પાય હું મારો.

ઈન્દ્રિયગ્રાહ્યતા, સરળ તાદૃશીકરણ સાથે વ્યત્યને કેમ વિસરાય? જો કે વ્યત્ય એટલે શું? એ ઉમાશંકર જોશી જેવું કોણ સમજાવી શકે?

કવિની મોટી મુશ્કેલી એ છે કે પોતાની કલ્પનાને સહુ કોઈને સરળતાથી સમજાય એવી વાસ્તવિક રીતે લખવી. અર્થાત્ પોતાના મનોગતના હવાઈ સ્વરૂપને ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય, સ્પર્શક્ષમ અને ઘન કઈ રીતે બનાવવું ?

જે સ્વ-ભાવમય છે તેને સામાના ભાવ પ્રદેશમાં પહોંચાડવું તો છે, પણ એમ કરવાનો માર્ગ એક જ છે ઘનીકરણ. આથી કંઈ કવિનું ભાવવસ્તુ પાર્થિવ બની જતું નથી. પાર્થિવતા તો સાધન, વાહન અને વિવર્તમાત્ર છે. જે એક જાણમાં ભાવમય છે તે પાર્થિવરૂપે પ્રગટ થઈ પાછું અન્યમાં ભાવમય બની કૃતકૃત્ય થાય છે. આ વચલી લીલા એટલે કે વ્યત્યનો આશરો લે છે. સાદી રીતે કહીએ તો આંખનો વિષય જોવાનો છે, છતાં આંખથી સુંઘવાનું અને કાનથી જોવાનું કહે તે વ્યત્ય.

- એ ગાનું કુસુમ. (ભારીબહાર)

- ગાનનો ગેરૂ રંગ. (અવધૂતનું ગાન)

- તારલાને છે તેજની વાણી, ફૂલની વાણી છે ગંધ.

આ એકને વાને બીજું મૂકવાની મશે કવિએ જાણે પોતાના બધાં ગીતો કાનથી રચ્યાં હોય એમ થાય છે. એ આડ લાગણીને વેગળી ઠેલી આવીએ મૂળ વાત પર. એમની કવિતાઓમાં ઊડીને આંખે વળગે છે એમની સૌરભપ્રીતિ. ઠેકઠેકાણે આ ખુશ્બૂથી મધમઘતા ભાવો પેલા વ્યત્યને વણાઈને મનને આલ્લાદે છે.

ઉપરાંત મને જે ગમે છે: જેમ ટૂંકી વાર્તામાં ભાવ નિરૂપણ, દ્રશ્ય નિરૂપણ જેવા મળે, એમ એમનાં કાવ્યોમાં ગદ્યની જેમ એ મળે છે. વિદ્વાનો આને કદાચ મર્યાદા લેખે. દાખલા રૂપે :

ફરીને કુટિરદ્વારો વાસિયાં, રાખી દુનિયા બહાર

પછી રે હૈયાં બેઠું ખોલિયાં, જેમાં દુનિયા હજાર.

પ્રવાહ બે મળે અને મળી ભળી વહી રહે,

પ્રવાહ એકથી કદી વહેણ બે થઈ વહે

તેમ આપણે મળ્યાં, ભળ્યાં અને વહી રહ્યાં

પ્રવાહ એકના પછી, વહેણ બે સમાં થયાં

પ્રલ્લાદજી રેર કહેવાય એવી ક્ષણોને પકડે છે. આ જવલ્લે સાંપડતી ક્ષણની વાત કવિ કરે ત્યારે મજા એ કે એ ક્ષણ મોટા ભાગનાને પોતાની જ હોય એમ અનુભવાય. જુઓ ભારી બહારમાં આવતી ક્ષણો :

સિંધુની મોજ ચૂમી, વને વને ધૂમી ફૂલોની સુગંધ લઈ વાતો વાયુ, ઘાસમાં છુપાઈ વીણેલા આકળબિંદુ, પથ પરની ધૂળનું આલિંગનું, લળી લળી સાદ પાડતાં ડૂંડા, અહાલેકની બૂમ પાડી વહી જતો સાધુ, ધીમે ડગે ફૂલ કને પતંગિયુ પકડવા જતું બાળક ..

એ સિવાય જુઓ આ ક્ષણ ..

કઠોર થઈને કદીક તુજ આંસુ જોયા કર્યાં.

કદીક તુજ ગોદ શીશ ધરી હીબકાં મેં ભર્યાં.

ના ભારી ના ઘર મહીં રહું જાઉં એ સર્વ સાથ.

હૈયાંની જાણો છો જાત કે'વી હોયે કંઈએ વાત

તોય કે'વીને ના કે'વી બન્ને કરવાં એકી સાથ.

આવા સરલ સહજ લોકલયી અભિવ્યક્તિ અને સાવ ઓછી અલંકૃતતા સાથે કોમળ ભાવપમરાટ એ મનને મોહી લે છે. પ્રલ્લાદ પારેખે પ્રેમ જોવા બહુ જૂનાં વિષય પર પ્રકૃતિના સહવાસથી જે એકલવાયાપણાની અકથ્ય વેદનાને ઝીલી છે તે કાબિલે દાદ છે.

પ્રેમ, એકલતા, પ્રકૃતિ અને સાવ અદના આદમીની કવિતાઓના કસબીને ઝૂકીને હા, વળી, ઝૂકી ઝૂકી ને છે હમારી સલામ.

(સંદર્ભ : ભારી બહાર, પ્રલ્લાદ પારેખ : 'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ ગ્રંથ-૫ ગાંધી યુગીન કવિઓ' : નોંધો - રમેશ ર. દવે)

[16, Eton Court, off Eton Avenue, WEMBLEY, Middlesex, HA0 3BB. U.K.]

• • •

જો શિલ્પના સામાનાની ભરમ

સ્થાથી આ કામનાની ભરમ

વાદળ થઈને ઊડી જો તો

અટવાયેલા કાફલાની ભરમ

ડીલે વળગાડી એ તમામ

વાણછીપી વાસનાની ભરમ

સૂરજ પાણ અંખો થયો હવે

ત્યાં ય ફેલી નામનાની ભરમ

હતી જે પૂરબહાર દેશમાં

અહીં ઊડે એ ભાવનાની ભરમ

ના આજ નયનમાં 'બાબુલ'

ખૂંચશે બહુ ચાહનાની ભરમ

- ફારુક ધાંચી

e.mail : drvision@gmail.com

oooooooooooooooooooo

ચોખૂણિયું મારું ખેતર નાનું

• ઉમાશંકર જોશી

ચોખૂણિયું મારું ખેતર નાનું,

કાગળનું એક પાનું

વાવાઓડું કોઈ ક્યાંકથી આવ્યું;

ક્ષણનું બીજ ત્યાં વાવ્યું.

કલ્પના કેરો પીને રસાયણ

બીજ ગળી ગયું છેક

શબ્દના અંકુર ફૂટ્યા, સુપ્લવ -

પુષ્પનો લચ્ચો વિશેષ

લૂમ્યાં ઝૂમ્યાં ફળ, રસ અલૌકિક:

અમૃત ધારાઓ ફૂટે.

વાવણી ક્ષણની, લણે; અનંતતા:

લૂંટતાં લેશ ન ખૂટે.

રસનું અક્ષયપાત્ર સદાનું

ચોખૂણિયું મારું ખેતર નાનું.

(કાવ્યસંગ્રહ 'અભિજ્ઞા'માંથી)

ગુજરાત જેમને આજે 2011માં નાગરિક સમાજના નિસબતકાર તરીકે ઓળખે છે તે પ્રકાશભાઈ આજે (12 સપ્ટેમ્બર 2011) ઈકોતેરના થયા.

તેમની પ્રવૃત્તિઓની સંખ્યા પણ એટલી જ. યાદી કરવા બેસીએ તો વધારે થાય ... બાકી ઘટ ના પડે એ નક્કી ... રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ આચાર્ય કૃપાલાણી અને જયપ્રકાશ નારાયણના સાથીદાર તો ગુજરાતમાં સ્તુભાઈ અદાણી અને બાબુભાઈ જશભાઈ પટેલના સાથીદાર, એચ.કે. કોલેજમાં રાજ્યશાસ્ત્ર (Political Science)ના પ્રાધ્યાપક, 'જ્ઞાનગંગોત્રી' શ્રેણીના સહ સંપાદક, "જનસત્તા" દૈનિકના તંત્રી, "દિવ્ય ભાસ્કર" દૈનિકના આરંભકાળે તેના તંત્રીપાના સહિતના પૂરા અખબારની પીઠિકા તૈયાર કરનાર, ગાંધી શાંતિ પ્રતિષ્ઠાન - નાગરિક સ્વાતંત્ર્ય સંગઠન (PUCL) - ગુજરાત વિદ્યાપીઠ - ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ - દર્શક ફાઉન્ડેશન - નર્મદ મેદાણી લાયબ્રેરી જેવી જેવી સંસ્થાઓમાં સક્રિય સામેલગીરી અને તે બધાની સાથે વિચારપત્ર "નિરીક્ષક"ના તંત્રી સહિત એના સંપાદન માટે જરૂરી સમગ્ર 'તંત્રજ્ઞ'ના વાહક - પ્રૂફ રીડીંગથી પોસ્ટીંગ સુધી. આ બધી પ્રવૃત્તિઓને ટકાવી રાખવા માટે જોઈએ એવો જિસ્સો - કેવો? નમૂનાદાખલ તરીકે કહું તો વખત આવ્યે 'મુઠ્ઠી વાળી - ઉગામી'ને પણ પોતાની વાત શાંતિથી રજૂ કરી શકે એવો.

આ 'નમૂનાદાખલ' શબ્દ એમનો આપેલો છે. તમને વાંચતા જ સમજાઈ ગયો ને? બસ તો પછી. બાકી એમની લખેલી ગુજરાતી ભાષા વાંચવી - સમજવી અઘરી છે એવી ફરિયાદને એક વાર બાજુ પર મૂકી, તેમાં દાખલ તો થઈ જુઓ ... સમજશે ... પ્રકાશભાઈ તેમના વાચક - નાગરિકને શું સંદેશો આપવા માંગે છે તે સમજાઈ જશે, તો પણ બેડો પાર. અરે ફોન - મોબાઈલમાં માત્ર 'હેલો' બોલીને પણ જે એ હસાવી શકતા હોય, તો પછી તેમના લેખની ના સમજાઈ શકવાની શી વિસાત છે?

હા, આ હસવું એ તેમનો સ્થાઈ ભાવ છે. સાહિત્ય કે સાહિત્યેતર કાર્યક્રમોમાં તેમનું ચાવીરૂપ (એટલે મુખ્ય, બસ, સમજાયું ને) પ્રવચન હોય, મુખ્ય વક્તા હોય કે સમાપન ટાણે બોલવાના હોય - નાની શી ગંભીર વાતમાં પણ હસાવે. અને તેમના વક્તવ્યની રેન્જ માપવા માટે એક જ રસ્તો છે - શ્રોતા બનવાનો. તેમની સાથેની પહેલી ઓળખાણ લેખક - પત્રકાર રજનીકુમાર પંડ્યા સાથે કરેલી સક્રિય કામગીરીને કારણે થઈ. મોટે ભાગે તો પુસ્તકો આપવા જ ગયો હોઈશ. ફોનની વાતચીતમાં એડ્રેસ

સમજાવતા એમ પણ કહ્યું કે, નવરંગપુરા પોસ્ટ ઓફિસની પાછળ તેમના નામે નામ જ બંગલો છે. મળ્યા. મારી પ્રવૃત્તિ વિશે પૂછ્યું અને કોલેજ કરતી નાની દીકરી સાથે ઓળખાણ કરાવી, તે રીત આશિષ મહેતા. તેમની સાથેના પરિચયનું બીજું સંધાન તે મિત્ર ઉર્વીશ કોઠારી. ચંદુ મહેરિયાને કારણે સંપર્ક વધુ ગાઢ થયો. "નિરીક્ષક" વાંચવાનું પણ એ રીતે જ શરૂ થયું. એ પહેલાં "રંગતરંગ" પાક્ષિકમાં ઉઘડતા પાને તેમના કેટલાક લેખો વાંચ્યા હતા. મોટે ભાગે તેના 'દિવાળી અંક'માં તે પૂરા વર્ષનું રાજકીય વિશ્લેષણ કરતા.

પ્રકાશભાઈને હસવું ગમે છે એટલે 'ગળ્યું' પણ ભાવે છે. એમ સમજે કે બન્ને એક બીજાના પૂરક છે. દિવાળીના દિવસોમાં એક વાર ઘરે મળવા ગયો તો 'કાજુ કતરી'નું બોક્સ ધર્યું ... મેં એક લીધી તો એમણે બે લીધી. થોડીવાર પછી બીજી બે લીધી. બે આંગળી વચ્ચે દબાવીને મને કહે, 'કાજુ કતરી એક સાથે બે ખાઈએ ને તો જ સ્વાદ આવે છે. જુઓ, અનુભવ કરી જુઓ.' કર્યો. આ વાતને ચારેક વર્ષ થયાં છે. એ પછી મને યાદ નથી આવતું કે મેં ક્યારે ય 'સિંગલ પીસ' કાજુ કતરી ખાધી હોય. બોક્સમાં એક જ વધી હોય તો પાછી મૂકી દઉં. આને તમે એમનો પ્રભાવ ગણી શકો તો એમ. મને મંજૂર છે.

આટલે સુધી વાંચનારા હવે તેમને પણ વાંચે - તમને સમજશે પણ ખરું અને લગીર પ્રભાવિત પણ થશો. લગીર જ - એમને એટલી જ તો જરૂર છે. બાકીનું કામ તો આપ મેળે થઈ જશે. હા, આ લગીર શબ્દ પણ એમણે જ ઓળખાવેલો છે.

આજે ઈકોતેરના થયેલા પ્રકાશભાઈનો આ ફોટો 14 જાન્યુઆરી 2009ના રોજ તેઓ હાસ્યલેખક વિનોદ ભટ્ટના ઘરે તેમના ઈકોતેરમાં જન્મદિને

શુભિચ્છા આપવા લંડન સ્થિત મિત્ર વિપુલ કલ્યાણી (ફોટામાં પહેલા અને વચ્ચે વિનોદ ભટ્ટ) સાથે ગયા ત્યારે પાડ્યો હતો.

(સદ્ભાવ : ફેઈસબુક)

e.mail : binitmodi@gmail.com

AAA Rating

• પંચમ શુક્લ

ટપકાનો રંગ ટપકાંથી જુદો થઈ ગયો,
ઈતિહાસ આખો રુક્કાથી જુદો થઈ ગયો.

ચહેરો એ ધોળી શાહીનો ભૂખરો થતો રહ્યો,
ડોલર પણ અમેરિકાથી જુદો થઈ ગયો.

કોલટારના કૂલા ઉપર બાવળિયો વાવીને,
સૂબો પ્રસંશા-ટીકાથી જુદો થઈ ગયો.

પી પી ને તેલ ઓકતો એરંડિયાનું ઓજ,
ચિરાગ અંધ આકાથી જુદો થઈ ગયો.

દાઢીમાં હાથ ઘાલતાં જ દાંત પણ તૂટ્યા,
તુક્કો આ ફેર તરીકાથી જુદો થઈ ગયો.

એક ઘા ને ત્રણે કાંગરા કોઠે ઢળી પડ્યા,
શિર સાથે મુગટ રોકાથી જુદો થઈ ગયો.

૧૬/૮/૨૦૧૧

e.mail : spancham@yahoo.com

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું ...

વિઠ્ઠલજી હરજી જ્ઞેબનપુત્રા એટલે આફ્રિકા સિંધાવેલી ગુજરાતી વસાહતના એક વડેરા નબીરાનું નામ. અને આ છબિ એ સાહસિક સોદાગરનાં વિરાટ પગલાંનું, કદાચ, પ્રથમ ચરણ છે. પૂર્વ આફ્રિકાના કેન્યા નામે દેશમાં, ન્યાનઝા, યાને કે વિક્ટોરિયા, સરોવર કાંઠે વસેલા વિખ્યાત નગર, કિસુમુમાં, સન 1928માં સ્થપાયેલા 'ન્યાનઝા પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ' નામે દુકાનની એક ઝલક જોવા પામીએ છે. દેખાય છે દીનના પતરાનો જાણે કે બે ગાળાનો બાંડો; પરંતુ 1923ના અરસામાં રોજી કમાવા સારુ આફ્રિકે પગરણ માંડનાર એ મગરૂર યુવકની આ દસ્તાવેજી છબિ છે. કેટલાક માને છે કે કેન્યાનું આ પહેલવહેલું પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ હતું. હોઈ શકે છે; કિસુમુનું તો અલબત્ત, તે પ્રથમ પહેલું પ્રેસ હતું જ હતું, તેમ સિન્થિયા સાલ્વાડોરીએ 'વી કેમ ઈન ડાઉસ' નામક ત્રણ ભાગમાં પ્રગટ થયેલી મહત્ત્વની ચોપડીમાં નોંધ્યું છે. ભાગ બીજાના 162-3 પાનાં પર તેની સિલસિલાબંધ વિગતો આપવામાં આવી છે. કહે છે કે તે દિવસો વિશે અમુકતમુક નોંધ પણ રાખેલી.

વિઠ્ઠલજીભાઈની નોંધ અનુસાર, પિતા હરજી દેવરાજ જ્ઞેબનપુત્રાને આમ તો વતન વિછાવડ ગામે કરિયાણાની દુકાન હતી, પણ 1907 અને 1915 દરમિયાન કેન્યાની પિતાએ બે વાર ખેપ કરેલી. તેમના અનુભવો, તેમની માહિતીઓ તેમ જ તેમની ઓળખાણપિછાણને ગરથ કરી, ગાંઠે બાંધી લીધાં. વિઠ્ઠલજીભાઈએ ખુદ 12 જુલાઈ 1917ના રોજ આફ્રિકાની વાટ લીધી. ત્યારે તેમનું વય અઠારનું. માતાપિતા અને પોતાની પરણિતર, મણિબહેનને મૂકી તે નીકળી પડેલા. મોમ્બાસા ખાતે પોતાના પિત્રાઈ, પુરુષોત્તમ ધારશીની 'દેવચંદ પુરુષોત્તમ કંપની' નામે તે દિવસોમાં પેઢી ચાલતી. ત્યાં થોડુંક રોકાઈ વિઠ્ઠલજીભાઈ નાઈરોબી થઈ કિજબે જવા નીકળી પડ્યા. તેમના પિતા હરજીભાઈએ ત્યાં અગાઉ એક પતરાનું મકાન બાંધેલું અને દુકાન કરેલી. હવે ત્યાં વિઠ્ઠલજીભાઈના બનેલી, રાઘવજી વીરજી ભાયાણી બેસતા. વળી, તે કિસુમુ પણ આંટો મારી આવેલા. અને પછી મોમ્બાસા પરત થઈ નોકરીએ લાગી ગયા. પાછળથી કિજબે જઈ બાપીકા ધંધાની જવાબદારીઓ ય સંભાળી લીધી. તેમાં તેમની તબિયત લથડી. આમ ફરી કિજબેથી નાઈરોબી તે ગયા અને ત્યાંથી ફેર મોમ્બાસા.

માતાપિતાનાં અવસાનને કારણે વિઠ્ઠલજીભાઈને કાઠિયાવાડ જવાનું બન્યું. પિતાનો વિછાવડ માંહેનો ધંધો ય સંભાળ્યો. પરંતુ 1923 વેળા ફેર આફ્રિકાની ખેપ કરી. પ્રથમ મોમ્બાસા ખાતે 'સ્મિથ મેકેન્ઝી'ની પેઢીમાં નોકરીએ લાગી ગયા. વચ્ચે અવારનવાર કિસુમુ જવાનું બનતું. તેવાકમાં પત્ની, મણિબહેન પહેલું સંતાન, ભાનુમતી(ભાનુમતીબહેન વસનજી કોટેયા)ને લઈને 1924માં જોડાયાં. દંપતીનું બીજાં સંતાન દમયંતી(દમયંતીબહેન જટાણિયા)નો જન્મ થયો. આમ આ કુટુંબ 1928માં કિસુમુ ખાતે સ્થાઈ થવા ગયું. મોમ્બાસાના વસવાટ વેળા, વિઠ્ઠલજીભાઈને "કેન્યા ડેયલી મેલ"માં વખત ગાળવાની તક મળતી. ત્યારે તેમને અનાયાસે મુદ્રણકામનો અનુભવ થતો ગયેલો. આ પાણીદાર અને કર્મક મનેખનું ગુજરાતી સારું હતું. હિન્દી પણ. અંગ્રેજી પરનો કાબૂ જામતો જતો હતો. અને તેમણે કિસુમુમાંથી સન 1933 વેળા "ન્યાનઝા એડવર્ટઈઝર" નામે માસિક શરૂ કર્યું. ગુજરાતી, હિન્દી તેમ જ અંગ્રેજીમાં નીકળતું આ સામયિક, કહે છે કે, ચારેક વરસ ચાલ્યું હશે. ફરી પાછું તે ચાળીસના દાયકામાં શરૂ કરાયેલું જે બીજાં સાતેક વરસ ચાલ્યું હશે. જાહેરાતની આવકમાંથી નભતાં આ સામયિકમાં વિઠ્ઠલજીભાઈ તંત્રીનોંધો ય લખતા. તેમાં તેમની અભ્યાસી, સમજદાર, પ્રગતિશીલ તેમ જ સમથળ બાજુઓ સ્પષ્ટ થતી રહી. તેમને કેળવણીમાં શ્રદ્ધા હતી. થિયોસોફી તેમ જ આર્યસમાજ વિચારધારાની ઊંડી અસર હતી. બંનેમાં સક્રિય રહેતા. આથી બંને દીકરીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ મળે તેની જોગવાઈ કરી આપેલી. મોટાં દીકરી એટલે ગુજરાતી ડાયસ્પોરાનાં લેખિકા ભાનુમતી વસનજી કોટેયા, જેમણે 'પૂર્વ આફ્રિકાને પગથારે' જેવું માતબર પુસ્તક આપ્યું છે.

ખેર ! ... વિઠ્ઠલજી હરજી જ્ઞેબનપુત્રા પોતાની સ્વહસ્તે લખી ડાયરીમાં, 18મે પાને, લખે છે : ' ... હું કોઈને નથી કહેતો કે જરૂર આફ્રિકા જજો. ગમે ત્યાં રળો. પરદેશગમન વ્યાપારીનો સ્વર્ગ છે. બને તો જવું, પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે રોજ પ્રભાને એક સંકલ્પ કરજો કે - 'હે પ્રભો ! હું કાંઈ કમાઉં છું તેમાંથી કાંઈક ભાગ મારા કુટુંબનો રાખીશ.' ... એક રોટલો કમાવ તો એક કોર ભાંગી કુટુંબીને જરૂર આપજો. ...'

સાઠના અરસામાં તેમણે જવાબદારીઓ ઊતારી. દીકરા સત્યવ્રત જ્ઞેબનપુત્રાએ 1974 સુધી એ ચલાવ્યું. ત્રણ સાલ પછી વિઠ્ઠલજીભાઈએ લીલા સંકલેલી.

આ દેશમાંથી લગભગ 30 વર્ષ અને પરદેશથી લગભગ 40 વર્ષ ભારતમાતાના ખોળામાં વિહરવા મારાં પત્ની ઈલા અને હું ભારત પરત જઈ રહ્યાં છીએ, તે સમયે મન અનેક વિચારોમાં ભ્રમણ કરી રહ્યું છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાની 'આઈ.એમ.ઓ.'ના સેક્રેટરી જનરલ અને વડા પ્રધાન લાલબહાદુર શાસ્ત્રીના અંગત સલાહકાર સી.પી. શ્રીવાસ્તવ, સ્વ. મનુભાઈ માધવાણી અને સ્વ. રમણીકભાઈ સંઘવીના પ્રોત્સાહન બાદ, સિંગાપુરથી (મુંબઈ દ્વારા) અહીં થોડાં વર્ષોના વસવાટ માટે આવ્યાં, ત્યારે પાંચ-દશ વર્ષે ભારત પાછાં જઈશું તેમ વિચાર્યું હતું. દશ વર્ષ વીત્યાં, વીસ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં અને છોવટે લગભગ ત્રીસ વર્ષે લંડનથી મુંબઈ રહેવા જવાનો નિર્ણય થયો તે ફક્ત દિવ્ય માતાજીની કૃપાનું જ સ્વરૂપ !

આ દેશમાં શું પામ્યાં ?

ઓરોમીરા સેન્ટર દ્વારા મહર્ષિ અરવિંદ અને માતાજીનો સતત પ્રેમ અને જીવનની ક્ષણે ક્ષણે માર્ગદર્શન; કુટુંબ સમાન ઘણાં મિત્રો ... "ઓપિનિયન" પરિવાર સાથેનો લેખન દ્વારા નિકટનો સંબંધ; સાહિત્ય સંસ્થાઓ અને સાહિત્યકારો - સાહિત્યરસિકોનો હુંકભર્યો સંગાથ; પુત્રીના લગ્ન અને પુત્ર-સમાન જમાઈ, પ્રેમાળ પૌત્ર - પૌત્રી; વ્યવસાયને પરિણામે આર્થિક બચત; શિસ્ત, સ્વચ્છતા, સમય-પાલનનો ગુણ, ન્યાય હેઠળ ચાલતી રાજ્ય-પદ્ધતિ અને રોજનું જીવન, રોજ-બ-રોજનાં જીવનમાં ભ્રષ્ટાચારનો અભાવ; લોકહિત રાજ્યનો પ્રભાવ, અહીંની લિબરલ [liberal] વિચાર-પદ્ધતિ, ખરા અર્થમાં લોકશાહીનો અનુભવ; ગોરી પ્રજામાં અને અન્ય પ્રજામાં - આપણામાં ખાસ ફરક નથી અને સૌ પોતપોતાનું કાર્ય સન્માનપૂર્વક કરી શકે છે - કોઈ કામ ઊંચું નહીં, કોઈ નીચું નહીં તેવો ભાવ; આંતરરાષ્ટ્રીય સંગીત, નૃત્ય, કલા, સાહિત્યના મધ્યબિંદુ સમાન લંડન; ચર્ચમાંથી મંદિરો અને પબ[pub]માંથી ભારતીય રેસ્ટોરાં થયાંનો અનુભવ; - આવા તો અનેક સુંદર અનુભવો અહીં થયા.

અને હવે વખત આવ્યો છે કે ભારત પાછાં જવાનું મન થયું છે - જ્યાં શરૂઆતની અડધી જિંદગી વિતાવી; જ્યાં પત્ની ઈલાને પ્રથમ વાર મળ્યો; જ્યાં માતાપિતાનો ભરપૂર પ્રેમ મળ્યો; જ્યાં શિક્ષણ પામ્યો, જ્યાં ભારતમાતાની આઝાદી કાજે કાંઈક કરવાની તક પ્રાપ્ત થઈ; જ્યાં ગાંધીબાપુ ઉપરાંત સરદાર ઉપરાંત અનેક રાષ્ટ્રપ્રેમી ધૂરંધરોની પ્રત્યક્ષ નિગરાણી હેઠળ કાર્ય કરવા મળ્યું; જ્યાં જાણ્યું કે ભારતની અનેકવિધ પ્રજા પણ એકત્રિત રહેવાના સજાગ પ્રયત્નો કરે છે; જે એક દેશ હોવા છતાં પ્રચંડ ખંડ જેટલો વિશાળ છે; જ્યાં એક ગરીબ માણસ પણ પોતાનો એક માત્ર રોટલો અતિથિ સાથે

આનંદથી વહેંચીને ખાઈ શકે છે; જ્યાં કેટકેટલી ભાષા, કેટકેટલાં સંગીત, નૃત્યનાં પ્રકારો છે; જ્યાં દેવોના વાસ સમા દિમાલયના શિખરો છે; જ્યાં ગંગાજી જેવી પવિત્ર નદીઓ છે; જે દેશમાં 2,500 વર્ષ પૂર્વે બુદ્ધ અને મહાવીર જન્મ્યા છે કેટકેટલું લખાય તેવું છે આ છે આપણી ભારતમાતા !

ભલે, મારો આંગલભૂમિમાં જન્મ થયો અને

હૃદયમાં ફક્ત આ જ વિચારની પ્રતિષ્ઠા કરી તો જુઓ અને પછી અનુભવો ખરું સુખ - પરમાનંદ!

અલવિદા - મારી આંગલભૂમિ - મારાં સૌ મિત્રો, પરિવારજનો, સૌ પરિચિત અને અપરિચિત વાંચકો - ખરા અર્થમાં ખૂબ સુખી થજો !

[3-D, Il Palazzo, Little Gibbs Road, Malbar Hill, MUMBAI - 400 006, India]

પ્રસન્ન દામ્પત્ય : ઈલાબહેન અને રજનીકાન્ત જે. મહેતાની, કેનેડાના વેનકુવર નગરના એક જગપ્રસિધ્ધ ઉદ્યાનમાં, લેવાયેલી તાજેતરની છબિ

અમે અહીં ખૂબ આનંદમાં રહ્યાં, પરંતુ આખરે તો તે એક પ્રેમાળ માસીનું જ સ્વરૂપ લઈ શકે - મા તો ફક્ત ભારતમાતા જ !

અંતમાં અહીં રહેતાં મારાં બાંધવોને એક નમ્ર વિનંતી કરવાનું મન અવશ્ય થાય છે. મુંબઈ વિદ્યાપીઠમાં માર્ટર્સ ડિગ્રી માટે અર્થશાસ્ત્ર ઉપરાંત એડવાન્સડ પોલિટિક્સના અભ્યાસ દરમિયાન અમારા પ્રોફેસર પ્રતાપગિરિ હંમેશાં કહેતા : 'મારા વિદ્યાર્થીઓ, કદી ભૂલશો નહીં કે સરકાર અને દેશ [Government and Nation] એ બે તદ્દન જુદાં છે. લોકશાહી છે એટલે સરકાર તો આવે ને જાય, પરંતુ આપણું રાષ્ટ્ર (આપણી ભારતમાતા) તો યાવદ્ યન્દ્ર દિવાકરો (જ્યાં સુધી યન્દ્ર અને સૂર્ય છે ત્યાં સુધી) ટકી રહેશે. માટે સરકારની ટીકા (રચનાત્મક કરજો, પરંતુ રાષ્ટ્ર - ભારતમાતા - માટે તો તમારામાં પ્રેમ અને સન્માન, ભક્તિ અને શ્રદ્ધા સિવાય કાંઈ હોઈ જ ન શકે !' બસ, મારે સૌને આ જ વિનંતી કરવાની છે. ભારતમાતા, આપણાં સૌની મા તો એક વિશાળ, પ્રેમાળ, સર્વવ્યાપી દિવ્ય શક્તિ છે જે ફક્ત ભારતીય કે મૂળ ભારતીયો માટે જ નહીં, પરંતુ સર્વ વિશ્વ માટે છે.

ટેટા ટડૂસ

• દીપક બારડોલીકર

આટમખોર વાઘ
અગર
માર્પો જય
તો અફસોસ નહીં
જનાવરો પણ 'હાશ' કરે છે !

રાજકારણ તો
ફકીરની કંબલ !
ફકીર કંબલને છોડે,
કંબલ ફકીરને છોડે નહીં !

તાલિબાન -
સુપર પાવરને
અડીનડી ચટ્ટાન !

છે મસ્તાનો આખલો
પણ તું એ ના ભૂલ;
ભાંગે કિલ્લા-કોટ સૌ,
છેવટ ધૂસર ધૂળ !

[136 Stamford Street, Old Trafford, MANCHESTER M16 9LR, India]

ધૂંધટ ઓઢેલી સવાર

શિયાળાની સવાર પ્રમાદીપણે જાગીને
એકદમ ધીરે રહીને પોતાનો ધૂંધટ ઊઠાવવા માંગે છે
નિરાંતે આળસ મરડીને
થોડીવાર પથારીમાં પડી રહીને
પડખું ફેરવી એક બાજુ પડી રહી
ને ફરી પડખું ફેરવી બીજી બાજુ પડી રહી
ધીમેથી બેઠી થઈને
ફરી આળસ મરડીને
ઊભી થઈ ચાલવા માંડવાને બદલે
આંખોમાં ઊંઘ ઊભરાતી, માત્ર ઊભી રહેવા માંગે છે.
ધૂંધટ મોંઢાને આપે આખો ઢાંકતો
ને ગળા સુધી પહોંચતો
આખા દેહને નિદ્રમાંથી જગાડવાનું મન નથી તેને

ત્યાં તો સામેના 'કોન્ક્રીટ'ના મકાનોમાંથી
એવાર્મની ઘંટડી રણકતા
ચાલો ચાલો, જલદી જલદી
દોડો દોડો, આમ ધીમે નહીં ચાલે
મોડા પડાશે, નિત્યક્રમ ભાંગશે કહીને
આળસ મરડતી સવારના ધૂંધટને ઉપર ઉઠાવી
જલદી જલદી દોડાવી
એટલે આજે રિસાઈને, ચીઢાઈને, મોઢું ચઢાવીને
ઊંધી બેસી ગઈ છે
ધૂંધટ છેક નીચે સુધી તાણીને
નથી પોતાની નિરાંતને છોડવી તેણે
સુસ્તી ઓઢીને બેસી રહેવું છે થોડી વાર હજી.

આગલા સૈકાને હરાવીને

એક સૈકો બીજા સૈકાને હરાવીને આવી ગયો પોતે
અને બનાવી દીધું પોતાનું સામ્રાજ્ય
ને પહેલાં દાયકો હરાવી દેતો આગલા દાયકાને
ત્યારે જ એ આવી શકતો રાજ કરવા.
અને દિવસ આગલા દિવસને.

પણ સૈકાને હરાવીને જ બીજા સૈકો આવી શકે એવું કેમ ?
બંને સાથે હળીમળીને શું કામ રહી ન શકે ?
જે કે પહેલાં એવું ન હતું.

એક દિવસ હોય ત્યારે જ બીજા દિવસ પણ આવી જતો
અને તેમ ત્રીજા.

બધા દિવસો રહેતા હતા સાથે હળી મળીને
અને દાયકાઓ, પણ પાસે પાસેના મહોલ્લામાં રહેતા હતા,
અને સૈકાઓ પણ.
જાણે ગામો વસેલાં મહિનાઓના, દાયકાઓના, સૈકાઓના

પહેલાં તો બધું સારું ચાલ્યું.
પણ પછી જ દિવસ ગમી ગયો હોય તેમાંથી પેલો મારણસ
બીજા દિવસમાં જાય જ નહીં,
પ્રેમમાં પડ્યો, તે મહિનામાં વસી ગયો.

ધંધો સરસ ચાલતો હતો તે દાયકામાં, અડો જમાવી દીધો ...

• સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ

ઈશ્વર તો સોગટા બાજી બિછાવી રમતો હતો.
હવે તો માનવે બાજી હાથમાં લઈ લીધી !
જે કે થોડીવાર જોવાની તેને પડી મઝા.
પણ આમ તો કેમ ચાલે ?
આ લીલા તો ઈશ્વરે શરૂ કરી છે, પોતાના આનંદ માટે.

એટલે ફરી આદેશ આપી દીધો
બધા સાથે હળીમળીને રહી ન શકે,
બીજા દિવસે આગલા દિવસને હરાવીને આવી જવાનું
અને પાછલા દાયકાએ આગલા દાયકાને.
પણ તેમાં ય કોઈકવાર દિવસ ૨૪ કલાકથી વધારે સમય માટે લડી શકતો
ને મહિનો ૩૦ દિવસથી વધારે પણ ટકી જતો.
આમ પણ થોડીવાર તો ચાલવા દીધું ઈશ્વરે
પણ વ્યવસ્થિત શિસ્ત લાવવા
હુકમ કરી દીધો
દિવસે ચોવીસ કલાક પછી જવું જ
ને દાયકાએ દસ વર્ષ પછી ...
જે કે ઈશ્વરને વિનંતી કરીને આપણે આગલી વ્યવસ્થા
ફરી લાવી શકીએ છીએ.

જેવું છે એમાં મઝા પડે છે કે નહીં ?

[2/C Nanik Nivas, Warden Road, MUMBAI - 400 026, India]

ગઝલ

• અદમ ટંકારવી

ગુર્જરી વ્યવહાર શોધું છું,
ધાણીફૂટ બોલનાર શોધું છું.
લાવે પરભાતિયાં પાલવમાં ભરી,
પુશનુમા એ સવાર શોધું છું.
તેં ય અંગ્રેજી મૂઠ મારી છે,
હું ય એનો ઉતાર શોધું છું ...
કમ ગ ઘના ગળે શોષ પડે,
પહેલા ધાવણની ધાર શોધું છું.
જડી છે એક લાવારિસ ભાષા,
હું એનો દાવેદાર શોધું છું.
લાખી છે ગુજરાતીમાં એક ગઝલ,
ને હવે વાંચનાર શોધું છું.
ગુર્જરી જામ છલોછલ છે અદમ
સાથે બેસી પીનાર શોધું છું ...

આ શબ્દ નામે છળ છે માર્ઠન્ડ યોર ઓન બિઝનેસ
આ મૌન પણ અક્ષળ છે માર્ઠન્ડ યોર ઓન બિઝનેસ
સાચું તમે પૂછો તો આઈમ્ નોટ બૉધર્ડ
મૂગા થવાની પળ છે માર્ઠન્ડ યોર ઓન બિઝનેસ
પરહોપ્સ ઓર મેબી હાવએવર અધરવાઈઝ
વાણીનું આ વમળ છે માર્ઠન્ડ યોર ઓન બિઝનેસ
હિઅર એન્ડ નાવ હોવું જડબેસલાક ક્યાં છે
બધું સખળડખળ છે માર્ઠન્ડ યોર ઓન બિઝનેસ
ઉલેચવા મથો છો યુગયુગથી અદમભાઈ
એ ઝાંઝવાનાં જળ છે માર્ઠન્ડ યોર ઓન બિઝનેસ

[200 Halliwell Road, BOLTON, Lancashire BL1 3QJ, U.K.]

'બિલ નાઈટ' તણાં આ નવ-દસક આયખે સંભારણાં

• ધનશ્યામભાઈ ન. પટેલ

ભૂતકાળની આવી જ કોઈ પ્રાસંગિક યાદ, અકાદમીના આ ઉત્સવનો અહેવાલ લખવા ટાણે, તાજી થતાં, આ લેખક તે નિમિત્તે ઉદ્ભવેલાં મનોભાવ, સમારંભના સૂત્રધાર 'નાયકજી'ને સંબોધી, કાવ્યબાનીમાં નત મસ્તકે પેશ કરે છે.

મંગલાચરણ-કુંભી

કેવું મુજ સદ્ભાગ્ય કે ઈજન મલ્યું

તુજ નિમિત્ત અર્પણા અહેવાલ આ !

યાદી તો લાંબી ઘણી બધી કિંતુ,

તમારા નવ-દસક પ્રવૃત્તિ આયખા તણી.

યાદ છે કદી આપણો પ્રથમ મેળાપ આણધાર્યો

ધરતી યુગાન્ડા મધ્યે મસાકા-સ્કૂલ પ્રાંગણે?!

પ્રસંગનું મંગલાચરણ કરતાં અકાદમી-પ્રમુખ અનિલ કાગળવાળાએ બળવંત નાયક, કમળાબહેન નાયક તથા શ્રોતાજનોનું સ્વાગત કરતાં, ટૂંકમાં, બળવંતભાઈની 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ની ત્રીજી ભાષા-સાહિત્ય પરિષદ ટાણે, પ્રમુખપદ માટે, સન 1988માં, વરણી થયાની યાદ પ્રથમ આપી હતી.

પ્રમુખે વધુમાં જણાવ્યું કે માતૃભાષાની વાંચન-મનન-લેખન પ્રવૃત્તિ ઉપરાંત તેઓ અંગ્રેજી સાહિત્યમાં પણ તેટલો જ રસ લેતા. એલન પેટનની નવલકથા 'કાય ધ બિલ્ડ કન્ટ્રી'ની અસર તળે ગુજરાતીમાં 'વેડફાતાં જીવન' નામે નવલકથાનું સર્જન કર્યું છે.

નેવુંમી જન્મજયંતીનાં અભિનંદન સાથે, દીઘાયુ ઈચ્છતાં, વધુમાં જણાવ્યું કે, તેઓ સમાજ મધ્યે નીડરતાથી આખાબોલા રહ્યા છે. જિંદગી જીવ્યાનાં વર્ષોની ગણતરી તો આપણે બધા કરીએ છીએ, પરંતુ જીવન કેવું જીવ્યા એ વધારે અગત્યનું છે. ફ્રાન્સિસ બેકનનું ઉદાહરણ આપતાં અનિલભાઈએ જણાવ્યું કે જૂના દારૂની જેમ જ જૂના મિત્રોનો વિશ્વાસ રાખવો રહ્યો. તેવી રીતે જૂના લેખકોને પણ વાંચવા જોઈએ. આ સંદર્ભમાં એક દાખલો આપતાં, દાદાએ પૌત્રીના પ્રશ્ન (Dada, How old are you?)નો જવાબ આપતાં, તેના પેન્ટ પર થબાકા મારતાં જવાબમાં કહ્યું કે પોતાને જન્મદિવસ કે ઉમરની ખબર નથી તેઓ તો ફક્ત ચાર વર્ષના જ છે !

પ્રમુખના આદેશથી, વિપુલ કલ્યાણીએ સભા સંચાલનનો દોર સંભાળતાં જરૂરી સૂચનાઓ સાથે કાર્યક્રમની ટૂંક માહિતી આપી. પ્રથમ તો તાજેતરમાં નોવેમાં પ્રગટેલા આતંકવાદનો ઉલ્લેખ કરી જણાવ્યું કે આવો અત્યાચાર માનવતા સામેનો ગુનો છે. અસંખ્ય લોકો ઘવાયા તેમ જ મર્યા છે. મૃતાત્માઓની શાંતિ માટે સભાજનોએ બે મિનિટ મૌન ધારણ કરી સમૂહ પ્રાર્થના કરી.

બળવંતભાઈના આ અભિવાદન ઉત્સવ પર પ્રથમ વક્તા તરીકે તેમણે પંડેથી જ શરૂઆત કરતાં સાઉથલોલ વિસ્તારનાં પોતાના સંબંધોનાં કેટકેટલાં સંભારણાં યાદ કર્યાં. કેટકેટલી વ્યક્તિઓ સાથેનો આણધાર્યો મેળાપ, ઓળખાણ તેમ જ અરસપરસનાં આદાન-પ્રદાન કે અનુભવો તાજા કર્યાં. 'ડોમિનિયન સેન્ટર' ખાતેના તાજેતરના એક પ્રદર્શનમાં સાઉથલોલમાંના લઘુમતી સમાજની દાસ્તાં રજૂ કરવામાં આવેલી. તેમાં દાયકાઓથી અહીં વસતા ગુજરાતી સાહિત્યકાર બળવંત નાયક વિશેની કોઈ જ માહિતીવિગતો નહોતી. આ દેશની વસાહતી આલમને ક્ષેત્રે વિપ્લુ શર્મા બહુ જ મોટું નામ. એમનું મથક અહીં હતું, અને છતાં તેનો ય ઉલ્લેખ જોવા મળતો ન હતો. રવિ જૈન શા અગ્રગણ્ય યુવા કાર્યકરની તે દહાડાથી દેશ ભરમાં નામના બંધાયેલી. તેમનો ઉલ્લેખ ફક્ત એક વાર જ જોવા મળતો હતો. બાજુમાંના રજાઈના રોડ પરથી દિવંગત કુસુમ શાહે "ગુજરાત સમાચાર" પ્રગટ કરવાનું રાખેલું. તેની કોઈ જ ઝાંખી મળતી નહોતી. સાઉથલોલમાંના તે સાપ્તાહિકના છેલા દિવસોમાં ય હું તેનો તંત્રી હતો, ઈતિહાસની નક્કર તવારીખી વિગતોમાં વિપુલભાઈ ખોવાયેલા રહ્યા.

અને એટલે 'વેડફાતાં જીવન' નવલકથાથી પ્રભાવિત હતો, વિપુલ

કલ્યાણી કહેતા હતા. તો તેના કર્તા, બળવંતભાઈને મળવાનું બને તો તે અલબત્ત ગૌરવપ્રદ ઘટના બનતી હતી. ભૂરા રંગનું સૂટ, સફેદ ખમીસ અને ભૂરાં રંગની મેથિંગ ટાઈથી સજ્જદ પ્રભાવશાળી બળવંત નાયકનો પહેલવહેલો સથવારો સન 1976ના અરસામાં પ્રાપ્ત થયો. વળી, તેવાકમાં જ તેમના જ સાથીદાર, લેસ્ટરસ્થિત સાક્ષરમિત્ર, દિવંગત ભાનુશંકર ઓધવજી વ્યાસને અહીંની એકાદી ફૂટપાથ પર મળતાં અમારી ત્રિપુટી વચ્ચેની દીર્ઘ મૈત્રીના સંજોગો મજબૂત બની ગયેલા. આમ વિપુલભાઈએ પોતાનો રાજીપો વ્યક્ત કર્યો. આ સમય દરમ્યાન જ, સન 1977ની રાણી-રજયજયંતી ટાણે, "સન્ડે ટેલિગ્રાફ" યોજેલી કાવ્યસ્પર્ધામાં (An ode to the seat of Her Majesty) lyric Poem માટેનું એક ઈનામ બળવંતભાઈએ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

નેવેક મિનિટના આ ટૂંકા ને ટચ ઉદ્બોધનથી શ્રોતાજનોને પ્રોત્સાહિત કર્યા બાદ, બીજા વક્તા તેમ જ બળવંત નાયકના એક વિદ્યાર્થી ઉપેન્દ્ર ગોરને પોતાના ગુરુનું અભિવાદન કરવા સંચાલકે આમંત્રણ આપ્યું.

ઉપેન્દ્ર ગોરે ઉદ્બોધન ટાણે જ નમન સાથે પોતાના ગુરુવર્ધને 'સર' તરીકે સંબોધતાં (વિદ્યાર્થી તરીકે અપૂર્વ ગૌરવ અનુભવતાં) ગદ્ગદ કંઠે પ્રથમથી જ જણાવ્યું કે 'બે ... ચાર ... શબ્દો, થોડા વધારે જાણજી.'

દસેક મિનિટનું લિખિત વ્યક્તવ્ય સભાજનોને વાંચી સંભળાવતાં, ગુરુવર્ધની લાંબી ઉમરને આ શબ્દોમાં બિરદાવી હતી : 'નવ નવ દાયકા વટાવી તંદુરસ્તી જાળવી આપણી સાથે રહ્યા છે': પંદર વર્ષ પહેલાં અમૃતપર્વ ટાણે તેમના સન્માન સ્વરૂપ જે અભિનંદન-ગ્રંથ પ્રગટ થયો, તેમાં પોતે લખેલા એક લેખમાં પરિચય-અનુભવો-સ્મૃતિઓ સાનંદ તાજી કરતાં પરસ્પર શિષ્ય-ગુરુનો પ્રેમ-નાતો અભિવ્યક્ત કર્યો હતો. ચારપાંચ વર્ષના વિદ્યાર્થીકાળ બાદ, 1960 દરમ્યાન, ભારત જતાં પહેલાં ગુરુની વિદાય લેવા ટાણે ઉચ્ચારેલાં શબ્દપુષ્પો - 'દીપથી દીપ પ્રગટાવો' - ઉપેન્દ્રભાઈએ દોહરી બતાવ્યા. 'ૐ ભૂર ભુવઃ સ્વઃ :'ના શબ્દો સાથે, અન્ય ગુરુ, ભાનુશંકર ઓધવજી વ્યાસને યાદ કરતાં કરતાં જણાવ્યું કે પોતાના જેવા 50-60 વિદ્યાર્થીઓ આવા આવા ગુરુઓના અત્યંત ઋણી રહ્યા છે, રહેવાના છે.

અનીતને ઓવારે : વાર્તા માટેનું 'રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ શિલ્ડ' વિનય કવિને એનાયત કરતાં બળવંત નાયક. ચિત્રમાં, ડાબેથી, જયંતીલાલ ઠાકર 'જય મંગલ', જગદીશ દવે, પોપટલાલ જરીવાળા તેમ જ અરવિંદ ભટ્ટ દૃષ્ટિમાન છે.

બળવંત નાયકના કમ્પાલા, જિન્જ, મસાકા ખાતેના વસવાટ દરમ્યાન, છેલ્લાં 20-22 વર્ષોથી ખુશીના પત્રો (cards) પ્રાપ્ત થયા છે. પોતે બાળપણથી પિતાના મુખ-દર્શનથી વંચિત રહ્યા હતાં. એટલે આ ગુરુને અવેજમાં પિતા તરીકે પ્રમાણ્યા છે. તેમણે પોતાના વ્યક્તિત્વમાં ગુરુવંદના કરતાં, ભૂલોની ક્ષમાયાચના કરી, ઉમાશંકરના શબ્દો 'ઈડરથી ક્યાં ક્યાં ગામો' યાદ કર્યાં. હેયું, મસ્તક, દિલ, ચોથા મૌન સાથે તેમણે ઉભરાતા હૈયે ગુરુની વિદાય માંગી અને અંતમાં તેમણે લખેલાં પુસ્તકોની યાદી પણ રજૂ કરી.

ઉપેન્દ્ર ગોરના અભિવાદન બાદ, સંચાલકે પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાસંગિક અભિનંદન - આવકારના સંદેશાઓની માહિતી આપી. તેમાં પ્રવીણ પટેલ 'શશી', 'મધુ રાય', હરનિશ જાની, કિશોર દેસાઈ, રોહિત બારોટ, ગુલાબ મિસ્ત્રી ઉપરાંત સિરાજ પટેલ (મંત્રી, 'ગુજરાતી રાઈટર્સ ગિલ્ડ') તથા યોગેશ પટેલનો સમાવેશ હતો.

રઘુવીર ચૌધરીએ, એક દા, બળવંતભાઈને ગુજરાતી ડાયસ્પોરાના સર્વોત્તમ સર્જક તરીકે બિરદાવ્યા હતા. 'બિલનાઈટ'ના ઉપનામથી તેમનાં ઘણાં બધાં અંગ્રેજી લખાણ ઉપસી આવ્યા છે. મુંબઈની વ્યવસાયી કારકિર્દી અન્વયે, શામળદાસ ગાંધી સાથે પત્રકારત્વ, "મુંબઈ સમાચાર" પત્રમાં ભારતની આઝાદી પ્રસંગે લેખ, ઉચ્ચ અભ્યાસ વેળા સાક્ષરવર્ષ પ્રોફેસર બળવંતરાય ઠાકોર સાથે ભાનુશંકર ઓધવજી વ્યાસ અને પંકજ વોરા જેવાં આત્મીય સાથીદારો ય હતા.

વધુમાં, વિપુલ કલ્યાણીએ પ્રાસંગિક છાણાવટ કરતાં કેટલાક વિશેષ મુદ્દાઓ ઉપસાવ્યા. જેમ કે બળવંતભાઈની ભારતમાં છેક 1948-1949 વર્ષો દરમ્યાન એમ.એ. સુધીનાં જામવંત ભણતર સાથે નિજી આવકથી શરૂ થઈ. છેલ્લે છેલ્લે, પરદેશ જતાં પહેલાં, દૈનિક "જન્મભૂમિ"માં માસિક રૂ. ૩૦૦ની જ નોકરી હતી. યુગાન્ડામાં બ્રિટિશ સિવિલ સર્વિસ હેઠળ, છેક 1953થી તેમની શૈક્ષણિક કારકિર્દી 5-08-1972 સુધી યુગાન્ડામાં જામી હતી. આ વસવાટનાં છેલ્લા મહિનાઓમાં કમ્પાલાસ્થિત પાર્લામેન્ટ હાઉસ જોડાજોડ આવેલી શાળાના યોગનામાં જ તેમનું સ્ટાફ ક્વાર્ટર હતું. આ શાળાના આચાર્યપદે રહેલા બળવંતભાઈએ તે સમયના પ્રેસિડન્ટ ઈદી અમીનના દીકરાને અપૂરતી પાત્રતાને કારણે પ્રવેશ આપવા ખુમારીથી મના ફરમાવેલી. શિક્ષણ-સાહિત્ય ક્ષેત્રે તેમણે જે વિવિધ પાસાં જેમ કે, આદર્શ શિક્ષક, શિક્ષક અધિકારી, પત્રકાર કે વાર્તાકાર ... વગેરે ઉપસાવ્યાં તે સમજવા માટે તો આપણે ઉમાશંકર જોશી પાસે જવું પડશે.

કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીને ઉપક્રમે, આપેલા તે અંગ્રેજી પ્રવચનનું ભાષાંતર કરતાં વિપુલભાઈએ જણાવ્યું કે લેખકો, શિક્ષકોએ યુનિવર્સિટી માટેની જવાબદારી રાજકારણથી નિસ્પૃહ રહીને, લોકશાહીને ધ્યાનમાં રાખી કેળવવી રહી. જ્યારે લઘુમતી સમાજના લેખકો કે કલાકારોને તવાઈ આવી હોય કે માનુભાષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હોય, ત્યારે બળવંત નાયકે અવાજ ઊઠાવ્યો જ છે. આવાં કામ બહુ ઓછા લેખકો-કવિઓ કરી શક્યા છે.

તેમની ખુમારીનો ઉલ્લેખ દોહરાવતાં, વધુ વાતો રજૂ કરવા ત્રીજા વક્તા રમણભાઈ ડી. પટેલને વિનંતી થઈ. રમણભાઈએ બલવંતભાઈ સાથેનો પરસ્પર માભોમની વાપી-તાપીનો અવાર્ણનીય નાતો પ્રથમ યાદ કરાવી, હૃદયદ્રાવક શબ્દોમાં તેમની સાહિત્યિક ઘડતર અને ચણતરની અનેકગામી સિદ્ધિઓનો વિશિષ્ટ પરિચય કરાવી, જાણે કે સભાજનોને મંત્રમુગ્ધ કરી દીધા. સાઉથ હોલ વિસ્તારમાં બંનેનો નજીક વસવાટ પણ એક-મેકનો વધુ પરિચય કેળવવામાં નિમિત્ત બન્યો હશે. બળવંત નાયકની નેવું વર્ષની ઉમ્મરનું જાણે કે આડકતરું જ મૂલ્યાંકન કરતાં હોય તેમ તેઓ બોલ્યા : 'અમારા બ્રેઈન સેલ્સ વૉર્ન આઉટ થઈ ગયા છે.' આપણે ભિરુ એક જ ભોમકાના, તમે વાપી, હું તાપી. ભાઈ ... ચીકુ ... પપૈયાં ... કેળાં .. કેરીની મોસમમાં કોયલનો ટલુકો સ્વાગત કરે અમારે ત્યાં આવી બીજી મોસમની હવે તો રાહ જ જોવાની છે. આવી એ ભૂમિના સંતાનનો વાપીમાં 1920માં જન્મ. એમ.એ.માં પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ આવનારના ગુરુવર્ષ મૂછાળા બ.ક. ઠાકોરનું ચિત્ર દોર્યાં બાદ આત્મકલાની તેમણે ઝંકૃત કરી.

રોટલા અને ઓટલાની શોધમાં પોતે અકાદમીનાં કામો જોતરાયા અહીં આવ્યા બાદ, તેમને શિક્ષણ-સાહિત્ય સાથે વળગેલાં અનેક મલોરાં ભટકાયાં. જેમ કે, બળવંત નાયક, ડાહ્યાભાઈ મિસ્ત્રી, પોપટલાલ જરીવાળા, દીપક

બારડોલીકર, અદમ ટંકારવી, જય મંગલ આ મુખ્યપાત્ર. તેઓ અકાદમીના સન '80-81'માં પ્રમુખ થયા. તે અગાઉ સન 1953થી 1972માં યુગાન્ડાનો વસવાટ રહ્યો. અહીં બ્રિટન આવ્યા બાદ હવે તેમના એકડા ઉપર (આપણે સૌએ) બે મીંડા જ મૂકવાનાં બાકી છે. ભારત, આફ્રિકા, યુનાઈટેડ કિંગડમ એ તેમનાના વિવિધ નિવાસોનો ત્રિકોણ. સમર્થ સાહિત્યકાર તરીકે તેમનું વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ખેડાણ. ઘટનાપ્રધાન ટૂંકી વાર્તાઓનું પ્રદાન. વિલાયતમાં "ગુજરાત સમાચાર", ભારતમાં "પરબ", "સમકાલીન", "નવનીત સમર્પણ". 1977માં કાવ્યસ્પર્ધા 'An Ode to Her Majesty' એવોર્ડ. 1960 મૂંગા પડછાયા, 1962માં પહેલો વાર્તાસંગ્રહ - સફરના સાથી, 1963માં રંગભેદનું નિરૂપણ કરતું પુસ્તક - વેડફાતાં જીવતર; Petals of Roses કાવ્યસંગ્રહ; 1984માં બે કૃતિઓ (1) Ripples of stagnant waters (2) નિર્ઝરાં (કાવ્યસંગ્રહ); 1987માં ધરતીને ખોળે નરક વેરાયું - આ નવલકથા સર્જક તરીકે તેમની મુખ્ય મૂડી સાબિત થઈ કારણ કે તે યુગાન્ડાના સરમુખત્યાર ઈદી અમીને દેશમાંથી નિષ્કાસન કરેલા એશિયનો સાથે નવલકથાની વેદનાની વાતો વણાયેલી હતી. અર્થાત્ અહીં તેમની કલમનું બળ પ્રકટી ઊઠ્યું હતું.

બળવંત નાયક

સ્વ. જયંત મ. પંડ્યાએ પોતાના પુસ્તક 'રમણભાઈ દરિયાપારનાં' પ્રકરણ ત્રીજામાં 'ધ બિલ નાઈટ : બળવંત નાયક' મથાળા હેઠળ તેમનું ચરિત્ર-ચિત્રણ ત્રણચાર પાનમાં સરસ ઉપસાવ્યું છે. આટલી વિગતવાર બળવંત નાયકની સંપત્તિની છૂટે હાથ વહેંચણી કર્યા બાદ પણ વક્તાને વસવસો રહ્યો, સમયના તકાજની પણ અવઢવ હોય એટલે અંતમાં સૌની માફી માગતાં જણાવ્યું કે પ્રસંગને પૂરો ન્યાય નથી આપી શક્યો! 'ઈશ્વર તેમને દીર્ઘાયુ બક્ષે' એ અંતિમ શુભેચ્છા પાઠવીને રમણભાઈએ પોતાની લાગણીપ્રધાન વાચાને વિરામ બધ્યો.

તે પછીના વક્તા ધનશ્યામભાઈ પટેલે જણાવ્યું કે બળવંતભાઈનું ઓળખાણ પી. જી. શાહે હેડમાસ્તર તરીકે શાળામાં મસાકા, યુગાન્ડામાં તેમને કરાવ્યું હતું. 1957-1959ના વર્ષો દરમ્યાન, તેમના જિન્જા આવ્યા બાદ એ 'મારી જિન્જા સેવા દળની પ્રવૃત્તિઓમાં, ખાસ કરીને, કમ્પાલા કલા કેન્દ્રની નાટ્યસ્પર્ધામાં, અમોએ રજૂ કરેલું નાટક 'નવો જમાનો' માટે, તેમનાં સલાહસૂચન, માર્ગદર્શન અને દિલીપ ઠક્કરના નિવાસે પ્રેક્ટિસ માટેની તાલીમ', તેમનું અનોખું યોગદાન હતું. જિન્જાના સૌ સ્થાયી સમાજસેવકો જેમ કે ટી.પી. સૂચક સાહેબ, જેઠાલાલ વિસાણા, જેઠાલાલ જોબનપુત્રા, વકીલ જ્યેષ્ઠારામ ભટ્ટ, નટુભાઈ પટેલ, દાક્તર કાટી, નિર્મલાબહેન ભટ્ટ, ભાનુબહેન કોટેયા, ભાનુશંકર ઓ. વ્યાસ સાથે તેમનો ઓછોવત્તો કે ગાઢ પરિચય અને સંપર્ક રહેતો.

વિક્ટોરિયા સરોવરની પુત્રી નાઈલ નદીને કિનારે આવેલી જિન્જા નગરીને તેમણે 'આફ્રિકાના નાનકડા ગુજરાત' તરીકે અનોખી ઉપમા આપી છે.

ધનશ્યામભાઈ કહેતા હતા, લંડન 1976માં હું આવ્યો ત્યાર બાદ અકાદમીની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતાં આવતાં જતાં વેસ્મબલીના ઈલ્વીંગ રોડ પર તેઓ પ્રથમ મળ્યા. ત્યારે વાતચીતમાં જણાવ્યું કે અહીંનાં અઠવાડિક છાપાં તેમને જોઈતી દાદ ન આપતાં હોવાથી તેમનું બધું લખાણ ઈન્ડિયા મોકલવું પડે છે. એટલે કે તેમની લેખનપ્રવૃત્તિ જરા ય મંદ પડી નથી. ધનશ્યામભાઈ કહેતા રહ્યા, મારી માસિયાઈ બહેન સાઉથહોલમાં લેડી માર્ગરેટ રોડ પર રહેતી હોવાથી, તેને મળવા જતાં આવતાં, તે રસ્તા નજીક જ બળવંત નાયકનો વસવાટ હોવાથી, ઘણાં વર્ષોથી મારી તેમના ઘરે એક તરફી જ અવરજવર ચાલુ રહી છે.

યુગાન્ડામાં ગાળેલાં તેમનાં ઓગણીસ વર્ષનો સમય બળવંતભાઈને માટે સદ્ગર પાયારૂપ હતો. તેમાં ય જિન્જાનું ચિત્ર તો વ્યક્તવ્ય ટાણે જાણે કે

ધનશ્યામભાઈને મનોભૂમિમાં લહેરાયા કરતું હતું. આ પ્રસંગની વિશિષ્ટતા ખાસ એ હતી કે 'સ્મરણની કેડીએ - સૂચકનામા'(સંદર્ભ : "ઓપિનિયન" - એપ્રિલ ૨૦૦૧)ના ત્રણેય લેખકો અનુક્રમે ધનશ્યામભાઈ પટેલ, ઉપેન્દ્ર ગોર અને બળવંત નાયક, પ્રાસંગિક વક્તવ્ય માટે હાજર હતા.

બાદમાં અમૃતલાલ દેસાઈએ પોતાના વ્યક્તવ્યનો દોર લાથમાં લીધો. તેમણે પ્રથમ જ જણાવ્યું કે 'વાપી'ના આ વતનીની 90 વર્ષની ઉંમર એ આનંદ તથા ગૌરવનો પ્રસંગ છે. આ અનાવિલના વિસ્તારમાં સ્વામી આનંદે લાક્ષણિક વિવેચનો સાથે 'ધરતીની આરતી' પ્રગટાવી. તેમને માથે ભારે બે કોમના દાખલા આપ્યા : (1) દક્ષિણ ગુજરાતની અનાવિલ કોમ (2) ચરોતરના પાટીદારો. આ આખાબોલી કોમો ભાષામાં સામાને ઉતારી પાડવા નાન્યતર જાતિ વાપરે. બળવંત નાયકે જુદા જુદા વિષયોને આવર્યા છે. તેઓ સો વર્ષ પૂરાં કરી મોરારજી દેસાઈનો રેકોર્ડ સ્થાપે, એવી મહેરજા દર્શાવતાં, વધુમાં તેમ થાય, તો બ્રિટનની મહારાણી પણ સો વર્ષની વયની શુભિચ્છાનો સંદેશ પાઠવશે!

ત્યારબાદ, રજનીકાન્ત મહેતાએ પાંડીચેરીમાં દીર્ઘાયુ જીવન જીવવાની તમસા રાખતાં માતાજીનો દાખલો આપી, સવાસો વર્ષનું દીર્ઘાયુ જીવન ઈચ્છતાં કહ્યું કે તે પ્રસંગની ઉજવણી કરવાં ભારતમાંથી તેઓ આવશે.

'ફેરરેશન ઓફ અબિડકરાર્ટ એન્ડ બુલ્ડિસ્ટ ઓર્ગનાઈઝેશન્સ, યુ.કે.'ના એક આગેવાન ચક્રવર્તી ગૌતમે, તે પછી, જણાવ્યું કે બળવંતભાઈ જેવા સાહિત્યકારો સમાજનું સાચું ઘડતર કરનારા છે.

સંસ્થાવતી બાબાસાહેબની 1991માં જન્મ શતાબ્દી ઉજવણી ટાણે પ્રગટ થયેલ પુસ્તકની એક પ્રત બળવંત નાયકને તેમણે ભેટ ધરી. 'નવયુગ જૈન પ્રગતિ મંડળ'ના આગેવાન રમણભાઈ શાહે પણ પ્રસંગોચિત્ત બે શબ્દો કહેલા.

બળવંતભાઈનાં બીજાં દીકરી રીટા નાયક-બેસકોમ્બે સભામંચ પર આવતાં ગદ્યક કંઠે થોડા જ શબ્દોમાં ઉદ્બોધનમાં જણાવ્યું કે તમે સૌ અમારા પિતાને માન આપી રહ્યાં છો, તેથી હું તમારો સૌનો સહૃદય આભાર માનું છું.

બળવંતભાઈનું બીજું સંતાન, મોટી દીકરી, યામિની નાયકે પણ અંગ્રેજીમાં, લાગણીસભર ભાવ વ્યક્ત કરતાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'નો, ખાસ વિપુલભાઈનો, આભાર માનતાં જણાવ્યું કે પપ્પા અમારે માટે માર્ગદર્શક દીપ છે, શિક્ષક છે, પિતા છે અને મિત્ર પણ છે. લાંબા અરસાથી એમણે અમને કેળવણીનું તેમ જ સાહિત્ય, ગણિત અને ગુજરાતી શા વિષયોના શૈક્ષણિક વિકાસનું મૂલ્ય સમજાવ્યા કર્યું છે. અંગ્રેજી ભાષાની સમજણ આપી, તેમાં પારંગત થવાની એમણે જે સગવડ કરી આપી તે તો અમારે માટે મોંઘી મિરાત સાબિત થઈ છે. તે ભાષાની નિપૂણતાને કારણે એમને તેમ જ અમને ય જીવનમાં અનેક ફાયદાઓ સાંપડ્યા છે. કોઈપણ ભાષા કે ક્ષેત્રમાં દા.ત. ગુજરાતી સાહિત્યકાર, પત્રકાર તરીકે તેઓ આગળ રહ્યા છે. સાહિત્યિક દૂરંદેશીના વળી એ માણસ રહ્યા છે. એમના જેવા સાહિત્યના ધૂરંધર અમારા કુટુંબના મોભી હોવાનું સ્વાભાવિક અમને ગૌરવ છે. 'પપ્પા, તમારાં દરેક સંતાન વતી, પૌત્રો તરફથી તેમ જ પ્રપૌત્રો દ્વારા સ-આદર, સ્નેહ તરબોળ શુભ કામનાઓ બક્ષતા ગૌરવ અનુભવીએ છીએ.'

યામિની નાયકના, બાપ-દીકરી સંબંધના, લાગણીસભર પ્રતિભાવ રજૂ થયા બાદ, વિપુલભાઈને એક પ્રશ્ન સ્ફૂર્યો : કમળાબહેનનું જીવન આ વચ્ચાળે કેવી રીતે વિત્યું હશે? એટલે પ્રત્યુત્તરમાં કમળાબહેનનો વાકપ્રવાહ એકધારી ગતિએ સાતેક મિનિટ સુધી વહેતો રહ્યો. આ નવા દેશમાં સ્થિર થવા માટે કેટકેટલી કૌટુંબિક, સામાજિક ધરેલુ વાતો, યુગાન્ડાના અનુભવો, વગેરેની અસ્ખલિત, લાગણીમય, સંવેદનશીલ કથની શ્રોતાજનોને જાણવા મળી. તેમના

સ્વમુખે છૂટક-છૂટક સરી પડેલા શબ્દોમાં નોંધેલું આ વૃત્તાંત જરૂર માણવું ગમે.

અને પછી, કમળાબહેન નાયકે આપવીતી માંડી : આનંદ થયો ઘણાં વર્ષોથી અકાદમીના પ્રોગ્રામોમાં હાજરી આપતાં રહીએ છીએ. તમે ઘણી સેવા કરી છે. મોટા દીકરાની મદદ નાયક સ્કૂલમાં ટિચર તરીકે યુગાન્ડામાં બે વાર કંપાલા-જિન્જા-મ્બાલે ખાતે ટ્રાન્સફર. ૧૯૭૨માં એ ભણવા આવવાના હતા તે વખતે પ્રાઈમ મિનિસ્ટર ઓબોટે કોમનવેલ્થ કોન્ફરન્સમાં ભાગ લેવા બીજી કંટ્રીમાં ગયેલા ... જનરલ ઈદી અમીને લાભ લઈ, લશ્કર લઈ, ધરની આજુબાજુ ઘેરો ઘાલેલો. આવવાની તૈયારી હતી તે રોકાઈ ગયાં લંડન ફરવા આવ્યા માતાજીની દયા એક દિવસ પહેલાં. બીજા દિવસે અમીને સત્તાપલટો કર્યો. રમણભાઈ નાયક જે માસીના દીકરાના થાય તેમને ઘરે રહેવા રહ્યાં છ માણસનું કુટુંબ .. પછી, કાઠિયાવાડી બ્રાહ્મણના રૂમમાં રહ્યાં ... એ સ્કૂલમાં ઈલિંગ હાઈસ્કૂલમાં જોબ મળી છોકરાંઓ ય સ્કૂલ જાય ... ૧૦ માસ બાદ, પાડોશીએ રિટાયર્ડ થતા હોવાથી મકાન વેચવા કાઢ્યું ભગવાનની દયા ... સાત-આઠ વર્ષ બાદ સાઉથહોલમાં આવ્યાં ડબલ ગ્રેજ્યુએટ. ભગવાનની દયા ... મોટો દીકરો કેનેડા ... ત્યાં ગયા હતાં મને પગમાં મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં ગયાં નવેમ્બરમાં બર્થડે ઉજવી ... દીકરાની વડુ સારી છે ... છોકરાઓ લગ્ન કરી બહાર નીકળી જાય અંતમાં થેન્ક યુ વેરી મચ. આમ તેમનો વાણીપ્રવાહ અટક્યો.

કમળાબહેનના ઉપરોક્ત વ્યક્તવ્ય બાદ, મુખ્ય મહેમાન બળવંતભાઈ નાયકનું બહુમાન, સભાજનોની તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે, તેમની 90 વર્ષની જન્મ જયંતીના ઉપલક્ષ્યમાં, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના મુખ્ય ત્રણ અધિકારીઓ - અનિલભાઈ કાગળવાળા, લાલજીભાઈ ભંડેરી અને ભદ્રાબહેન વડગામાએ ગરમ શાલ ઓઢાડીને તથા સુખડનો હાર પહેરાવીને કર્યું હતું.

કાર્યક્રમના શિરમોર સમા બળવંત નાયકનો પ્રતિભાવ : આજે તમે સૌએ મારું સન્માન કરવા આ પ્રસંગનું આયોજન કર્યું તે બદલ તમારો ખૂબ ખૂબ આભાર. માનવજીવન ટુંકું; બાળપણથી પાણીના પ્રવાહની જેમ અવસ્ય પસાર થતું હોય છે. આપણે આ માનવજીવનમાં શું કરી શકીએ છીએ કે નથી કરી શકતા એનું સરવૈયું કાઢવું રહ્યું. આજના સન્માન સમારંભનું કાર્ય, ઉપરાંત આ ૯૦ વર્ષની ઘટમાળ મારાથી કશું થઈ શક્યું નથી. તમે માનો છો અમે ખૂબ ખૂબ કર્યું એ તમારો અહોભાવ દર્શાવે છે. તે બદલે સૌનો આભારી છું.

નાનો હતો ત્યારે આજુબાજુ ઘણા મોટા માણસો હતા. આજે હું મોટો થયો છું ત્યારે આસપાસના નાના ભાઈ-બહેનોનો આભારી છું. ભલે મોટો હોઉં ઉંમરમાં, પરંતુ મારું અભિવાદન કરવા બદલ તમે જ મારા કરતાં મોટાં છો. તે બદલ આભાર. મારું જીવન ટૂંકું; શું કરી શકીએ; જે કંઈ બની શક્યું હોય તે માણવું અને માનવું, સમજવું - તે આપણું કાર્ય છે. તે કાર્યના આધારે તમારા સૌનું સન્માન કરું છું, અને તમારા સૌનો આભાર માનું છું. થેન્ક યુ ઓલ ...

વિપુલભાઈએ સમાપન કરતાં જણાવ્યું કે બળવંત નાયક નાદુરસ્તી વચ્ચે આવી શક્યા તેનો યશ યામિનીબહેનને ફાળે જાય છે. આ સન્માન તેમના જ વિસ્તારમાં કરવાનું ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીએ પસંદ કર્યું, તે મોટી વાત છે. સંચાલક તરીકે જવાબદારી સોંપવા બદલ અકાદમીનો આભાર માનતાં તેમણે જણાવ્યું કે નવા ચહેરાઓ સાથે જૂના સંબંધોનો તંતુ જોડવો રહ્યો.

અંતમાં અકાદમીના મહામંત્રી ભદ્રાબહેન વડગામાએ સૌ કોઈનું ઉચિત આભાર દર્શન કર્યું. સૌ સભાજનો અલ્પાહારનો આનંદ માણવા સાથે એકમેકના જૂના-નવા સંબંધોનાં ટોળ-ટપ્પે છેક છૂટા પડતાં સુધી મોહતાજ બની રહ્યાં.

બળવંત નાયકને
'લાડલી' ઝાલી કલમ સર્જન - વિલેચને!
જોર ઝાલ્યું ના રહે,
ઓખખ્યા 'બળવંત'ને?

આર્થ કન્યા ગુરુકુળ, પોરબંદરનો અમૃત મહોત્સવ

ગુજરાતી ડાયસ્પોરા જગતના એક મશાલચી ને અગ્રગણ્ય દૂરંદેશ શ્રેષ્ઠી નાનજી કાળિદાસ મહેતાની 125મી જન્મજયંતીનું આ વરસ છે. યોગાનુયોગે, કન્યાકેળવણીમાં ઊંડો તેમ જ સક્રિય રસ લેનાર આ કર્મયોગીએ પોરબંદરમાં

સ્થાપેલી તપોભૂમિ - આર્થ કન્યા ગુરુકુળ'ના અમૃત પર્વનું ય આ વરસ છે.

સન 1936ના અરસામાં આ સાગરખેડૂ દાતાએ, વતન પોરબંદરમાં, સાત કન્યાઓથી, 'આર્થ કન્યા ગુરુકુળ'ની સ્થાપના કરેલી. અત્યાર સુધીમાં. અંદાજે ત્રીસ હજાર વિદ્યાર્થીનીઓ અહીંથી શિક્ષિત - દિક્ષિત થઈ સમગ્ર જગતમાં સંસ્કાર દીવડીઓ બનીને વસી ગઈ છે.

આ બેવડા પ્રસંગની ઉજવણીનો ભવ્ય મેળાવડો શનિવાર, 26 નવેમ્બર 2011થી આરંભ થશે અને 16 ડિસેમ્બર 2011ના દિવસે પરિપૂર્ણ થશે. પોરબંદરની આર્થ કન્યા ગુરુકુળની એક અખબારી યાદી અનુસાર,

26મી નવેમ્બરની ઢળતી સાંજે, ગુરુકુળમાં અભ્યાસ કરી ગયેલી 1937ની ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીનીઓથી લઈને 2011ના વર્ષ વેળા અભ્યાસ કરતી 75 વિદ્યાર્થીનીઓ કૃત્કારના ધ્વજરોહણથી આર્થ કન્યા ગુરુકુળના અમૃત મહોત્સવનો આરંભ કરશે.

ત્યાર બાદ દેશવિદેશના અનેક મહાનુભાવોની ઉપસ્થિતિમાં, સાંપ્રત 1,000 વિદ્યાર્થીનીઓ દિલ્લેડક કાર્યક્રમો પેશ કરશે. વળતે દિવસે, રવિવાર, 27 નવેમ્બર 2011ના આર્થ કન્યા ગુરુકુળના આઘસ્થાપક નાનજીભાઈ કાળિદાસ મહેતાના 125માં જન્મોત્સવ પ્રસંગે, મલ્ટીમીડિયાના માધ્યમથી, એમના જીવન અને કવનને સ્મરણાંજલિ આપવામાં આવશે. આ અવસરને અવિસ્મરણીય બનાવવા ગીત, સંગીત, અભિનય, નૃત્ય તેમ જ અભૂતપૂર્વ લાઈટ અને સાઉન્ડના સથવારે, ગુરુકુળની વિદ્યાર્થીનીઓ 'ગંગામૈયા'ના થીમ ઉપર નૃત્યનાટિકા પ્રસ્તુત કરશે, તેમ જણાવાયું છે.

આ અવસરના આયોજક સુરેશભાઈ કોઠારી, આ યાદી દ્વારા, વિશેષમાં જણાવે છે કે ગુરુકુળના કુલભ્રાતા ધીરેન્દ્રભાઈ મહેતા તથા મેધાવિનીબહેન મહેતા સહિત તમામ વિદ્યાર્થીનીઓ ગુરુકુળની ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીનીઓને તેમની માનુસંસ્થાના અમૃત મહોત્સવ પ્રસંગે ઉપસ્થિત રહેવા (આ યાદી વાટે) નિમંત્રણ પાઠવે છે. આવનાર પ્રત્યેક ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીનીને રહેવા જમવાની, વિના મૂલ્યે, વ્યવસ્થા ગુરુકુળ તપોભૂમિમાં જ કરવામાં આવનાર છે. આ અવસરે ઉપસ્થિત રહેવા માટે આમંત્રણ પાઠવવા આર્થ કન્યા ગુરુકુળમાં અભ્યાસ કરી ગયેલી વિદ્યાર્થીનીઓને તેમનાં નામ, સરનામાં, ઈ.મેલ એડ્રેસ તથા કોન્ટેક્ટ નંબર્સ સાથે તેમનો ટૂંકાવેલ પ્લાન સુરેશભાઈ કોઠારીને સત્વરે મોકલી આપવા વિનંતી કરવામાં આવી છે. સુરેશભાઈ કોઠારીનો સંપર્ક :

skothari@mehtagroup.com અને Cell No. +91 98250 22777 / 93742 90000.

"ઓપિનિયન"/ Opinion

સુરેશભાઈના જણાવ્યા મુજબ, 'પોરબંદર આર્થ કન્યા ગુરુકુળના અમૃત મહોત્સવને મનભિર માણવા આવનાર વિદેશમાં વસતી સર્વે ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીનીઓનું ગુરુકુળ તપોભૂમિમાં આદરભીનું આતિથ્ય કરવા ગુરુકુળની પ્રવર્તમાન 1,000થી પણ વધુ વિદ્યાર્થીનીઓ થનગની રહી છે.'

નાનજીભાઈએ, યુગાન્ડામાં તેમ જ ભારતમાં, ઉદ્યોગધંધા ઉપરાંત શિક્ષણ, સમાજકલ્યાણ ક્ષેત્રે પારાવાર કામો કરવાનાં રાખેલાં. ભારતમાં અને યુગાન્ડામાં એમને આજે પણ આથીસ્તો ગૌરવ સાથે યાદ કરવામાં આવે છે.

મોદીજી, ઓરતા અધૂરા રહ્યા

• મંગુભાઈ આર. પટેલ

નોરતા પૂરા થયા, મોદીજી
ઓરતા અધૂરા રહ્યા હોજી
રણચંડીઓ રણે ચડી છે.
'મોદી દશક'ને ડૂબાડી દે છે
રાવણદહનની રાખમાંથી
પેદા થશે નવો રાવણજી
રાવણને દસ માથા, મોદી શાસનને દસ !
રાવણ વધેરાયો અભિમાને જાણો
વખાણ જ કરાવશે વધ એટલું જાણો
દીપેશ અભિષેકને માતાઓનાં ઊનાં આંસુ
ઉમંગ જયદીપની માતાઓનાં થીજેલાં આંસુ
શ્વે તાનો શ્રાપ, છાયાની આહ આગ ચાંપશે
જગૃતિનું જ્ઞેમ તમને પાયમાલ કરશે
ગુલમર્ગની ગરમ હવા ઠંડી પડી નથી
બ્રહ્મ સમાજના બ્રહ્મતેજ ઊભા ઊભા સળગાવે
નાઈ સમાજ ટકવું કરી ઊંધે ગધેડે બેસાડશે
દુર્ગા સ્વરૂપે હાથમાં ખડગ લઈ ઊભા બધા
વિકાસયાત્રા રાજ્યની વિનાશયાત્રા બનશે
ભેગાં મળી ફેડશે પાપનો ઘડો હોજી
સંજય ભટ્ટ મોદીજીને કરશે સીધા સદ્
માટે મોદીજી, બિસ્તરો લપેટો ઝટપટ
'મોદી ઉત્સવ'માં પોલિસ વર્ધીમાં સજ્જ
એટલું સમજ, ભઈલા, પોલિસ પણ માણસ છે
ઊંધો ત્યારે ત્રીસ છાતી, કમાન્ડોના જિરે છત્રીસ
કોઈને પાડી દેવાના, કોઈને ઢાળી દેવાના ... ઓરતા
(દોહો)
વૈદ્ય 'મંગારામ' કહે ઝટ ફાકી જ સદ્ભાવની ફાકી
નહીં તો લેવી પદશે ત્રિફળાની ફાકી

e.mail : professormrpatel@gmail.com

એતાનશ્રી -

તમે અનુભવી છો એટલે જરા ખટકું

• તમે આ (સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૧ના) અંકમાં મારો લેખ છાપ્યો છે. પણ તેમાં મારું નામ ખોટું લખ્યું છે તે સુધારી લેશો. મારું નામ દિવ્યાશા દોશી છે. શાહ નહીં. આશા રાખું છું કે આવતા અંકમાં આ અંગે ચોખવટ કરી લેશો. અને લેખને યોગ્ય રીતે છાપ્યો હોત તો ગમત.

ખરું કહું તો આ લેખ આગળ અટકીને મેં દીપકને કહ્યું કે અમેરિકામાં પણ કોઈ દિવ્યાશા શાહ છે અને લખે છે. પછી સી. બી. પટેલનું નામ વાંચ્યા બાદ મેં લેખના અંતે જોયું અને ખાતરી થઈ, આ બીજું કોઈ નહીં હું જ. થોડી નિરાશા ય થઈ. બીજું લેખ 19માં પાના પરથી 20માં પાના પર જાય છે ત્યારે તમે જો કોલમ ન રાખી હોય તો ય અનુસંધાન ત્યાં જ છે એ કહેવું અઘરું લાગે. સળંગ લેખમાં વચ્ચે બીજું કંઈ આવી જાય તો કેવું લાગે તમે અનુભવી છો એટલે જરા ખટકું, બાકી આનું કહેવાનું મન ન થાત.

- દિવ્યાશા દોશી

e.mail : divyashadoshi@gmail.com

'માંકડ' રસપૂર્વક વાંચી

• ઈસ્યુ ૧૮માં 'માંકડ'ની વાત રસપૂર્વક વાંચી. ખૂબ જ આનંદ મળ્યો. ભાઈ અનિલને મારા અભિનંદન.

- મુકુન્દ દેસાઈ 'મદદ'

e.mail : mddesai2003@yahoo.com

લેલિવેલ્ડને લખેલા દીપક ધોળકિયાના પત્રો ય રસપ્રદ રહ્યા

• આ અંક પણ વાંચવાની મજા પડી. આરાધના ભટ્ટ સાથેનો તમારો વાર્તાલાપ ગમ્યો, તેમ લેલિવેલ્ડને લખેલા દીપક ધોળકિયાના પત્રો ય રસપ્રદ રહ્યા.

- ઉષા ઠક્કર

e.mail : ushathakkar@yahoo.com

દીપક ધોળકિયાએ મહેનત ઘણી કરી છે, પુસ્તિકા થાય તેવું કામ છે

• ૨૬ સપ્ટેમ્બરનો અંક જોયો. આ દીપક ધોળકિયાનો લેખ હજી તો ઉપરથી જ જોયો. મહેનત ઘણી કરી છે. પુસ્તિકા થાય તેવું કામ છે. હજી લખશે તેવું જણાય છે. આનું અંગ્રેજી ભાષાંતર થયું ?

'સૂર સંવાદ'માં બરોબર ઝળક્યા છો. મજા આવી. વાંચીને ઘણી હકીકતો જાણી. અનિલ જોશી અને કવિ ગોષ્ઠિ સારી જમી લાગે છે.

નવા માળામાં હુંક આવી ગઈ જણાય છે; અમને આનંદ થયો.

- સુદર્શન આયંગર

e.mail : sudarshan54@gmail.com

'લાડલી'નો, ભલા, કેમ ઉલ્લેખ નહીં કરાયો હોય ?!

• સપ્ટેમ્બર અંકની આટઆટલી સામગ્રીઓ વાચકોનું ધ્યાન ખેંચે છે : (૧) દીપક ધોળકિયાએ ગાંધીજી પરના ચર્ચાસ્પદ પુસ્તકના લેખક જોસેફ લેલિવેલ્ડને લખેલો લાં...બો પત્ર; (૨) વિલાયતી તોફાનો પર વિપુલ કલ્યાણી અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં સિડની ખાતેના 'સૂર-સંવાદ' રેડિયો કાર્યક્રમમાં આરાધના ભટ્ટ સાથેનો વાર્તાલાપ; (૩) નોબલ લૉરિયટ અમેરિકી સાહિત્યકાર ટોની મોરિસન પર વલ્લભ નાંઠાનો અભ્યાસી લેખ, તેમ જ (૪) અનિલ વ્યાસની નવાસવા વસાહતીઓ પરની આપવીતીભરી નવલિકા - 'માંકડ'.

જોસેફ લેલિવેલ્ડનું પુસ્તક, Great Soul : Mahatma Gandhi & His Struggle With India ખાસું ચર્ચાના ચક્રોગે ચડેલું છે. ગુજરાત સરકારના પુસ્તક પરના પ્રતિબંધે વિવાદને વધારે છેડેડ્યો અને પુસ્તક વિશે ઘણા વિશ્લેષણો, ચર્ચાઓ થયા. પરંતુ આ બધા ટીકાકારો, વિવેચના કરનારાઓએ આ પુસ્તક ખરેખર વાંચ્યું હશે ? - તેવો પ્રશ્ન મનમાં થાય. કેટલાકે તે અંગે વિચાર્યું હોય ? કેટલાકે ચિંતન કર્યું હોય ? દીપકભાઈના આ છએ છ પત્રો વાંચતા લાગવાનું કે તેમણે આ બધું કામ ભારે ઝીણવટથી કર્યું છે. એમની ભાષાશૈલી mock serious અતિ રોચક - રસસભર રહી છે. આખો લેખ વાંચતા લાગે છે કે આપણે એ પુસ્તક જ જાણે કે વાંચી રહ્યા છીએ. નબળાં સબળાં પાસાંઓનું મૂલ્યાંકન જોડાજોડ આપણું મન કરી રહ્યું છે. આ નમૂનેદાર લખાણને સારું, દીપકભાઈ તમને અભિનંદન હજી.

એવી જ રીતે વિપુલભાઈએ વિલાયતી તોફાનો પરના વાર્તાલાપમાં ઊંડાણથી તેમ જ ઝીણવટથી તોફાનોનાં મૂળ તપાસી એમના વિચારો દર્શાવ્યા છે. એ મુલાકાત - વાર્તાલાપ કોઈ એક સળંગ અભ્યાસી લેખથી વધારે રોચક - મનનીય બની રહ્યો છે.

અમેરિકી સાહિત્યકાર ટોની મોરિસનનું જીવન-કવન વલ્લભભાઈએ સરસ ભાષાશૈલીમાં નિરૂપ્યું છે. આ પહેલાં આપણા વરિષ્ઠ સાક્ષર પત્રકાર બળવંત નાયકે એમના પુસ્તક 'વિશ્વ સાહિત્યના નોબલ પારિતોષિક વિજેતા'માં નવ-દશ પાનાના લેખમાં ટોની મોરિસનને અમેરિકી - વિશ્વ સાહિત્યમાં અનન્ય પ્રદાન માટે એમને બિરદાવ્યાં હતાં. નોબલ પારિતોષિકથી નવાજીત એમની નવલકથા Belovedનું બળવંતભાઈએ ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર 'લાડલી' નામે કર્યું છે. વળી, તે પુસ્તકને 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી'એ સને ૨૦૦૦નું શ્રેષ્ઠ પુસ્તકનું ઈનામ પણ આપેલું છે. આવી વિગતો અને બળવંતભાઈનું ટોની મોરિસન અંગેનું જીવનચરિત્ર કેટલું મદદરૂપ બન્યું હતું એનો ઉલ્લેખ વલ્લભભાઈએ કર્યો હોત તો આપણા વયોવૃદ્ધ બળવંતભાઈને જરૂર આનંદ - સંતોષ થયો હોત ! ... ખેર ! આનું છતાં, વલ્લભભાઈનો આ લેખ વાચકોની દાદ માગી લે છે.

છેલ્લે, અનિલભાઈ વ્યાસને ઘણાં અભિનંદન કે એમની નવલિકા 'માંકડ' "નવનીત સમર્પણ"ના અંકમાં જુલાઈ/ઓગસ્ટમાં સૌ પહેલાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી. ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક લેખો માટે આ એક ગૌરવભરી - પ્રોત્સાહક ઘટના છે કે ગુજરાતીના એક પહેલી હરોળના સામિયકમાં આપણા લેખકોનું આનું આનું સન્માન થાય છે. 'માંકડ' નવલિકાએ ગુજરાતીઓને - ભારતીયોને - એમનાં ઘેલાં સ્વપ્નાંઓમાંથી જાગૃત કરે છે. વાર્તાનો નાયક મનોજ તેના માલિક અશ્વિનભાઈના 'જીભના ચાબકા છમ-છમકોરતા' અને બૂમ સંભળાતી 'આમ નહીં, એ ય ડકોળ, આમ નહીં !' અને મનોજ 'બે વરસ, નવ મહિના અને સત્તર દિવસ' પછી સ્વપ્નમાં બોલે છે : 'ના, હવે કદી નહીં. ફરી નથી ફૂસાવું પાઉંડ અને કન્વર્ઝનના ચક્કરમાં. ના, બસ હું તો આ ઊડ્યો.' દેશ ફરવાનું સ્વપ્ન સાકાર થાય છે ? "ઓપિનિયન"ના આ અંકમાં પુનઃ પ્રકાશિત થયેલી નવલિકા, વાચકો, તમારે વાંચવી જ રહી !!

- ડાહ્યાભાઈ નાનુભાઈ મિસ્ત્રી

['Kamal Kunj'], 3 Buckingham Mews, SUTTON COLDFIELD, B73 5PR, U.K.]

(અનુસંધાન છેલ્લા પાન પરથી)

સાંભળતાં જ અમીના મૂડનો અબાઉટ ટર્ન 'મોમ આઈ હેડ લોટ્સ ઓફ ફન, પેલો પિટર છે ને ..' મોનાની છાતીમાં કબૂતરનો ફૂડફાટ જાગ્યો. 'યુ ડોન્ટ નો હિમ, અમારા ક્લાસનો કુલ ડુડ .. હી થિક્સ આઈ એમ લોટ ...' મોનાને પરસેવો વળી ગયો. 'મોમ, વીકએન્ડમાં હું એની સાથે મૂવી જોવાં જવાની છું. આઈ કાન્ટ વેઈટ !'

અમીના ચહેરા પર થતી આનંદની આતશબાજીમાં ટી.વી.ના ન્યૂઝ એકરના શબ્દો 'ટમાં સ્ટાન્ડર્ડના સ્ટુડન્ટોના લીધેલા સર્વેમાં' ઝળહળતા મોનાની આંખો સામેથી ડિસ્કો-ડાન્સ કરતાં પસાર થવા લાગ્યાં. પોતાની અમી તો ટેન્થમાં છે-નો વિચાર આવતાં જ એના મનના કમ્પ્યુટરનો સ્ક્રીન બ્લેન્ક થઈ ગયો.

'અમી આમ વીકએન્ડમાં તું એકલી' મોનાના વાક્યનું ગળું વચ્ચેથી જ દાબતાં અમી રોષભર્યા સ્વરે બોલી, 'મોમ, યુ ડોન્ટ અન્ડરસ્ટેન્ડ'

કોને? અમીને, શેલેપને, પોતાને .. કે પછી?' મોનાને ચૂપ જોતાં અમી બોલી 'મોમ મોમ

આગળ વિચારવાની કે બોલવાની શક્તિ આ ક્ષણે ઓસરી જતાં, અમીને પડકારવા કરતાં પાછાં ફરી જવામાં પોતાની સલામતી છે, અનુભવતા મોના અમીની ઝમમાંથી હતાશાપ્રભ પાછી વળી ગઈ.

નીચે ઊતરતાં શેલેપે પૂછ્યું, 'અમી કેમ છે?'

મિતાક્ષરી જવાબ 'ફાઈન' પણ, પોતે કેમ છે એ ન કહી શકી. મોંઘીમાંથી મોના બનવાનું આજે મોઘું પડી રહ્યું હતું. ઈન્ડિયાની મોંઘીબેન - અમેરિકાની મોના મેડમ

આજના આ ટીન-એજર્સ, કંઈક સમજવો તો ફટ દઈને સામે બોલી દે, 'યુ ઈન્ડિયન ડોન્ટ અંડરસ્ટેન્ડ!' આર્ગ્યુમેન્ટ કરો તો બટકા ભરવા આવે. છેવટે ત્રાસીને ઓ.કે. ... ઓ.કે.' કહેતાં શરણાગતિનો સફેદ વાવટો ફરકાવતા મનમાં સમસમીને બેસી રહેવું પડે. ફૂડમ અને સ્વચ્છતા વચ્ચેની પાતળી ભેદરેખા સમજે તો સારું. મોનાના મને આ ઈ-મેલ ઘણીવાર મોકલી હતી. પણ અહીંની સુખસાહેબીમાં આળોટતી મોના એને તરત જ ડિલીટ કરી દેતી.

ડોલરનો સરવાળો, સંસ્કારોની બાદબાકી, સગવડતાનો ગુણાકાર અને સમજણનો ભાગાકાર ... કઠિન ગણિત રાત્રે સૂતાં મોનાએ શૈલેષને સમજાવ્યું, 'તમે ય અમીને સમજાવો, હું તો થાકી ગઈ.'

'આપણે ય થોડું સમજવું જોઈએ.' શૈલેષ બોલ્યો.

'આપણે!' આશ્ચર્યથી અંધકાર ઝગમગ્યું.

'મોના, આપણે આ દેશમાં આવ્યા આપણી મરજીથી, અમીનો જન્મ થયો આપણી મરજીથી, અને તું ચાહે છે, અમી પોતાની લાઈફ જીવે આપણી મરજી મુજબ?'

'આપણે થોડાં એના દુશ્મન છીએ. એના માટે તો પેરેન્ટ્સ એટલે સ્ટુપિડ.'

'અહીં આવીને આપણે' પથારીમાં બેઠા થઈ શૈલેષ આગળ બોલ્યો લાગે છે પાછા ઈન્ડિયા ફરી જવું જોઈએ. સમય આવી ગયો છે.'

'અમી નહીં માને ...'

'તું માને તો ...'

નાઈટ લેમ્પ બંધ કરી, શરીર પર ચાદર ખેંચી પડખું ફેરવતાં મોનાએ આંખો મીંચી દીધી. પણ અંદર એ જાગતી પડી રહી. અમીના આર્ગ્યુમેન્ટ, શૈલેષની ડિમાન્ડ અને પોતાની ડિઝાયર અમીમાં વિકસતું અમેરિકા શૈલેષમાં ધબકતું ઈન્ડિયા અને પોતાનામાં ... છતી આંખે ગાંધારી બનીને બેસી તો ન રહેવાય.

ઈન્ડિયા નહોતું ગમતું એમ નહોતું. ત્યાં જે જેઠ-જેઠાણી, એક દિયર-દેરાણી, બે નાણંદો અને પોતાની સેવાની રાહ જોતાં સાસુસસરા ... વેકેશન ત્યાં ગાળવા પૂરતું એ બધું ઠીક હતું. અહીંથી મોકલાવેલા ડોલરોથી એમની સગવડો કંઈ અંશે સચવાતી હતી. સાત સાગર પાર જળવાતા સંબંધનો ગાળિયો પોતાના ગળામાં નાંખવાથી પોતાની ઈન્ડિપેન્ડન્સ જાળવવાથી. બધાની જવાબદારી શૈલેષને માથે પડશે. ત્યાંના પ્રોબ્લેમના વર્તુળના પરિઘમાં રહેવાને બદલે, પોતે કેન્દ્રમાં ધકેલાઈ જશે. નો ... નો ... માંડ માંડ જે પળોજાણી છુટકારો મળ્યો છે, એ અમીના વર્તાવ અને શૈલેષનાં દબાણને ખાતર ફરી ગળે વળગશે. અહીંની બ્યુટીફૂલ લાઈફ .. પણ પોતે એક ઈન્ડિયન વાઈફ ... તો શું થયું ... સરળ વહેતા જીવનપ્રવાહમાં આવનાર જુવાળના ખ્યાલ માત્રથી એ બેચેન થઈ ગઈ. કોઈ રસ્તો તો કાઢવો પડશે. રાત મોનાની સાથે જાગતી રહી.

જોયેલા સુખની અને અનુભવેલા સુખની સોલામણી રંગોળીમાં, પામેલા સૂર્યનું અજવાળું આથમતું જોવાની અનિચ્છા પ્રબળ બનવા લાગી. લોકલ ટી.વી. ચેનલના એન્કરના ઝાળ બળતા શબ્દોના શોરબકોરને મહાત્ત કરવા, નામરજી હોવાં છતાંયે મનને અનેક દિશામાં દોડાવ્યું. માનતાયે માની, 'હે ભગવાન, અમીને સદ્બુદ્ધિ આપ, તો હું ...'

ત્રણ દિવસ પછી વીક-એન્ડ આવશે, અમી પિટર સાથે ... એ કુલ ડુડ સાથે મૂવી જોવાં જશે ... ઓહ નો ...! પેટમાં બળતરા વધવા લાગી. અમીને આડકતરી રીતે, સીધી રીતે સમજાવવાની ભરપૂર કોશિશ કરી, જેટલું એ સમજાવવા ગઈ, અમી એટલી જ સ્ટર્ન થતાં સામે આર્ગ્યુમેન્ટ કરી ધુરડી રહી. શૈલેષને તો એ ગણકારશે નહીં .. તો પછી .. પોતાની સલાહ અમીને, અને શૈલેષની સલાહ પોતાને ગળે ઊતરશે નહીં .. કોમ્પ્રોમાઈઝ શી રીતે કરવું? અમી પણ બોલતાં બોલી ગઈ હતી, 'મોમ, યુ ડોન્ટ ટેલ મી વ્હોટ ટુ ડુ

જોબ પર લંચ સમયે પોતાની બાજુમાં બોલકણી સિમાન્થાને શાંત બેઠેલી જોતાં મોનાને નવાઈ લાગી. પોતાના મનમાં ચાલતા આગમતા વિચારોની આગેકૂચ થંભાવવા એણે પ્રશ્ન કર્યો. 'સિમાન્થા, હાવ કમ, યુ આર વેરી ક્વાયટ?'

બસ કોઈ પૂછે એની રાહ જોઈ રહેલી સિમાન્થા ગળગળા સાદે બોલી, 'મોના માય ડોટર

'લિસા

પછી તો સિમાન્થાની જીભ ખૂલી ગઈ. હૃદયનો બોજ હળવો કરતાં એણે મોનાને જણાવ્યું કે અમી સાથે ભણતી એની દીકરી લિસા પ્રેગનન્ટ છે.

સાંભળતાં જ મોનાના હોંશ ઊડી ગયા. મુશ્કેલીથી પોતાના મનના ભાવોને સંભાળતાં, સંતાડતા એણે સિમાન્થાને આશ્વાસન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મોનાના ખભે માથુ મૂકી થોડા હિબકા ભરતી સિમાન્થા અચકાતી અચકાતી ધીરેથી બોલી, 'કાશ, મેં એને બર્થ-કન્ટ્રોલ પિલ્સ આપી હોત તો આ દિવસ જોવાનો સમય ન આવત.' સિમાન્થાની પીઠ પર હાથ ફેરવતાં મોના અભાનપણે વિચારી રહી .. હવે કદાચ પોતાનો વારો

એ સાંજે મોના ગંભીર બની ગઈ. ઘરે આવી, ન તો એ શૈલેષ સાથે પેટ છુટ્ટી વાતો કરી શકી, ન અમી સાથે ચર્ચા ... એક મુંઝવણ ... એક ગુંચવણ ... મોંઘી અને મોના વચ્ચેની ખેંચાણ .. કશ્મકશ!

ચાર બેડરૂમવાળો બંગલો, બે કાર, બિગ ફ્લેટ સ્કીન ટીવી, વોશર-ડ્રાયર, ફ્રીઝ, વીક એન્ડ પાર્ટી ... ફૂડમ સુખ સાહ્યબી, લોભામાયું સ્મિત કરી, બાહોં ફેલાવી આવકારતું અમેરિકા .. ભાગ પડાવવાવાળું કોઈ નહીં, અને ..

બીજી તરફ સાસુ-સસરા .. જેઠ-જેઠાણી .. સંબંધોના પડછાયાની સંભળાતી માં. અહીં જ રહેવું, વહેવું અને સહેવું - એક ત્રાજવું, બે પક્ષા .. ચારે તરફથી થતાં હક્ષા, બે દિવસ પછી આવશે શનિવાર .. અમી .. પિટર ... મૂવી .. પછી બધું ય સેળભેળ ભાગતી મોના એની પાછળ દોડતી સિમાન્થા, અને લોકલ ટી.વી.ના ચેનલના એન્કરના શબ્દો એની પાછળ ... ગુરુવાર પસાર કરતાં નાકે દમ આવી ગયો. ક્યાં અટકવું? કેમ અટકાવવું .. જે થઈ રહ્યું છે તે ...

શુક્રવારની સવારથી મોના વધુ બેચેન બની ગઈ. પોતાના મનમાં ને મનમાં ભટકી રહી. અજાણતાં જ એક યોજના એના મનમાં સૂકરી, એને આકાર આપવામાં થોડા કલાકો લાગ્યા. સાંજે રાખેતા મુજબ રસોઈ કરી અને શૈલેષ અને અમીને જમાડ્યા. છેલ્લા ત્રણ દિવસથી મોનાના ચહેરાને આવરી રહેલી તંગ રેખાઓને આજે ઢીલી થતાં જોઈ શૈલેષ અને અમીને સારું લાગ્યું. વાતાવરણ નોર્મલ થવા માંડ્યું.

'કાલે શનિવાર છે, આપણે શું કરવું છે?'

શૈલેષને મોના જવાબ ન આપી શકી.

'મોમ આઈ એમ ટેકિંગ અ બાથ' અમીનો સ્વર સાંભળ્યાની પાંચ મિનિટ બાદ મોના ચૂપકેથી દાદરો ચઢી ગભરાતી અમીની રૂમમાં દાખલ થઈ. હથેળીમાં પરસેવો વળી ગયો. પોતાના ઘરમાં પોતે જ ચોર, અને પોતાના મનમાં .. એણે ચારે તરફ ઝડપથી નજર ફેરવી. જેની તલાશ હતી એ અમીની પર્સ ડ્રેસિંગ ટેબલ પર નજરે પડી. તેજ થતી હૃદયની ધડકન સાથે એણે ટેબલ પાસે આવી પર્સ હાથમાં ઊઠાવી. 'આમ ન કરવું જોઈએ ...' શબ્દો શાંત રૂમમાં પડયાયા. એ ધુજી ઊઠી. જો અમી આવી ગઈ તો .. તો ... મનને મારતા હાથમાં રહેવું પિલ્સનું પેકેટ અમીની પર્સમાં મૂકવા કંપતા હાથે મોનાએ પર્સ ખોલી, પર્સમાં નજર નાંખતાં જ ... એની આંખો પહોળી થઈ ગઈ. તરત જ પર્સ બંધ કરી, ક્ષણભર છાતી સાથે દબાવીને ફરી ડ્રેસિંગ ટેબલ પર મૂકતાં ચોરની જામ બહાર ભાગી.

ઝડપથી દાદરો ઊતરતી મોનાના હાથ તરફ જોતાં શૈલેષથી પૂછ્યા વગર ન રહેવાયું, 'મોના, તારા હાથમાં શું છે?'

દાદરો ઊતરી એક ઊંડો શ્વાસ લેતાં એણે કહ્યું, 'એ તો મારા માથાના દુખાવાની ટેબ્લેટ્સ છે.'

'તારું માથું ક્યારથી દુખવા લાગ્યું?'

પોતાની પર્સ ઉઘાડી એમાં પેકેટ સેરવતાં સહેજ હસીને એ બોલી, 'લાગે છે હવે આની જરૂર નહિ પડે.'

'તું શું બોલે છે?' શૈલેષ સમજ્યો નહીં.

'એ વાતને છોડો, ટી.વી. ચાલુ કરો, આપણો 'ડાન્સ, ઈન્ડિયા ડાન્સ' પ્રોગ્રામ શરૂ થવાનો છે.'

[1531, Buck Creek Drive, YARDLEY, PA 19067-4053, U.S.A]

‘ડાન્સ, ઈન્ડયા ડાન્સ’ પ્રોગ્રામનો જી ટી.વી. પર અંત આવતા મોનાએ પોતાના મનને અમેરિકન વાતાવરણમાં પાછું ખેંચ્યું. ટી.વી. ચેનલ બદલતાં લોકલ ન્યૂઝ જોવાં એણે પતિ તરફ નજર કરી. ક્રિસમસનો દિવસ, ત્રણ દિવસનું લોંગ વીક એન્ડ. શૈલેષ સોફામાં પગ લાંબા કરી, નોવેલ વાંચવામાં બીજી હતો. લોકલ ટી.વી. ચેનલના એકરે ન્યૂઝ આપવાના ચાલુ કર્યાં.

પણ મોના આવતી કાલે મોલમાં ઘસારો હશે. એક તો સેલનો દિવસ. બીજુ ક્રિસમસમાં મળેલી ગિફ્ટો પાછી આપવા કે બદલાવવા માટેની ધક્કામુક્કી – એ ચિંતાએ એના મનના કમ્પ્યુટરમાં વાયરસની જેમ ધૂસી જઈ, એના સમગ્ર વિચાર પ્રદેશનો કબજો લઈ લીધો. દીકરી માટે લીધેલો ડ્રેસ દીકરીને ન ગમ્યો અને પતિને આપેલા શર્ટનો કલર પતિને પસંદ ન પડ્યો. એટલે કાલે બદલાવવા જવું જ પડશે, દિવાળી ભૂલીને ક્રિસમસ માણવાની ભૂલ

અચાનક ન્યૂઝ એકરના શબ્દો બંનેના કાનમાં શારડી ફેરવી ગયા. ચાર આંખો ત્વરાથી ટી.વી.ને ચોંટી ગઈ.

‘સ્કૂલમાં લેવાયેલા સર્વેના રિઝલ્ટ મુજબ, ૮માં સ્ટાન્ડર્ડના પાંત્રીસ ટકા સ્ટુડન્ટોએ સેક્સનો અનુભવ કર્યો છે.’

શૈલેષના હાથમાંથી નોવેલ સરી ગઈ અને મોનાની છાતીમાં ધ્રાસકો પડ્યો. ઉભયની નજર મળતાં જ એક વિરાટ પ્રશ્ન જન્મ પામ્યો. ગઈકાલ સાંજથી ક્રિસમસ ઈવની પાર્ટીમાં ગયેલી એમની લાડકી દીકરી અમી હજુ સુધી પાછી કેમ આવી નથી?

‘અમીનો કોન્ટેક્ટ કર, એ ક્યાં છે?’ શૈલેષનું વાક્ય પૂરું થાય એ પહેલાં જ મોનાએ અમીના સેલફોન(મોબાઈલ)નો નંબર જોડ્યો. શૈલેષ એકી ટશે એની સામે જોઈ રહ્યો છે, અનુભવતા એ જરા નર્વસ થઈ ગઈ.

‘મને લાગે છે એનો સેલફોન બંધ છે.’ મોના અકળાતા બોલી.

‘હાઉ કેન શી ડુ ઘેટ? એ પોતાની રિસ્પોન્સિબિલિટી સમજે છે કે નહિ?’ શૈલેષના અવાજમાં ગુસ્સો પ્રગટ્યો.

‘વાત સાચી છે,’ મોનાએ સૂરમાં સૂર પરોવ્યો.

બીજી ઓક્ટોબરે ગાંધી આશ્રમમાં

• ઋતુલ જોષી

૧

બીજી ઓક્ટોબરે ગાંધી આશ્રમમાં બહુ ભીડ નથી.

‘જૂના અને જાણીતા’,

‘નકલખોરોથી સાવધાન’,

‘અમારી બીજી કોઈ શાખા નથી’

એવું લખાણ કોક ભૂલી ગ્યું હશે.

ગઈકાલનો ઉધાર ગાંધી રોકડમાં દેખાઈ જાય છે,

પણ આશ્રમની ઓછી ભીડમાં અનાયાસે સંતાઈ જાય છે.

૨

આશ્રમમાં લાલ અને પીળી લાઈટવાળી ગાડીઓ

ગાડીઓનું પાર્કિંગ

પાર્કિંગમાં પોલીસ

પોલીસ એટલે બંદૂક

બંદૂક એટલે ગોળી

ગોળી એટલે હે રામ!

૩

‘દાતણ કરવા માટે ઝાડ તોડશો નહિ’

‘ફૂલ-પાનને અડકશો નહિ’

‘શાંતિ જાળવવી’

‘કોઈ ચીજ-વસ્તુને અડકવું નહિ’

કથું સાથે લઈને જવું નહિ,

કોરાંને કોરાં પાછા જવું.

૪

ગાંધીનો શો - sound and light.

ગાંધીની દુકાન

ગાંધીશાહીનું વેચાણ

ગાંધીની સંસ્થા

સંસ્થા એટલે હોદ્દા

ગાંધી એટલે ઉદ્યોગ.

૫

હવે આશ્રમ અને નદીને છેટી પાડતી એક ઊંચી દીવાલ છે.

દીવાલો બનાવવાની ઝુંબેશોમાં કોન્ક્રીટનો સાથ છે.

હવે આશ્રમ ‘સાઈલન્સ ઝોન’માં અને શહેર આખું ઘોંઘાટ છે.

ગાંધીના નામનું એક નગર વસ્યું છે જ્યાં મંદિર ઝગમગાટ છે.

ગાંધી નામના સિક્કા પડે ને ઉપવાસોનો ઉપાડ છે.

પણ ચરખા ચાલવા બંધ છે.

ચરખા છે,

ચક્રોળ નથી માટે.

૬

ક્યાંક એક અચળ કાળી પ્રતિમા પર કોઈ કેસરી ફૂલો સજાવી જાય છે

ને કોઈ તેને સફેદ-સફેદ સૂતરની આંટીએ આંટી જાય છે.

બંધાય પોતપોતાને ગમતો ગાંધી

‘સૂંઠને ગાંગડે’ બંધાવી જાય છે.

(સદ્ભાવ : રવિવાર, ૨ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૧

<http://charkho.blogspot.com>)

‘અને તમારી પોતાની જવાબદારીઓ?’ મને કરેલા પ્રશ્નને ઈગનોર કરતી મોના આગળ બોલી. ‘સત્તર વર્ષની થવાં આવી. હું તો એને સમજાવી સમજાવીને થાકી.’

‘પણ તું ખુદ પહેલાં સમજ ને’ મને કોણી મારી. મોના સ્વગત બોલી, ‘ચૂપ બેસ

‘આપણે આ દેશમાં આવીને ભૂલ કરી લાગે છે.’ શૈલેષના શબ્દો સાંભળતાં જ મોના ચોકી ઊઠી.

‘તમેય ખરા છો, રિપીટ થતી જાહેરખબરની જેમ તમે પણ એક જ રટ લગાવી બેઠાં છો.’ નારાજગી દર્શાવતાં ઊભી થતાં બોલી, ‘ચાલો તમે જમી લો.’

જમવાં બેસતાં, ‘ફરી એકવાર અમીનો ફોન ટ્રાય કર

શબ્દો શૈલેષના હોઠોનું સાનિધ્ય છોડે એ પહેલાં જ દરવાજા ખોલી પવનની જેમ અંદર ધસી આવતી અમી ‘હાય મોમ! હાય ડેડ!’ કહી એમની દૃષ્ટિમાંથી ઓઝલ થતી, એની ઝમમાં ચાલી ગઈ. મધુર સુગંધ અસ્ત પામી ગઈ.

જમવાનું પતતાં જ, શૈલેષની આંખોનો ઈશારો સમજતાં, હાથ ધોઈ, ડિશ ધોવાનું કામ શૈલેષને સોંપતાં મોના ધીમે પગલે દાદરો ચઢી, અમીની ઝમ પાસે આવી અને અટકી. લાઉડ અંગ્રેજી મ્યુઝિકની ન સમજતી સૂરાવલીઓથી અમીની ઝમનો દરવાજો કંપી રહ્યો છે.

દરવાજા પર નોક નોક

નો રિપ્લાય ... ફરી એકવાર નોક ... નોક

પરિણામ શૂન્ય. છેવટે કમને દરવાજાને હળવો ધક્કો મારી અંદર પેસતાંની સાથે જ ...

‘મોમ, વ્હાય ડોન્ટ યુ નોક ફર્સ્ટ ...’ સાંભળતાં મોના હેબતાઈ ગઈ. પોતાના જ ઘરમાં પોતાની એન્ટ્રી ઈલિગલ?

લાગેલી કેસને પંપાળતાં ‘અમી આટલા લાઉડ અવાજમાં તને મારી નોક ક્યાંથી સંભળાય?’

‘અને હું નોક કરી રહ્યો છું એ તને સંભળાય છે?’ મને પાછી મોનાને ટોકી. મ્યુઝિકનું વોલ્યુમ ઓછું કરતાં અમી બોલી, ‘મોમ આઈ એમ ટાયર્ડ, લીવ મી અલોન.’

વોલિંગ ન ગણકારતાં, અમીની બાજુમાં બેસતાં મોનાએ પૂછ્યું, ‘પાર્ટી કેવી હતી?’

(અનુસંધાન પાનાં ૨૨ પરે)